

A DUNÁTÓL A SZAJNÁIG

PÉNZES Antal

Ebben az írásban nincsenek háborús kalandok, szenzációk, szörnyűségek. Egyszerű természeti képek, életközösségek, megfigyelések sorakoznak az 1945-ös világháborús idők drótsóvényes keretével körülvéve, ahogy mindezt – több mint egy évig tartó nagy kirándulásom a katonasors kiszámíthatatlanságával – végigéltem, megszenvedtem. Nem mindentudó bedekker akar lenni, csak egy kis útikalauz a természetjáró, kutató, szerető ember kezébe.

Csallóköz

Egy világháború szörnyű kavargásának kellett jönnie ahhoz, hogy amikor 1945. január 2-án zimankós, kemény, hideg időben Dunatőkésnél, ennél a Kis-Duna menti falunál zsúfolt katonai autónkon, a kopogós fahídon átrobogtunk Csallóközbe, megelevenedjenek bennem a régi gyermekkori emlékeim, melyeket évtizedekkel ezelőtt itt éltem át. Szüleim, ősöm földje most téli, hideg némasággal fogadott, a régi, meleg, napsütéses, gondtalan ifjúság után. A víz menti erdőségek fái kopáron álltak előttünk, lent a folyó partján a nádak, kákák, sások töredezett, barna harasztja a zúzmartától fehérre kérgezve, némán pihent a lassú folyású víz szélén. Csak az én emlékezetemben éledtek fel azok a csendes suttogások, csipogások, kurrogások, amelyek az elmúlt nyarakon az itt bujkáló szárasák, vízityúk, vízi pockok rejtélyes életét jelentették.

Mennyit lestem, kutattam diákkoromban ezeket a nád-békabuzogány közt bujkáló óvatos állatokat a sikabonytőkési Duna-ág gázlóinál! Itt az alig tíz méter széles erecske háromszorosára szélesedik, a sekély víztükör szélén a sűrű, összenőtt nádat széles foltokban a tavi káka és a kardos levelű békabuzogány-szőnyeg váltja fel. Erre úszkáltak ki békalencsére, vízirovarokra, ászkarákokra vadászni a korhadó uszadék közt mászkáló fehér homlokú, fekete szárcsák és a náluk jóval kisebb, lárnás vízityúk. Néha egy-egy vízi pocok is végigúszott – hegyes hullámszöveget húzva maga után –, hogy nekifogjon felaprítani valamelyik káka puhatorzsás szárát. A néma csendben jól hallottuk a kis emlős halk rágeszélését, és ha időnként el is tűnt a szemünk elől, a körülötte hullámgyűrűket játszó víz mindig megmutatta hollétét. Olykor egy barna kis vöcsök bukkant fel a víz alól, hogy aztán veszélyt sejtve ismét eltűnjön a náderdő jól rejtő sűrűje közé.

Robogó, zakatoló motorunk azonban hamarosan szétrázta, elűzte a régi, csendes szemlélődés kedves emlékképeit, és rohantunk tovább a fátlan síkság közepére, Dunaszerdahelyre. Az ősi, egyemeletes, pulykacimeres Kondé-kastély kopottan sárgult a lombtalan parkfák között, a régi, lüktető gazdasági életet a honvédbevonulattási központ szürke, szomorú, lezüllyött élete váltotta fel. Kopott, foltos ruhájú, nagy csizmájú, kucsmás fejű, széles bajuszú, csallóközi magyarok álldogáltak, várakoztak a behívások elintézésére. Fenn az emeleten katonai iratsomaghegyek, drótok közt titokzatos bűgással dolgozott egy híradós csoport. Hátral a tágas gazdasági udvart négyszögben

Pénzes A., 1999, *From the Danube to the Seine*. KANITZIA 7, 129-188

Antal PÉNZES (1895-1984), Hungarian botanist, researcher of the Balkanian and Hungarian Flora, died 15 years ago. This article is the revised and edited version of his unpublished manuscript on the retreat of his military troop and the captivity during and after the Second World War (January, 1945 – March, 1946). The text is of great value from historical standpoint above all, but is rich in scientific observations as well. Every difference from the original manuscript is the responsibility of the editor, Lajos Somlyay.

körülvevő istállókban behívott-besorozott, nehéz, hidegvérű uradalmi lovak éheztek. Zsúfoltan álltak a kőnyecben, paraszti nóniuszok mellett. A fehér hótakarót a szélhurcolt szalmacsomók, a létszám olvasására sorakozó idős korosztályú emberfalak, oszlopok barnították. Ezeknek a derék, komoly embereknek a bevonulását kellett intéznünk. A szigorú bevonulási hirdetményekre idősűrűsödő embertömegeket mennyi szempontból kellett átnézni ahhoz, hogy az egyén, a család, a föld, a katonaság szempontjait figyelembe véve, lehetőleg mindenki ügye a méltányosság, igazságosság szerint intéződjék el ... Nem hejehujázó, gyorsan hevülő nép ez, hanem lassú, megfontolt, csöndes, darabos, de pontos, kötelességtudó ember a „kukkó”-nak csúfolt ősi Méhes, Vermes, Bugár, Mónár, Angyal, Bartal, Tözsér nevű nemzetség. Mikor a besorozott több száz embert a különböző katonai alakulatokkal amúgy is túlszűfolt Szerdahelyen nem tudtuk elszállásolni, s a szomszédos falvakba küldtük, vagy hazaengedtük őket éjszakára, reggel a kitűzött sorakozó idejére mindig pontosan megjöttek. Január 29-én is, amikor olyan erős hófűvásos hideg volt, hogy kilenc embernek fagyott le a füle útközben.

Január 31-én ismét havazás. Nagybátyám kertjében, a bokrok ágain szélesen tapadt a frissen esett hó. Kis feketetergő ugrált a fák ágain, kint a fehér, helyenként sárgára taposott országúton egy búbospacsirta keresgélte a hullatott lóürülékben. Február elején beállt az enyhülés, 3-án borús idő, lassú olvadással. Negyedikén a fekete bogoyjú fagyalbokrokon megjelent a felül szürkés, földszíni, alul erősen pettyes léprigó. Ötödikén a verebek már élénkebben csipogtak, széncinke, sőt a kert néhány lucfenyőjén a kárpáti fenyvesek legkisebb madárkaja, a szépségével a kolibrikkal vetekedő királyka is megjelent. Február közepén enyhe, napsütéses időben az utakról lekerült a hó. A szántóföldeken ugyan még nagyobbak voltak a fehér-havas, mint a barna, hó nélküli foltok, de már itt is erősen olvadt minden. Február 17-én, vakító napsütésben, a víztorony rácsos téglafalára egy macskabagoly pihent le, hunyorgatva, csendesen figyelt. Kint a kert mögötti szántáson, aminek már csak alig egynyolcada fehérlt a hótól, egy ürge szaladt be előttem, amint az éjjeli fagyból felengedő, sáros, vizenyős földeken végigtapostam. A felengedett rozstarlón mezci árvácskák, keskeny levelű infű (*Ajuga chamaepitys*) és borostyánlevelű veronika gyöngye, zöld gyepecskéi díszlettek. A kaptárakból egy méhecske is kibújt, a fák 8–9 főből álló széncinke csapat szorgoskodott. Ide szorultak össze ebbe az egy pár holdnyi kertrészbe, mert ez a környék legfásabb oázisa. Az összezsűfolt katonaság és a civil népség a nagy tüzelőhiány miatt kivágta az út menti akác sorokat, és evvel valósággal letarolta az amúgy is gyér fajú belső Csallóközi. Évtizedek fognak megint eltelni, amíg a csallóközi utak visszakapják megszokott fás szegélyüket. Egy-egy öreg, bizarr formájú, viharvert, útszéli fa a téli, fehér sivatagga változott táj magányos vándorának a legjobb tájékoztatója, megmentője volt. Hányszor csodálkoztam, mikor a régi időkben, a sötét, ködös, téli estéken órákig mentünk szánon, kocsin az egyformán árkos, hol szélesebb, hol keskenyebb dülő- és megyci utakon, és mégis mindig pontosan befutottunk a kívánt, meleg, puha otthonunkba! Nagybátyám az ősi magyar síksági ember ösztönével mindig eligazodott az iratlan, jelzéstelen, egyformának látszó útrejtvények között.

Február 19-e. Újabb parancs – irány: Magyaróvár. A fátlan belső Csallóközből a fásabb Bősön, Szapon mentünk át. Itt már a föld is mélyebb, a fehéren csillogó víztükörből sűrűn álltak ki az öreg botlófűzök. Nagy ívben, csigavonalban vezetett úton kanyarodtunk fel az újonnan épített medvei hídra. Az Öreg-Duna szélesen kanyargó ágai, fűzessékekkel, nyárfákkal sűrűn benőtt árterülete fölött messzire síklott kutató szemünk, de rövidesen lekanyarodtunk Győrbe. Innen vonattal Magyaróvárra mentünk, ahol az állomáson tisztán hallottuk a Garam menti harcok négy sorozatú géppágyútűzét.

Itt egy kis útszéli korcsma nyári, üveges falú ivójából kinevezett tisztiszálláson, századostól lefelé, a ruhatetűvel is alkalmunk volt megismerkedni. Nem csoda, hiszen a szorosban egymás mellett fekvő, mindenféle frontot-szerelvényt megjárt embernek sem ideje, sem helye nincs, hogy ezektől a veszedelmes jószágoktól megszabaduljon. Egymástól kapják, egymásnak adják ezt az eddigi háborúkban sohasem hiányzó, kampóslábú, ravasz, kis élőködőt. Az új beosztásom késett, ezért Óváron alkalmam nyílt egy kissé körülnézni. A régi vár körül épült gazdasági akadémia imponáló épületei hatalmas fák közé vannak rejtve. A sebesen folyó, kanyargós Lajta bal partján ősi park terül el. A platánok, luc- és erdeifenyők, akácok, magas körisek között legöregebbek a fekete nyárfák. Az egyik átmérője két méter. Szilfák, kocsányos tölgyek, egynéhány, körülbelül fél méter átmérőjű

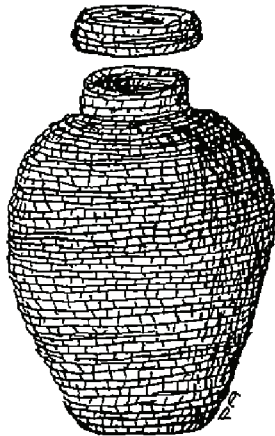
bükkfa. Ezek alatt a hó már elolvadt, míg a többi részt kb. 5–8 cm vastag hóréteg fedte. A nyárfákon, akácokon csomókban zöldellt a fagyöngy, míg a legmagasabb fákon 24–25 főből álló, csacsogó csókacsapat feketélt. A szép, napos, de kissé hideg időben, a hatalmas fás területen egy hangos kopogású harkályon és az úton keresgélő két búbospacsirtán kívül más madarat nem vettem észre.

Február 24-e. Győrbe irányítanak. A vonatból az ismerős kiscalföldi képek sorakoztak. A szántókat 1/20–1/100 részben fedte hótakaró, de ahol a tavalyi mák- vagy dohánykórók még álltak, ott a hó is összefüggően takarta a földet. Az állatvilágot a 30–50 főből álló vetési varjak fekete csapata képviselte. A vasúti töltések fái erre is sok helyen kivágták. Győr belvárosa elég ép, az utcákon rengeteg ember, a Batthyány-park hatalmas fáit azonban itt is nagyrészt kiirtották. Az egyik kivágott juharfa törzse belül szép piros foltos, úgy látszik, ez jellemző erre a fára, mert a Csallóközben is láttam ilyen színeződést levágott kőrislevelű juharon. A gyárvárosi rész azonban borzalmasan össze volt rombolva, égnek meredő vas-acélszerkezetek, tartályok, tűzfalak, üszkös gerendák pokoli összevisszaságban. Ennek a közvetlen szomszédságában, egy öreg nőnikénél kaptunk szállást. Kissé bizalmatlanul bújunk be a kövérré tömött, régi dunyhák alá. Előzőleg németek voltak itt beszállásolva, akik élőködőiket névjegyként bizony itt is leadták. Míg a beosztásunk készült, néhány napig vártunk. Ez alatt elbeszélgetünk a régi időkbe visszatekintő öreg nényivel. Ismerős nevek bukkantak elő, Gárdonyiról is szó került. Elmondta, hogy a győriek nem jó néven vették a nagynevű írótól, hogy feleségét, nagyszámú családját elhagyva visszavonult Egerbe irodalmi életet élni.

De itt sem álltunk meg, továbbírányítottak Ácson keresztül Komáromba, ahol az Öreg-vár hosszú, az ország leghosszabb árkados folyosóján keresztülmenve kerestem meg a kiutalt, bolthajtásos szállásomat. Az épület tele katonákkal. WC-nek az egyik emeleti konyhahelyiséget használtuk, ahogyan a szerdahelyi Sárga kastélyban a padlást. Ott ugyan volt erre a célra egy megfelelőbb helyiség is, de ennek a kulcsát az ezredes parancsnok úr magánál tartotta, és oda még a hozzá beosztott tisztek sem mehettek. Ez a kis jelenség talán mindennél jobban rávilágít az akkori hadseregünkben uralkodó szellemre. Komáromban megkaptam új beosztásomat, és a sors különös kegye folytán ismét Csallóközbe kerültem. Ezúttal közellátást ellenőrző tisztként irányítottak Nagymagyarra, ahová március 1-jére érkeztem meg. Tíz hozzám osztott Guta környéki öreg magyarral innen jártuk a körzetemnek kijelölt kis falvakat, hogy a beszolgáltatandó zsír- és gabonamennyiséget ellenőrizzük. Gyalog jártunk, mert már resteltem a különben jogosan járó lovaskocsit kiigényelni. A gazdák fogatos erőit amúgy is túlságosan – legtöbbször feleslegesen – igénybe vették a Csallóközött elleplező különféle német és magyar katonai alakulatok. Mint régi természetjáró, gyalogolni mindig szerettem és tudtam, másrészt ezek a néhány kilométeres kirándulások jó alkalmat nyújtottak arra, hogy a vidék életét kissé megfigyelhessem.

Az ősi, kis parasztházikók nádfedeles padlásai, kamrái, pajtái, legelrejtettebb zugai nyíltak ki előttem, és így bepillantást nyerhettem olyan helyekre, amelyeket egy néprajzkutató csak a legritkább esetben láthat meg ilyen egyszerűen. Különösen a padlás az a hely, ahová az idegen nemigen juthat fel. Pedig mi minden van egy ilyen öreg, poros, pókhálós, félhomályos birodalomban ... Legfeltűnőbbek a fagerendákra rakott csöves tengeri sorok; általában 3–4 mázsára becsültük az egészet. A gazda rendszerint valamivel kevesebbre becsülte nálunk, de az embereim szakértelmét bevonva, végül békésen kiegyeztünk a megfelelő mennyiségben. Mellettük sorakoztak – rendszerint a padlás végében – a barna, füstölt, körmös

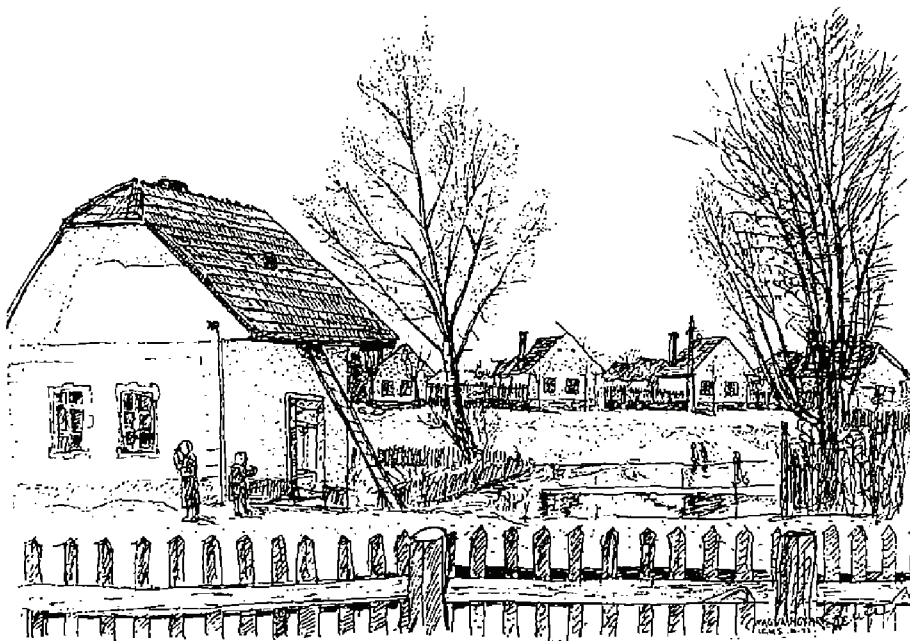
sonkák, oldalasok. Kolbászt már alig látni. Ott ahol 4 vagy ennél kevesebb sonka lógott, rendszerint nem volt baj a 4 kg zsír beszolgáltatásával. Ahol még egy ötödik, hatodik sonka is meghúzódott, ott már több zsírt kellett beszolgáltatni, de ilyen hely nem sok akadt. Néhol egy-egy száradó birka-, borjúbőr, de ez igen elvétve fordult elő. Lent, a rendszerint sárral tapasztott padlózatán kisebb-nagyobb

1. ábra. Lisztes hombár szalmából (Bélvatta)

halmokban búza, rozs, árpa, zab, bab, tökmag. Itt-ott, például Nemesgombán az egyik ház padlásán ősi, szalmafonatos, köcsögszerű kb. 3/4 méter magas lisztes hombárokot láttam. Olyan szoros volt a fonásuk, hogy még az egér sem tudott hozzáférni az így tárolt liszthez (1. ábra). Legtöbbször két-háromrekeszes, ferde csapóajtós deszkaládában tartják az örleményt. Aztán még sok limlom, öreg, avult szerszámok, lábbelik, ócskaságok, melyeket belepett a sok évtizedes por, pókháló, ahogy az szokott lenni a világ összes padlásán. A le- és feljutás rendszerint az alsó, földszinti kamrából, kissé szélesebb fogú, lépcsőszerű, vagy egész egyszerűen csak odatámasztott közönséges létrákon történik. Ezekon a közlekedés még üresen sem a legmegbízhatóbb, de zsákolva még kegyetlenebb mulatság lehet.

Nagymagyar kb. 1500 lakosú kisközség (2. ábra), de mivel fontos útvonal mentén fekszik (Somorja–Szenc), a vidék egyik gócpontja; gabona-raktárakkal, cukrászdákkal, üzletekkel és valami 200 főből álló cigánynegyeddel. Érdekes, hogy ennek a népségnek rozoga, düledező viskói, büdös, füstös háza tája mennyire elűntek a község többi részétől. Pedig itt is sok az egyszoba-konyhás ONCSA-házás szegény ember, és mégis a kétféle lakónegyedet vakon meg lehetne különböztetni.

2. ábra. Nagymagyar, 1945. március 22.

A községnek nincs legelője, minden talpalatnyi föld fel van szántva. A marhákat állandóan istállóban tartják. Az állatállomány meglehetősen gazdag, 8–10 piros-tarka szarvasmarha is áll egy-egy gazda istállójában. A szőke mangalicák és yorkshire sertések közt több helyen feltűnt a fekete berkshire sertés. Ezeket az ideterelt állami törzstenyészetekből mostanában osztották szét a gazdák között. Minden környékbeli falu szélén gödrös, füves libalegelők vannak, rendszerint bottlófüzesekkel keverve. Ezekből a gödrökből bányászott vályogból épült fel a falu, és most a 8–10 méter átmérőjű tócsák napfénytől csillogó, csodálatos, tintakék színű vizeitükre mellett hófehér libák, kacsák tollászkodtak. A libák csőre is mintha élénkebb narancssárga lenne mint máskor, talán ez is a tavaszi nászszíneződésükhöz tartozott. Csallóköz a ludak hazája. Dunaszerdahely pl. még a régi, 1914 előtti békevilágban jóegynéhány vagon libamáját exportált (egyenesen Párizsba). Így március végén azonban

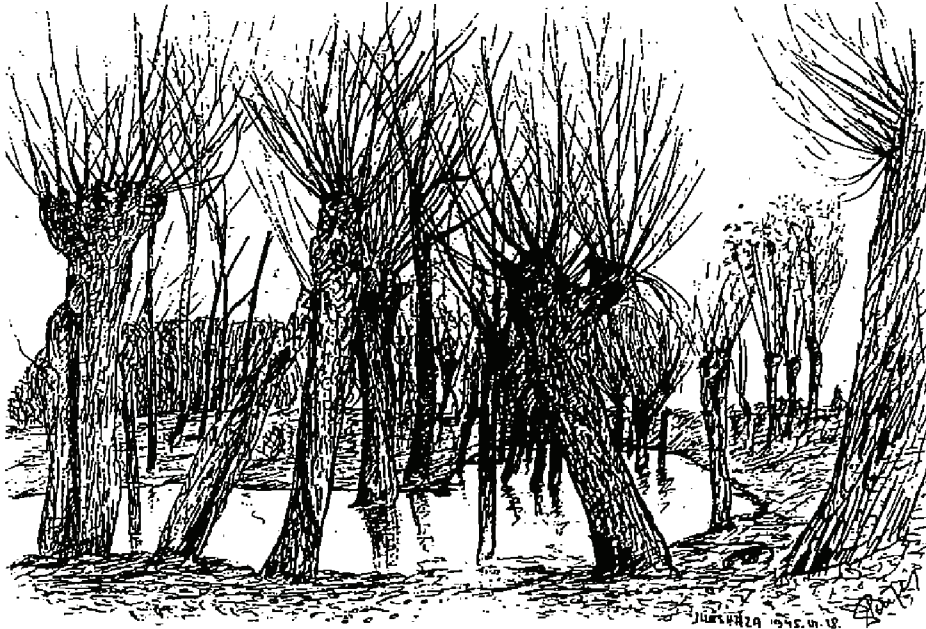
nem sok ludat láttunk a falvakban. Csak a gúnárok sétáltak merev, peckes, feltartott nyakkal az utcák közepén, a tojókat most ültették a tojásokon, hogy nemsokára, a tavaszi verőfényben megjelenjenek aransárga, kis pipéjeikkel.

A környék kisebb-nagyobb gazdaságai közt messziről feltűnt a nemesgombai Wiener-Welten uradalom nagy mérete. Ezt elsősorban hatalmas erdeifenyves-telepítéseinek és ősi parkjának köszönheti. A nyírott puszpángos, mahóniás, tiszafás, örökzöld előkert háttérben az egyemeletes kastély még a XVIII. századból származik. Eredetileg apácázárda volt. Engem az ezt körülvevő park érdekelt, ahol az ültetett és ősi, természetes településű fák, bokrok valóságos oázisát találja a természetsóvárgó ember, hiszen körülötte, messze kilométerekre csak kultúrsivatagot találni. A park fái a legkülönbözőbb tű- és lomblevelű fajokból állnak. A lucok és az ezüstfenyők között legszebbek a kolorádófenyők, a közismert, szürke ezüstfenyőnél hosszabb, szélesebb tűlevelekkel. A parkon egy régi Duna-ág árka is végighúzódik. Az egyik helyen kiszélesedve kb. 15–20 méter széles tavacskát alkot, melynek szélén 4 db mocsárciprus (*Taxodium distichum*) áll, az egyik törzse kb. 1 méter átmérőjű. Valamikor az ősi, letűnt, sok százezer évvel ezelőtti időkben vadon is éltek nálunk ezek a fák, ma azonban csak Észak-Amerika nagy mocsarai, vizei mentén tenyésznek. Az állandó víz menti életet a vízből kiálló, cseppkőhöz hasonló légygökereivel tudja elviselni. Ezek veszik fel a levegő oxigénjét. Nélkülük a víz alatt élő gyökerei megfulladnának, mint ahogy az összes fa, még a fűzfa is megfullad, ha gyökere huzamosabb időre elárasztás alá kerül. Fésűszerűen álló tűleveleit kis hajtásaival együtt ősszel leveti, úgyhogy télen ez is csupaszon áll, mint a vörösfenyő. Különös, a mi fenyőink tobozaitól teljesen eltérő, nyeles, barkás virágai azonban már most kora tavasszal megjelentek; külön a hímes, külön a porzós virágok. Ezeket a hatalmas fákat látva megint csak arra gondoltam, hogy jó volna a mi árterületeinken is meghonosítani ezt a fáféleséget, mert az alföldi száraz klímát is jól bírja. Tanúbizonyosság erre a pesti Városliget szintén óriási nagy, egyedülálló, kb. ezekkel egykorú mocsárciprusa. Valószínűleg az eddigi eredménytelen telepítési kísérleteink a fiatal csemeték nem megfelelő árnyékolására és ültetési idejének megválasztására vezethetőek vissza. Meglepődtem a két, félgömbszerűen terebélyesedő, óriási mogyoróbokron: közvetlenül a föld felett elágazó, 80–100 cm vastag törzsű volt. Barkája kissé hosszabb, de a makkja nem nagyobb, mint a közönséges mogyoróé. Ezek nem a fává terebélyesedő, nálunk sokszor megcsodált török mogyorók, hanem valószínűleg a palack alakú terméskelyhű csöves mogyorók (*Corylus maxima*). A kultúrfajok közt 3 db szeldelt levelű, hatalmas, kb. fél méter átmérőjű bükkfa is megemlíthető. De igazi gyönyörűséggel azt a kb. 30 ősi kocsányos tölgyet csodáltam meg, amelyek a régi Duna-ág mentén, a park ültetett fái közt sorakoznak elszórtan. Nyolcvan-száz cm átmérőjű törzsüket tenyérynyi mély, árkosan repedezett, fekete-szürkés kéreg borítja. Ősi, természetes településüket a lombtalan koronák közt jól látható, hatalmas, élősködő fakín-bokrocskák is megerősítik, mert ezek csak régi, összefüggő erdőségekben jelennek meg. Más környezetben legalábbis még nem észleltem őket a Csallóközben. A park hatalmas fái a madárvilágot is idevonzzák. Egy-két vörös vércse mellett két tarka tollú szajkó („mátyásmadar”) is ott hangoskodott, pedig ezt a madarat sem láttam még a Csallóközben. Sokkal nagyobb zajt, életet éltek a fák tetejét csapatostól meg-megszálló csóka- és vetési varjú-tömegek. Ilyentájt, március közepén kb. 60 csóka, 300 vetési- és 3–4 hamvas varjú keringett naponta a fák közelében. Egy-két őz is akadt a kertben, a bebújó, szabad mozgású mezei nyulak mellett. Lassan tavaszodott, az egyik, kb. 4–5 méter magas keleti életfát olyan tömegben zsongták körül a méhek, mintha rajzanának, pedig csak törpe tobozkaiból gyűjtötték a nekik aranyból is többet érő virágporszemecskéket. Az egyik himvirágú tiszafát is látogatták, de már nem olyan tömegesen. Nyíltak a kis, kék virágú csillagvirág (*Scilla*) csillagocskái a park egyik gyepes részén. A kb. 10-től álló kis társaság valószínűleg az ősi flóra megmaradt tagjaihoz tartozott, ahogyan a bokros helyeken bővebben előforduló, kampós-horgas termésű erdei gyömbérgyökér és a földön kúszó, sok-sok örökzöld, karéjos levelű borostyán is. De a tavaszt hirdették a szántóföldek felett 150–200 méteres körzetben éneklő pacsirták is, melyek még a reggeli esőben sem hagyták abba szívet-lelket üdítő, zengzetes csicsérgésüket.

Az ősi természeti emlékekre vadászva, a Kismagyar déli részétől kiinduló tonkházai földút mellett 2–3 méter széles mezei szilfás, magas körises, akácos zöld csikra leltem, ahol vagy 90 kontyvirágtövet, sok gyömbérgyökeret és néhány borostyánt találtam. Ez a rész is még szántatlan, régi erdőtalajon

lehetett. Vasárnap a nagymagyari templomba sereglő gyerekek kalapja mellett néhány szál hóvirágot vettem észre. Mint megtudtam, a Chunay-erdőben szedték. Így kerültem március 11-én, a Kismagyartól északra, a Kis-Duna kanyarban húzódó – a 75.000-es katonai térképen is jelzett – Chunay-erdőrézsze. A hóvirágot nem leltem meg. Az összefüggőnek jelzett erdő helyén csak fás csikokat találtam, a terület nagy részét kisebb-nagyobb szántókra parcellázták. A régi erdő szélén húzódó tanya tulajdonosa, Fördös gazda mesélte, hogy az erdőt még 1928-ban osztották fel. A fákat kitermelték, amelyek között nem volt ritka a másfél méteres átmérőjű tölgyfa sem. Ezekből 6 köbméter fahasábot is ki tudtak nyerni. A fehér és fekete nyárfák, kőrisek, szilfák és egész fiatal akácok társaságában ma már csak 3 db derékvastagságú és néhány kar-, lábszárvastagságú tölgyfa jelezte az ősi erdő helyét, melyekhez a széleken még kőkeny, sóskaborbolya, csipkerózsa és galagonya társult.

Hazánk erdőségeinek uralkodó fái a tölgyek. Ezek közül a leghatalmasabbra a kocsányos tölgy fejlődik, amely üde, nyirkos, tápdús talajt kíván, s ezért legszebben a Duna–Tisza árterületein és a hegyek, dombvidékek völgyeiben fejlődik. Szárazabb területen is találkozunk vele, de ez nem a természetes élőhelye, hanem mesterséges telepítéssel került oda, ilyen környezetben eléggé sýnylódik.

3. ábra. Csallóközi bottölves Illésháza mellett, 1945. március 18.

A Csallóközben egy-két helyen még van néhány matuzsálem korú, 500–600 éves kocsányos tölgy, így pl. Budafán és a dékányi erdőben, Baka mellett. Itt 6 db hatalmas fa van, s miután az egyik fa törzse kikorhadt, az erdőőr több disznót befogadó ólt rendezett be benne. A tölgyek felismerése, pontos meghatározása nem mindig könnyű feladat, mert az egyes tölgyfajok könnyen kereszteződhetnek egymással, és ezen kívül is sok változatos alak van köztük. A kocsányos tölgyre jellemző, hogy a termés-kocsányok rendszerint hosszabbak, levélkaréjai lekerekítettek, a levél csúcsán szélesek, és a lemez alul egészen kopasz. A kupacok pikkelyei egymásra tapadóak, igen rövidek. A tölgyek általában később lombosodnak a többi fánknál, kissé szaggatott barkái csak áprilisban–májusban, lombfakadással egy időben jelennek meg. Külön, felálló barkákban a termés, külön a lelógó, porzós virágok. A megtermékenyítés után a termés nagyon lassan fejlődik. Az ismert makkok nyáron alig

növekszenek, csak késő ősszel érnek meg, s még a tél előtt kihullanak a csomából. A termések lassú növekedését azzal magyarázhatjuk, hogy a nyári kánikulában a tölgyfélék alig asszimilálnak, és csak a nyárvégi, őszi, hűvösebb időben indul meg erősebben áthasonító munkájuk. A makkok nagy része a fa körül szóródik el, a távolabbi helyekre szajkók, mókusok, egerek hurcolják. A makk csíralevelei a föld alatt maradnak, és kezdetben csak igen kis lomblevelek jelennek meg. A fejlődő csemeték gyökerei mélyre hatolnak, a talaj mélyebb részeiből biztosítva a szükséges vizet. Más fák csíranövényei, pl. a juhar, a gyertyán, stb. a nyári, meleg szárazságban könnyen elpusztulnak; míg a tölgyek – ha egyszer gyökérzetük kifejlődött – a legnagyobb szárazságban is megmaradnak. A további években a csemeték a környező magasabb bokrok, fákhöz viszonyítva meglehetősen lassan nőnek. Szívóosságuk révén előbb-utóbb mégis túlnövik azokat, és ők lesznek az erdő uralkodó fái. Háborítatlanul 500–600 évig, sőt hosszabb ideig is élhetnek. Hazánk legidősebb fái a szelídgesztenyék mellett a kocsányos tölgyek közt találhatjuk. Változataik közül a késői kocsányos tölgyet (*Quercus robur* var. *tardiflora*) említhetjük meg, ez a tölgyek átlagához képest egypár héttel később hajt ki, és ezzel a korai fagyok kártevésének jobban ellenáll. Ilyen fákat a Bácskában, Krajnában és Bretagne-ban észleltek.

Az egyik túlnyomóan körises erdő szélén 8–10 db kontyviráglevél is elősodródott a tavaszi napsugár melegére. Másutt, a nyárfásban salátaboglárka, illatos ibolya, tyúktaréj és gyöngyike levelei zöldültek elő. A laposok – így nevezik Csallóközben a kaszálóknak, legelőknak használt régi, kiszáradt Duna-ág medreket – zöld, füves helyein százsorszép kezdett virágozni. A szertekanyargó holt Duna-ágban itt-ott még víztükröz csillogott, benne a hatalmas, ősi botlófűzek festői csoportjaival (3. ábra), szélén néhány barkázó mézgás és hamvas égerfával.

A partosabb helyeken mezei juhar és az észak-amerikai származású körislevelű juhar különböző vastagságú, meghonosodott példányai nőttek. A fákon egy-egy széncinke foglalatoskodott, míg lépteim zajára, messziről 3–4 hamvas varjú meg egy szalonkaszzerű madár kelt szárnya. Az öreg fűzek törzsére egy fakusz röppent. Az összeroppedett kéregre tapadva kutaton kúszott felfelé, hogy kereső munkáját rövidesen a másik törzsön folytassa. Alig tudtam figyelemmel kísérni, mert tőlem tartva, mindig a fa tülso oldalára került. A vékony ágakra nem szállt, ezeket csak a cinkék szokták végigkutatni. Talán ezért nevezi a dunántúli nép egyes helyeken ezt a kedves, verébnél kisebb madárkát „fatető”-nek. Kissé illúziórontó név erre a mozgékony, rovar- és petepestítő teremtésre. A magas nyárfák közé egy örvös galamb röppent.

Március 18-a. Délután a szenci út menti árvédelmi töltésre sétáltam. Az ilyen régi kultúrvidéken – mint a Csallóköz, ahol úgyszólván minden talpalatnyi hely fel van törve, szántva, ásva, kapálva – a sok évtizedes, sőt évszázados múltra visszatekintő Duna-töltések valóságos oázisai, menedékhelyei a pusztuló vadtermészetnek. Ilyen helyeken ritkán fellelhető füvekre, bokrokra, fákra akadunk, ahová az állatvilág bolygatást nem tűrő tagjai is állandó szállásukat helyezik. A tömegesen jelentkező vékony akácok mellett három derékvastagságú vadkörtefa, kökény-, csíkos kecskerágó- és fekete bodzabokrok sorakoztak. Utóbbi kivételével a bokrok kérgei kb. 80–90 cm magasságig le voltak rágva. Nem is kellett nagyon keresni a tettesek nyomát, mert a bokrok köze tele volt az üregi nyulak kotorékaival. Ezek egyik-másikához a szántók felé húzódo, vagy 80–100 méter messzeségig jól kivehető, kb. 15–20 cm széles nyulcsapások vezettek. A töltés déli oldalán, kb. 10 m² területen a kunkorgó hajka (*Stipa capillata*) rótszinű, szőrszerű, száraz gyepecskéi csoportosultak. Ez a növény rendszerint a szikár juhlegelők jellemző füve, a birkára azonban nem veszélytelen, mert göndör hajhoz hasonló, kunkorgó végű termése a legelő birkák gyapjába akadva, a különböző nedvesség hatására csavarodó mozgásokat végez, úgyhogy a sűrű gyapjún keresztül törve az állat testébe is befűrődhet. Szerencsétlen esetben annak elhullását is okozhatja. Azt hiszem, hogy a hajka csak az újabban tenyésztett, sűrűn gyapjas, külföldi merinó fajtákra ilyen veszedelmes, a régebbi, de már nem tenyésztett rackák lazább és durvább szőru bundájában csak viszkést okoz. A rázkódástól aztán kihullik, és így terjesztődik tovább a száraz, napos, legelt helyeken. Tollas rokonát, az árvalányhaját már a szél kapja fel, és viszi a szélnek kitett domb-hegyoldalakra, sziklák közé, vagy az Alföld határtalan, buckás, hullámos rétségeire. Itt nem láttam gyepjeit, de a tőkési Duna-ág menti kaszálókon néhány évtizede még szedtem néhány szálát belőlük. Nagybátyám mesélte, hogy az ő fiatal korában, tehát a múlt század végén, Nagyszarva határában, a fácános mellett még hatalmas területen fehérlett a ringó, tollas bokrétájú árvalány-

hajmező.

Sajnos a Felső- és Alsójányok közötti, még ősi füves avarhalmokra nem juthattam fel. Négy van belőlük, kettő laposabb. A legmagasabb oldalán egy öreg vadkörte áll, tetején a határkő, füves oldalait valószínűleg szálkás csenkesz, hajka és árvalányhaj borítják. Mikor közelükben jártam (március 19.), útközben 4 búbospacsirtát és egy mezei nyulat láttam, de a legérdekesebbnek a dülőt mentén sárguló, egyetlen darab bükkfalevelet találtam. A környéken ez a fa teljesen hiányzik, a levél a távolban kéklő Kis-Kárpátokból – légvonalban kb. 18–20 kilométernyiről – származhatott. Ez az adat jó példája a szél termésterjesztő szerepének, de ezekben a háborús időkben más következtetésre is indíthatja az embert. Mikor előző évben Füleken szolgáltam, kint járó munkásaink a környéki legelőkről, szántókról szép barna, kissé fénylő tölgyleveleket hoztak be azzal, hogy azok valószínűleg angol repülők által ledobott, mérgezett levelek. Hiába mondtam nekik, hogy a leveleket az áprilisi szél fújta le az alig néhány száz vagy ezer méternyire lévő, a környező hegyoldalakat borító tölgyesekből, csökkönyösen kitarítottak nézetük mellett. Ebből a kis esetből is láthatjuk, hogy az emberek általában jobban szeretik a rejtelmes, veszélyt sejtető, bonyolult feltevéseket, mint az egyszerű, természetes magyarázatot. Az egyik vasárnap délután – a tölgyfák és a hóvirág után nyomozva, két érdeklődő gutai emberem (Czina János és Nagy Vendel) társaságában – a vöki erdőbe is kirándultam.

Március 25-e. A Felsőjányokkal összenőtt Bústelek falucska nyugati részén valami másfélholdas erdő van, 7–8 szép szál, 60–80 cm átmérőjű kocsányos tölgygel, élősködő fakínnal, kőrissel, mezei juharral, fehér és fekete nyárral, szilfával. A tavaszi, meleg napsütésben továbbmenve hamarosan elértek a töltést, ahol rögvést hat ürge bújti el előlünk, majd egy árván repülő tűzok (*Otis tarda*) húzott el dél felé, 8–10 méter magasságban. Ez a magányos példány azoknak a tűzokcsapatoknak lehetett az egyik utolsó mohikánja, amelyeket 40–50-es falkákban még diákkoromban (1904–1912) figyeltem meg Uszor és Csütörtök állomások között, nem messze a vasúti töltéstől.

Ez a csapatokban élő madár rendkívül óvatos, mindig külön ör figyel a csapat körül folyó életet, és a puskával közeledő vadász előtt jónéhány száz méterrel előbb szárnya kelnek. Szerétes puskával nem sok kárt lehet bennük tenni, de a háború messzehordó, golyós katonafegyverei, golyószórói ugyancsak megriktították ennek a hatalmas, pusztai madárnak amúgy is ritka sorait. Barna-szürke-fekete foltos, csikó tollazata pompásan beleolvad a pusztai rög egyhangú, semmitmondó színeibe, az ellenség előtt gyakran meglapulva igyekszik láthatatlanná válni. Egyszer egy forró augusztusi délután a Csallóköz közepéről igyekeztünk a felüdulést jelentő Kis-Duna felé, amikor kb. 100 lépésnyire az út menti tarlóról három hatalmas tűzok vágott be a még meglevő keskeny zabtáblára. Nosza, rögtön utánuk, csak úgy fegyver nélkül. Odaértünk a megjegyzett helyre, tűzoknak azonban semmi nyoma. Egyszerre csak közvelel előtttem csapkodott fel az egyik hatalmas madár. Kezemmel utána kaptam, hátsó részét érintettem is, de csak egy csomó pehelytoll maradt markomban, míg ő névjegyét ruhámon hagyva, társaival lomhán továbbszállt a szomszédos földekre. Ekkor értettem meg népi nevét: „lomha” tűzok. Olyan közel bevárt, hogy ha nem is sikerült megfognom, de legalább megérintettem. Mennyivel másképp viselkedik ha puskát lát: 300–400 méternyire alig várja be az embert. Sajnos a következő hetekben mégis puskavégre került az egyik. Fiatal állat volt, ez magyarázhatja meg a fenti könnyelműséget is. Itt a Csallóközben a század elején akadt még egynéhány törpe- vagy reznétűzok (*Otis tetrax*) is, de az nem élt csapatokban. Még a nagyobb rokonánál is óvatosabb, félénkebb madár volt, úgyhogy a mindjobban benépesülő Csallóközből teljesen eltűnt.

E régi, gyermekkori emlékeinkre gondolva mentünk tovább, és az egyik erdőszéli majorhoz (Hídeghéty) érve már messziről feltűntek a mezei szilfák lilás-gömbös, kis virágsomókkal megrakott, vékony ágai. De álltak ott jó derékvastagságú tölgyek is, bár az erdőszélen egy részük már hasábokba rakva várta tüzelésre való elszállítását. A tölgyes legnagyobb része azonban érintetlenül állott előttünk: kőrissel, fehér nyárral, hárssal keverve, mogyoró-, húsos és veresgyűrű som-, borbolya-, csikó kecskerágó-, kutyabenge-, kőkény-, csipkerózsa-, galagonya-, fagyalbokrokkal, melyeket itt-ott a széleken az iszalag kúszó szárai bogoztak össze. Végre a hóvirág is előkerült: a meleg, tavaszi napsütésben pattogó, sárga-barna avarban fehérleplű harangocskák csüngtek a gyenge szárazokon. Itt is a gyömbérgyökér levélrózsái voltak inkább többségben, de egészen szórványosan a széles, fényes zöld levelű biboros kosbor, a kissé mélyebb fekvésű helyeken pedig a közönséges podagrafű vagy

„bakktop” egy-kétszer szárnyalt, kecskeláb nyomához hasonló levelei kezdtek kibontakozni. Az erdei társaságból természetesen nem hiányzott az illatos ibolya és a salátaboglárka sem, amit még a nagy zajjal felröppenő fácantyúk, a magasban tovaröppenő két örvösgalamb is kiegészített. Kontyvirág nem akadt utunkba, őzet sem láttunk. Egy helybéli ember szerint teljesen kilőtték őket, ami az akkori fegyveres viszonyok mellett igen valószínűnek is tűnt. Az irtásos, bokros részen egy erős hajtású, barnás kérgű, sűrű levegőjáratokkal feketén pettyezett bokrot is láttam, de csak a csendesen suhanó, szőke Kis-Duna partján növe, nagyobb termetű testvérének megpillantásakor jutott eszembe, hogy ez bizony a rég látott zelnicemeggy, vagy mint gutai kísérom nevezték, a „csórmány”. A Duna mentén erre felé mindenütt elég gyakori, és jól emlékszem a diákkori, pozsonyi, szép májusi elsejékre, amikor a lovakat és a kocsikat ezzel díszítettük fel, s így ünnepeltük a szabadság, a tavasz érkezését. Most azonban nehezen ébredezett a tavasz. A fűzek, nyárfák rügyei már megindultak ugyan, de a part mentén még csak a tavalyi, fakóbarna, töredezett nádszegély és a Duna mellett most már mindenütt meghonosodott, amerikai származású, nyáron sárgán virágzó kései istápfű (*Solidago gigantea*) erőteljes kóroí zörögtek. A madárvilágot mindössze 4 tőkés réce képviselte, közeledtünkre ezek is számaryakapva gyorsan eltűntek a fákkal szegélyezett folyó kanyargós vonalán.

Csallóköz legnépesebb madárcsapatait a vetési varjak alkotják. Mikor március 5–6-án kocsin utaztam Dunaszerdahelyről Nagyszarván és Somorján át Nagymagyarig, a 20 km hosszú útvonal kb. 3–3 km széles belátható pásztyán Nagyszarvánál 600, Nemesgombán 300 db-ból álló csapatot láttam. Nagymagyar körül, kb. 10 km átmérőjű körzetben 400–500 egyedből álló csapatokat figyeltem meg. Fő tanyá- és fűszkelőhelyük a Duna menti erdőségek és a nagyobb parkok (a szarvai gróf Pongrácz-félc és a gombai uradalmi park) fái voltak. Az országút bűbospacsirtáit is figyeltem, ezekből 2–3 kilométeres szakaszra rendszeren egy pár esett, a ritkán járt dűlőutakon azonban hiányoztak. Természetesen ezek a számadatok csak durva becslések. Repülőgéppel, autóval, fényképezőgéppel felszerelve pontosabb madár-népszámlálást lehetne tartani, amely ezeknek a mezőgazdasági vonatkozásban értékes rovarpusztító madaraknak ismeretlen életmózanataira is nagyobb világosságot deríthetne.

Persze a napsütéses, szép, tavaszi időben mind gyakrabban megjelenő angol, amerikai repülőgépek nem varjúsámlálási céllal húztak el mély dörgéssel felettünk. Ezüstszínű sztaniolcsíkokat szórtak felénk. Micsoda anyagtömegek kerültek így az egyik világrészből a másikba! Figyeltem a földre szállott szálauskák tömegét: minden lépésnyire villogott egy-egy csomócska. Sok ezer kilogrammot tesz ki, ha megszorozzuk a több száz négyzetkilométeres területtel. Vegyi hatása valamilyen mértékben befolyásolni fogja a vidék talaját és így közvetve az élővilágát is. A szép, idillikus katonai szolgáltatnak lassan befellegzett. Mindig újabb és újabb katonai alakulatok érkeztek a községbe. Már a III. hadsereg parancsnoksága is itt ütötte fel tanyáját; tábornokok, vezérkari tisztek jelentek meg ott, ahol azelőtt legfeljebb főhadnagy fordult meg hivatalosan. Esténként kelet felől felvillantak a lassan leszálló sztálingyertyák. A csütörtöki országúton Pozsony felé lázas sietséggel vonultak a német autószojok. Sötét gondok lepték el az embert: mi lesz velünk? Mi a célja ennek az állandó „rugalmas” védekezésnek, hol a kiút ebből a zavaros, áttekinthetetlen helyzetből, magunkra hagyatottságunkból?

Március 30-án este beállított hozzám az egyik tizedes, hogy másnap reggel vonuljak be Somorjára, a járási parancsnokságra. Hajnalban indultunk néhány, még megmaradt emberemmel. Nagyobb részüket hűsvéti szabadságra hazaengedtem Gutára, a soha-vizontlátás reményében. A kb. 10 km-es somorjai utat az összes szükséges holmival megtömött hátizsákkal, gyalogosan megtenni nem volt éppen kellemes feladat, bár a friss hajnali levegő, a nyílegyenes, sima, jó karban lévő országút sokat könnyített a cipekedés nehézségein. A hátizsák alatt gömnyedezve, izzadva mégis megőrültem, mikor Uszor felé az útszéli, füves árokparton 6 db szürkén-molyhos magyar zsálya (*Salvia aethiopsis*) levlérszáját megláttam. Valamikor régen Dunaszerdahely mellett is láttam ezt a Csallóközben igen ritka növényt. A Nagy-Alföld széléről juthatott ide. Eredetileg messziről, a keleti-délkeleti száraz, meleg pusztákról került hozzánk ez a faj. A zsálya nemzetség amúgy több száz fajból áll. A magyar zsálya virágzata, szervezete erősen elüt a többi hazai zsályaféleségétől. Kétéves, mereven szétterpedő szárát a termésérés idején a szél kitépi, s mint valami boszorkánykereket addig hajtja, forgatja a sik pusztákon, amíg valami kis kiálló földegyenetlenségben végleg le nem horgonyozza magát. Közben

magjai kiperegnek, szétszóródnak, s a következő évben addig nem látott helyeken jelennek meg fehéres-lilás, ajakos virágai.

Somorjára beérve, másnap embereink egy részével és hat kocsival elindultunk nyugatra, hogy megkezdjük azt a szomorú visszavonulást, amelynek céltalanságáról, zavarosságáról a történelem már ítéletet mondott. Mi, az otthonunkból messze elszakított alacsonyabb beosztású tisztek és a legénység akkor csak a teljes bizonytalanság sötét ködét láttuk és szenvedtük. Még az estig könnyen eljutottunk a már Szlovákiához tartozó Szunyogdiba. Az út mentén elhurcolt, gazdátlan marhák tartottak ösztönösen visszafelé, mintha ők is éreznék a zavaros idők minden nyomorúságát. Somorján az egyik gépágyút már ökrökkel vontatták, nem tudom hová, s milyen céllal. A kis, magyar lakosságú Szunyogdi község bejáratánál négy szürke balkáni gerle üldögélt a házak közt álló akác- és nyárfákon. Ide is eljutottak már, pedig alig három éve, hogy ennek a messze délkeletről nemrégiben bevándorolt galambfélésegnek az első hírnökei megjelentek Budapest környékén.

Ausztrián végig

1945. április elsején hajnalban indultunk az éjjeli szállásnak használt szénáspajtából. Könnyen ébredtünk az egész éjjeli virrasztás után: a németek állandóan a közelünkben lóttek messzehordó ütegeikkel, valahová a Dunántúlra ... Kényszeredetten indultunk neki a további bizonytalanságnak. Bár a faluból könnyen kijutottunk, a bekötőútról annál nehezebb volt ráfordulnunk a zsúfolt országútra. Itt futott össze a délről és északkeletről jövő két legfontosabb csallóközi útvonal az egyetlen, Pozsony felé vezető kis-dunai hídhöz, úgyhogy dél lett mire Pozsonyba értünk. Az ősi koronázó város keleti külvárosán, az újavárosi pályaudvar melletti régi temető mentén próbáltunk előrehaladni, de a zsúfoltság miatt órák alatt alig tettünk meg néhány száz métert. Erősen dobogott a szívem, a 8 évig tartó diákkor emlékei állandóan ott kavargtak agyamban. Csak megláthatnám a régi Dóm tér környékét, az ősi Káptalan utca ezerszer taposott köveit, a vastag falú Klarissza-kolostorból lett gimnázium épületét a hármás gyámpillérekre épített csipkés-gótos tornyával! Mikor a harangját egyszer diákos jókedvünkben megkongattuk, hogy rohant le az öreg Polikeit bácsi az igazgatói lakásból, hogy az ég szerelmére, ne harangozzunk, mert összedül a csak műemlékszámba vett tornyocska. A régi, sokat taposott utcák közül csak a Stefánia útra tértünk, a gödöllői Grassalkovich-palota hasonmása előtt. Valamikor még Habsburg Frigyesék éltek itt a maguk kényelmes főhercegi életét, kilenc lányukkal és a kis Albrechttel. A Kálvária-hegy oldalán húzódó mély bevágású úton, a vasútvonaltól balra, Lamacs felé vágunk neki a Kis-Kárpátoknak. Húztuk, toltuk, de legfőképpen fékeztük az alföldi, sík utakra készített „országos járműveinket”. Az összetorlódott kocsioszlopok mellett kész csoda volt, hogy délutánra mégis csak átjutottunk az első nehéz útszoroson. A Kálvária-hegy gránitos, erdős útvonala mellett már nyílt a kék májvirág (*Hepatica nobilis*, 4. ábra). Ez is a legkedvesebb diákkori emlékeim közé tartozott: valamikor virág-cserépbe ültetve nevelgettem az öreg dóm falára néző, nap nem járta, kis szobám ablakában. Lenn a kiszélesedő Lamacsi-völgy nedves rétyjén már arany-sárga gólyahír virított, fogolypár cserregett. A távolból, a lomberdővel sűrűn fedett Zerge-hegy tővéből ide fehérlett a pozsonyiak régi, kedvenc Vaskutacska épülete. Este Dévény-újfaluban szálltunk meg.

Másnap (IV.2.) egy hosszú cölöphídon keltünk át a Morva folyón, melynek árja most ellepte a fűzfákkal borított, széles árterületet. Marcheggbe értünk, a régi monarchia ismert nevű, osztrák határállomására, ahol az öreg Pálffy-kastély helységeibe telepített parancsnokságtól kaptuk meg a további utasításokat. Marchegg egész környékét a Pálffy-uradalom jellemzi. Mindenütt hatalmas

4. ábra. Májvirág

szántóterületek váltakoznak erdőkkel. Ezekből széles, seprőszerű ágkoronájukkal messze kisötlettek a kocsányos tölgyek. A fekete nyárfák, fűzek mellett gyakoriak voltak még a Duna-völgyében jellegzetes vénic-szilfák. Itt-ott fácánok tűntek elő, biztos célt nyújtva az autóikról géppisztollyal vadászgató német, „harcos” SS-katonáknak. Hosszas keresgélés, alkudozás után Weikendorfban, egy hatalmas szénapajtában szálltunk meg. Itt tudunkra adták, hogy semmi esetre sem „Heil Hitler” köszöntéssel állítsunk be a derék sógorokhoz, mert így még szóba sem állnak velünk. Az otthoni propaganda alapján ezt kissé másképp képzeltük el, de hát ez a háború a meglepetések és a lehetetlen elképzelések háborúja volt.

Utunk mindennütt szántók között vezetett. Dévényújfalutól kezdve a községekben mandula, kajszi virított, az utcai hársfákon 2–3 cm-esre duzzadt rügyek fakadoztak. Nieder Kreuzstetten után, Gross-Russbach előtt tölgyesen vezetett keresztül az út. Az erdőben madárcserecsnye, gyertyán, akác, mogyoró, veresgyűrű, a fákon fakín. A homokkőves, televényes talajon pettyegtetett tüdőfű, lila virágú tavaszi lédnek, májvirág, ibolyák, sások virítottak, lombosodott a gumós nadálytő. Aztán megint szántók, lucernások. A kukorica azonban már hiányzott. Az út menti ároksíparton gyermekláncfű, közönséges tarack, nagy, osztott levelű medvetalp, közönséges galaj, cickafark, kúszó boglárka, martilapu, földiszeder, ökörfarkkóró levelrőzsái, gallérozó tarsóka fehér virágú fűrtjei, egyszerűen olyan növényársaság, amely nálunk is hasonló helyeken fordul elő. Megint tölgyesek, halványzöld, rügyfátalos nyírfákkal és erdeifenyő csoportokkal. Nemsokára Ernstbrunn felől hatalmas mézskőbánya fehérelt felénk. Nehéz alkudozások után egy vendéglő udvarán telepedtünk meg (IV.5.). A belső részek, termek tele erdélyi szászokkal. Az idős, szász férfi jól beszélt magyarul, az öregek, ráncosképű asszonyok is meg-megszóltak néha-néha. Látszott rajtuk a bizonytalan jövőjük feletti aggodalmuk. Nem így képzelték, amikor a nagy propaganda hatására elindultak békés, jól felszerelt, erdélyi falvaikból. Most még volt a magukkal hozott készletekből minden jó bőven, de mi lesz, ha elfogy, mihez fog a sok öreg kezdeni? A városka egyes részei le voltak bombázva, de sem itt, sem eddigi utunk során nemigen láttunk nagyobb háborús károkat.

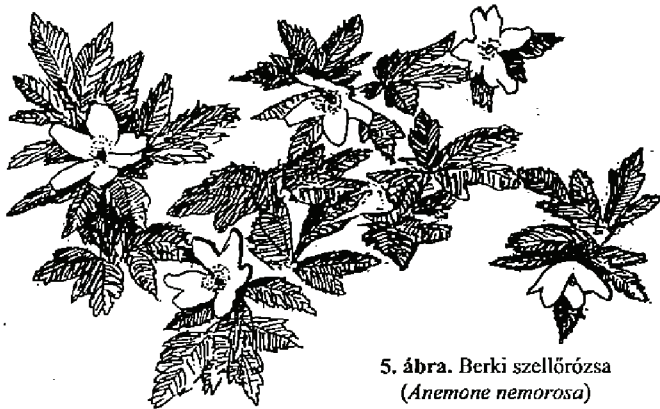
Amint a meredek, emelkedő úton elhagytuk a városkát, hatalmas uradalom keretei bontakoztak ki. Óriási vöröshere-táblák között az utat 120 cm átmérőjű hársak, később, lefelé menet, hatalmas szálfákból álló tölgyes erdőségek szegélyezték. Közvetlenül előttünk az úton egy 5 tagú szarvasfalka szökellt át. Az erdőből felénk sárgáltak az orvosi kankalinok, gumós nadálytövek, kékeltek a tüdőfűvek. Majd megint erdeifenyvesek vörösfenyővel, magas körissel, néhol egy-két kökénybokorral, mogyoróval, ostorménfával, nyírfával (*Betula pendula*) keverve. Utóbbiak fehér kérgükkel, üdezőld, fátyszerű lombzatukkal messziről világítottak.

Igénytelen fa, amely csak a meszes talajt és az árnyéket nem tűri. Máskülönb az Alföld homokjától (Nyírség) kezdve a hegyvidéki erdőségeinkig mindenfelé előfordul. Könnyen terjed, mert apró, két oldalon szárnyas makkját a szél széjjelrepíti, így az erdei irtásoknak az egyik legkorábban megjelenő fája. A hajlékony ágak végén már ősszel megjelennek a porzós, valamivel mögöttes kisebb, termős barkák, amelyek a lombfakadás elején, április–májusban nyílnak, és szélmegporzás útján termékenyülnek meg. A fiatal ágakon apró, pontszerű mirigyek vannak, az idősebb ágakat és a törzset fehér kéreg borítja. A fehér színt a kéregsejtekből lévő finom porszerű anyag, a betulin okozza. Ennek köszönhető az is, hogy a kéreg vízhatlan, korhadásnak igen ellenálló, ezért északon tetőfedésre, nedves földön oszlopátétnak, lábbelinek és sok mindenféle használati tárgynak feldolgozzák. Sárgásfehér fája lágy, de nehezen hasad, könnyen korhad, ezért épületfának nem alkalmas, ellenben kocsirudak, létrák készítésére jól beválik. Kérgéből, fájából nyírfakátrányt párolnak le, melyet a bőr- és a kozmetikai iparban használnak. A tavasszal megsértett kéreg alól édes nedv csurog ki, amelyből kellemes ital erjeszthető. Vékony vesszejéből seprő készül. Sőt, a nyírfavessző a régi római pedagógusoknál előírt nevelési eszközként szerepelt. Egyszerűen ősidők óta használatos haszonfa. Eurázsiai elterjedésű faj, Európa déli részén azonban csak a magasabb hegyvidékeken él. Északon egészen a Lappföldreig terjed, de ennél északabbra, a fahatárig már a hozzá nagyon hasonló, és nálunk csak egy-két lápos helyen élő szőrös nyír (*B. pubescens*) tenyészik. Igazi sarkvidéki rokonuk a törpe nyír (*B. nana*), amely apró, kerekded, csipkés levelű, alacsony cserje. Levéllenomatait a jégkorszakbeli lerakódásokban sok helyen, így Közép-Európában is megtalálták, de élő állapotban csak

az Alpok és Közép-Európa egy-két lápvídedékén maradt meg, a Kárpátokból eltűnt. A nyírfa nemzetséghez mintegy 33 faj tartozik, amelyek főképpen az északi mérsékelt övben élnek.

Egy helyen a télizöld meténg leveles gyepecskéi is megjelentek. Aztán megint szántott vidék, kisebb-nagyobb dombokkal. A földeken egy-egy óriási ökör, rendszeren homlokjárommal egybefogva a hozzáillő nehézkes, hidegvérű lóval. Könnyű, rugalmas parasztkocsijainkhoz viszonyítva otromba, nehéz német szekereket húztak. Egy-egy ilyen oldalt létrás keretű szekér türesen is volt olyan nehéz, mint a mi 5-6 mázsás, lóáppal, élelemmel megrakott országos járműveink. Nem is láttunk a harc-tereken sem most, sem az első világháborúban ilyen német járművet, hanem csak a mi sok ügyeskedéssel, jó anyagihasználással készített, mindenféle úton használható kocsijaink tűntek fel.

Április 6-a. Eggenburg után, utunktól balra kisebb sziklakúpok (gránit?) sorakoztak. Tölgyesek következtek, és egy fehér, reszketeg szárú csillagocska vált uralkodóvá: a berki szellőrózsa vagy „pápics” (*Anemone nemorosa*). Minden réten, erdei tisztáson, fenyves szélén e növény kelyhecskéi vi-

5. ábra. Berki szellőrózsa (*Anemone nemorosa*)

rultak. Ez a kedves, szép, tavaszi virág a kárpáti hegycsúcsokon és a Dunántúl nyugati részén is gyakori, de az Alföldünkön már hiába keressük. Vékony, hármasszételt levelei igen sok vizet párologtatnak, ezért a többi virághoz képest, csokorba szedve igen gyorsan elhervad. Ilyenkor tavasszal a nedves talajból a vizet még könnyen pótolhatta. Később, nyár felé, a levegő felmelegedésével ez már

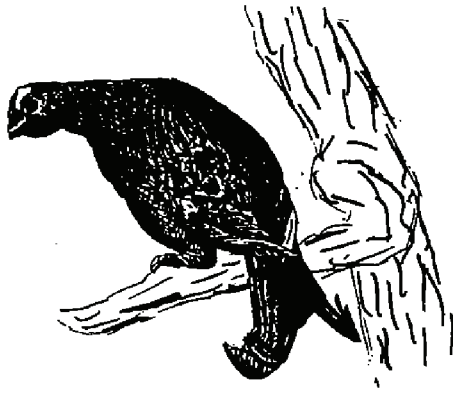
nehézségbe ütközik, de erre az időre a termése már megéri, levelei elsárgulnak. Valószínűleg eltűnik a száraz-meleg időjárást jobban tűrő, szívósabb növények között. Az értékes tápanyagok leveleiből lehúzódnak a föld alatt néhány centiméternyire vízszintesen kúszó, 1/2-1/3 cm vastag gyökértörbe. Ősszel a gyökértörzs csúcsán megindul a hajtás fejlődése. A gyöngye levélkezdemények párszorbothoz hasonlóan visszagömbölyednek, így – kis faltörő kos módjára – könnyebben át tudják törni a felettük levő földréteget. Csak a következő tavasszal bújnak elő ismét törekény, a legkisebb szélben is reszkető, hajladozó virágos hajtásai (5. ábra). Lombját és virágját az előző évi tartalékolt tápanyagokból gyorsan felépíti. A tavaszi napfényben messzire fehérülő virágszirmokban nincs nektár, csak a bőséges virágporgárja a beporzást végző rovarokat. Éjjel és borús időben a virágtakaró levelei összecukódnak, a virág lekonyul. Termését – egyesek szerint – főleg a hangyák hurcolják szét, de a legelésző állatok sáros lábára is rátapadhat. Ezen kívül a föld alatt szétágazó, folyton tovakúszó gyökértörzse is gondoskodik a telepek terjedéséről. Mindenesetre az összes pápicsféle között ennek van a legnagyobb elterjedési területe: Európa, Észak-Ázsia és Észak-Amerika. Elég változatos megjelenésű növényfaj. Néha pl. rózsaszínű a virágkelyhe. Ez nem öröklődő tulajdonság, valószínűleg hőhatás okozza. Találtak már égszínkék és sárga virágú változatot is, amelyeket ősi rokonságára való visszaütésként értelmezhetünk. Azok között ugyanis gyakoriak a sárga, kék, lila virágok: gondoljunk csak a kökörcsinekre, májvirágokra.

Eggenburg kicsi, öreg városka, az 1200-as évekből fennmaradt hegyestornyú templomával, városkapujával, borostyánnal beborított várfalával, amely nem ismerte a tatár-török-német pusztításokat. A városka után Küringen következett. Az út menti kisebb-nagyobb, füves domboldalokon megjelentek a nagyvirágú, lila kökörcsinek. A kissé mélyebben fekvő gyepeken, a botlófűzek alatt az orvosi kankalin sötétsárga virágaitól elütő, halványabb sárga és nagyobb virágú

sugárkankalinok virultak, melyek ezentúl messze elkísértek bennünket további vándorutunkon.

A kökörcsinek a mi alföldi, száraz homokbuckáinknak tavaszi ékességei. Ott élnek, ahol az eke még nem törte fel az ősi gyepet. A kankalinok azonban már csak a nyirkosabb, harmatosabb réteken érzik jól magukat, az alföldi pusztáinkon hiányoznak. Valami végtelen báj, üdeség árad ezekből a kora tavaszi sárga virágszillagocskákból. Nem hiába nevezi őket a német nép „Himmelschlüssel”-nek, mennyország kulcsának: a hosszú, zord tél után ő nyitja meg a tavasz boldogságát. Latin neve: Primula, a prima, az elsőnek kicsinyített változata, az igazi tavasz első hírnökét jelenti. Megértem, hogy egy nagy francia lírikus – aki egész életét egy kis pireneusi falucskában élte végig, és csak nagy ritkán látogatta meg párizsi költő társait – egy egész kötet verset szentelt ezeknek a kedves, üde kankalinoknak. Bizony nem volna utolsó élmény, ha mi is végigjárhatnánk azokat a helyeket, ahol kankalinok élnek, virulnak. Erre azonban egy emberöltő sem lenne elég, mert csak Dél-Afrikában nem fordulnak elő, más világrészeken, még Ausztráliában, Új-Zélandon is megtalálhatóak, ahol megfelelő nedvességű, nyirkos termőhelyre akadnak. Valami 600 fajt, alfajt sorolnak a Primula nemzetségbe. Ezek egyharmada a kínai Jünnan és Nyugat-Szeccsuánban él. Abban az országban, ahol sok más virágcsodáról, díszfákról, díszfüvekről, Rhododendronokról egész dicsőhimuszokat zengtek az ott járt virágkedvelők és gyűjtők. Kankalinjaink ősei is a törzsfajlódásuk folyamán valószínűleg erről a vidékről rajzottak szét a szélrózsa minden irányába, de a mi fajaink csak egészen egyszerű kis ágazatát képezik az ottani, ősi és sokszor jóval nagyobb törzseknek.

Mentünk, mendegéltünk faluról falura, 25–30 km-es utat megtéve egy nap alatt. Beszállásolásra mindig túmentünk a nagyobb helységeken, mert a kisebb falvakban könnyebben kaptunk szállást. De még így is a szálláskeresés volt a legnagyobb gondunk, mert az itteni lakosság a legkisebb kényelmetlenséget, áldozatot sem hajlandó elviselni, ha idegen, messziről jött szövetségéről, bajtársról van szó. Az egyik község tágas udvarú, nagy pajtával, fészerekkel felszerelt vendéglőjének tulajdonosa sirva fakadt, amikor a pajtáját – hosszas utánjárás eredményeként – a község vezetője egy napi használatra kiutalta részünkre. Pedig sehol sem csináltunk kárt, felfordulást, mindenütt szerény, megtűrt vendégként igyekeztünk viselkedni. Eddigi utunk alatt az időjárás kedvező, száraz, napos volt, de lassan mind zordabb, hűvösebb tájakra jutottunk. Lassan uralkodóvá váltak a kisebb-nagyobb foltokban álló lucfenyvesek, köztük erdei fenyők, nyírfák, madárberkenyék, kecskefűzek és az alacsony

6. ábra. Nyírfajdkakas (*Lyrurus tetrix*)

csarabokrocskák. Windigsteignél elértük a kb. 8 méter széles, lassú folyású Thaya folyót, partján nádszegéllyel és hamvas égerrel. Schwarzenauban óriási, fehér, régi kastély tornyosult elénk. Parkja hatalmas fain seregélyek tanyáztak. A földön 1914-es, vagy még régibb idők tábori ágyúí, szerelvényei rozsdásodtak. A völgyön átkelve megint fent jártunk a dombhatáron húzódó országúton. Körülöttünk kisebb-nagyobb lucosok, köztük tőzegmohás tisztások. Vitis közelében lehetünk, amikor egy fehér-fekete tollú, galambnál izmosabb madár repült széles ívben előttünk: a szabadban első ízben látott nyírfajdkakasom (6. ábra).

Április 10-én ködös, hűvös az idő. A 170. számú birodalmi út mentén már elmaradtak az eddig kísérő alma-, körte-, cseresznyefák.

Helyettük többszörös csomókra botolt nyárfák tűntek fel, amelyek különös csonkítottságukkal egész szokatlanul hatottak. Dietmanns-ban szállás. Egy Újvidékről ide települt Stark nevű sváb ember barátságosan üdvözölt, segített szállást keresni a sok bezárt, néma kapujú háznál. Keservesen panaszkolt, hogy őket is csak betolakodó cigánynépségeknek nevezik, és nem tekintik testvérek. A házigazdájához hívott bennünket, hogy megmutassa neki, milyen rendes emberek a magyarok. Április

11-én – lucfenyvesekkel kísért utunkon folyton emelkedve – elértük a nagy fűrésztelepekkel ellátott Karlstiftet, majd Kuku 8–10 házból álló favágó telepét.

A kaszálónak használt régi irtásterületen nagy szőrfűves (*Nardus stricta*) gyeprc akadunk. Mint az elnevezése is jelzi, ennek a fűnek vékony, lőszőrszerű, merev, szürkészöld levelci vannak, így a legelésző marha, birka csak zsenge korában tudja azt letépni. Emiatt sok havasi, magashegyvidéki réten, legelőn elszaporodik, melyek azután a legelő állat részére lassan használhatatlanná válnak. De nemcsak a száraz, napfényes lejtőkön tenyészik, hanem a tőzegmohás lápok nedves életterében is megtaláljuk. Ezt a két különböző vízellátottságú termőhelyet úgy használja ki, hogy levelci kis párologtató felülete révén a szárazságot, légzőjáratokkal átjárt gyökereivel a nedves, nehezen szellőző talajt viseli el. A lápon, bőséges nedvesség mellett, mégiscsak vízhiányban szenved – szomjas, mint a tengeren hánykódó hajótörött –, mert a humuszsavas víz mérgező, nem alkalmas bőséges felhasználásra, úgyhogy élettani szempontból a nedves, lápos helyek tulajdonképpen száraznak tekinthetők. Ebből következik, hogy az ilyen helyeken a növények között gyakran találunk szárazságtűrő fajokat. Ilyenek pl. a káka- és szittyófélék hengeres, levéltelen száraikkal. Szárazságtűrő berendezésnek tekinthetjük azt is, amikor a növény alsó, sűrűn álló levélhüvelyei a levéllemezek elpusztulása után is megmaradnak, tömött burókként körülvéve a növény tövét. Ez az ún. szalmatunika az esővizet szivacs módjára magába szívja, és így a kiszáradást megakadályozza. A levél szürkészöld színét, merevségét a benne több sorban végighúzódnó rostos kötegek okozzák. Ezek nemcsak a legelő állatok számára teszik a levelceket élvezhetetlenné, hanem árnyékoló hatásukkal a magaslati verőfény vegybontó sugarai ellen is védelmet nyújtanak. A talajnedvesség felszívását a növény gyökereit sokszor körülvevő és benne élő gombafonalak is elősegítik. A gyökérgomba (mikorrhiza) fajtáiban növénygyökerek gyilkos versenytől is részben megszabadítja a gazdanövényt, és így lehetővé teszi számára, hogy zárt szövetkezetet alkosson. Ilyenek pl. az erdősegeinket alkotó faféleségeink, mint a fenyők, bükkök, tölgyek, ahol a zárt társulás létrehozásában mindig nagy szerepük van a gyökérgombáknak. A szőrfű nemzetségének egyetlen tagja, ún. monotipikus faj. Az ilyen fajok megjelenésükben rendszerint alig mutatnak változatosságot. Kalásza vékony, egysoros. Meglehetősen hosszú hegyben végződő termései a szél által és a legelésző állatok szőrzetébe akadva terjednek. Eurázsia hűvösebb, kissé televényes, mészszegény, savanyú kémhatású rétyein él. Minthogy Észak-Amerikában nem fordul elő, Grönlandon viszont igen, ez arra utal, hogy ide akkor került, amikor Grönland még szoros kapcsolatban volt Észak-Európával. Onnan a jégkorszak alatt sem pusztult ki.

Ezután a kis sarkvidéki kitérő után térjünk vissza Kukura, ahol bizony a hangos, gorbomba munkavezető alig akarta megengedni, hogy ezen az erdei ipartelepen az egyik pajtában megszállhassunk. Reggel még dére ébredtünk, de a környező fenyvesben a rigók tavaszt érezve már erősen énekeltek. Az egyik szélső lucfenyőről kirepült egy örvös galamb, majd visszazált, és a vízszintes, széles gallyerkélyen betüpegett a fészkéhez. Örvös galambokkal mind Ausztriában, mind Bajorföldön sokfelé találkoztunk. A bajor Holzhausen kömyékén 8–12 tagú csapatokban lepték el a szántókat, hogy aztán felröppenve eltűnjenek a környező fenyvesekben. Nálunk is előforduló faj, a legmagasabb lombos fákon fészkel, de itt főleg fenyőmagvakkal él. A nálunk mindenhol gyakori vadgerléket erősebbé sehol sem láttam.

Másnap utunk jó darabig 1000 méter magasságban, hatalmas szálfákból álló lucfenyvesen keresztül vezetett, amelybe helyenként, kb. negyedrészen bükkfa is elegyedett. Az út menti árkokban itt-ott még hófoltok fehérlettek, az erdő sötétjében mohok, főleg *Polytrichum* fajok és fekete áfonya volt az uralkodó aljnövényzet. A széleken helyenként málna, madársóska és az 1–2 cm széles levelű, csillagszerű megjelenésű perjesszittyó (*Luzula sylvatica*) foltjai. Ez a növény főleg dél-közép-európai, magashegyvidéki elterjedésű, de még Jáva szigetén is ismeretes. A perjesszittyók 60 faja főleg eurázsiai erdei flórák tagja. A közönséges szittyókkal ellentétben gyökereikben nincsenek szellőztető üregek, emiatt nedves, vízcs helyeken nem tudnak megélni, csak a laza, televényes, kissé savanykás talajokat kedvelik. Ezek az árnyéktűrő növények még mind vegetatívan pihentek, de az árok szélén, egy-két helyen már előretört az a csapalu zöldes virágzata, hirdelve a téli mozdulatlanságba meredett természet tavaszi ébredését. Sajnos ebből a fészkes virágból nem szedtem, hogy utólag megállapíthattam volna, nem a mi jellegzetes kárpáti fajunk (*Petasites glabratus*) rejtett előfordulásáról van-e itt szó. Ez

a növény ugyanis a Szudétákban is előfordul, s közel járván a cseh hegyekhez, nem lehetetlen, hogy ezzel a fajjal találkoztunk. Persze most nem botanikai kirándulásra indultunk, és mi az a többi háborús, tudományos veszteséghez képest, ha egy fontos növényföldrajzi adattal kevesebbet könyvelek el ...

Az a csalapuk, így a nálunk is előforduló vörös acesalapu (*Petasites hybridus*) a hegyvidékek, völgyek jellemző növényei. A Nagy-Alföld vizei, folyói mentén többnyire hiába keressük ezt a nagy, sokszor óriás levelű fajt. Körülbelül a hóvirággal egy időben virágzik. Fehér bóbítás, természetes fészkei jóval később érnek be az időközben erősen megnyúlt virágzati szárakon. Ekkorra a levelei is 1/2-3/4 méteres lemezekkel borítják be az árnyas patakok szegélyét. Ennek is, mint rokonának, a martilapunak, ujjnyi vastag, oldalt szerteküsző gyökértörzsei vannak. Ezekkel sűrűn behálózza – más növényeket kiszorítva – a vízparti részeket. A túl erős napfényt nem szereti, levelei a napos helyeken sokkal kisebbre fejlődnek. Ha mégis napfényes, nyílt helyeken látjuk, mint pl. az Alföld szélén, Vácrátót környékén, akkor ez azt jelenti, hogy termőhelye eredetileg erdős, árnyékos volt. A fák kipusztítása után a szívós életű acesalapu tövek továbbra is megmaradnak eredeti helyükön, szívósan dacolva a közben mellettük erőre kapott, napfényt kedvelő rétség füveivel. A növény váltivarú, az egyik egyed fészkeiben csak termős, a másiknál pedig főleg porzós virágok vannak. Ha van is néhány termős viráguk, azok nem termékenyülnek meg. A porzós fészkeket tartó szárak – a virágpor kihullása után – rövidesen lekonyulnak, elszáradnak. A termős virágú fészkekben olyan csöves virágok is fejlődnek, amelyek kizárólag nektárt termelnek, így a rovariátogatást biztosítják. De vannak egészen meddő virágzatú tövek is, amelyek kizárólag sarjakkal szaporodnak. A beérett termésű szárak megnyúlnak, s a fehér bóbítás kaszattal teli fészkei mint fehér „virágok” állnak ki a hatalmas, zöld levélszőnyegből. A megnyúlt száron a terméseket a szél könnyebben repítheti szét. Lombjából őszre az értékes anyagok a gyökértörzsébe vándorolnak, amelyek ilyenkor sok pektint, cukrot, cseranyagot, keserűanyagot tartalmaznak. Ezért gyűjtik, és főzetét belsőleg hurutos bántalmakra, külsőleg sebekre alkalmazzák. Sőt: újabban állítólag igen hatékony, az atomrobbanás okozta sérüléseket gyógyító irt is készítenek belőle. A nemzetség 15 faja főleg Észak-Ázsiában él, ahonnan egynéhány még Észak-Amerikába is áterjedt. Nálunk még egy faj ismeretes: a kisebb termetű, eleinte fehér molyhos levelű és virágú fehér acesalapu (*P. albus*).

Az erdők sötétjébe tekintve önkéntelenül az erdélyi, kárpátaljai fenyvesekre gondoltam, de itt nem éreztem azt a rejtelmes, romantikus hangulatot, titokzatosságot, amit ott lépten-nyomon érezhet az erdőt járó ember. Ezekből az erdőkből minden szépségük, fenségük mellett hiányzik a medve, farkas, hiúz ősi, vad világa, amelyet a gondosan óvott özek, fácánok, a nagy kegyesen megtűrt néhány róka nem pótolnak. Lassan a hatalmas fenyvesen is túljutottunk. Sandl község előtt, fent a hegyen egy impozáns, fehér kastély parkján vonultunk át, ahol óriási, furcsán lelógó ágú vadgesztenyék sorakoztak. A hótakarótól nemrég szabadult park gypén a sugárkankalinok halványárga virágnapocskái integettek felénk. Sandl után aztán megint lefelé ereszkedtünk; a rétek tele sárga gólyahírrel, sugárkankalinnal, berki szellőrózsával, a sóska leveléhez hasonló kígyógyökér (*Polygonum bistorta*) levelével. Társaim sósokának is nézték, és marokszámra gyűjtötték, míg meg nem magyaráztam nekik a kis különbséget, ami főleg a levél főérének kissé világosabb színében rejlik. Szép, rózsaszínű, tömött hengeres füzérben álló virágait csak később, nyáron fejleszti. Kígyógyökér nevét az „S” alakban görbülő, ujjnyi vastag gyökértörzsétől kapta. Ez kúszik szerte a föld alatt, és gondoskodik a növény foltszerű megjelenéséről. Sok cseresavat tartalmaz, ezért összehúzó hatású: régen vérhas, erős hasmenések gyógyítására használták. Talán innen eredhet régi neve: „anyafű”? Levelét az állat nem legeli. A kaszálókon, a múlt évi szénaboglyák helyén, ahol sok réti növény a hosszú árnyékolás miatt eltűnik, ő a szívós, tartaléktáplálékkal ellátott gyökértörzsei segítségével megmarad. Eurázsiai, észak-amerikai, nagy elterjedésű faj, de azért inkább a hegyvidéket kedveli. Nálunk a kárpáti hegyi réteken mindenfelé előfordul, de az Alföldön már hiányzik. Erdélyben legalacsonyabban a Maros–Szamos-völgyek ártéri rétejein ereszkedik le az Alföld peremére.

Egyik helyről a másikra mentünk, lankás hegyek-völgyek, kisebb-nagyobb patakok mentén: Freistadt, Untere-Schwandt, Reichenthal (IV. 13.). Gránitos, fenyvesekkel tarkított vidék. Leonfelden felé már zöld égerekkel is találkoztunk. Az itt-ott feltűnő kormos varjak már a nyugatot jelezték. Oberweissenbach-ban szállás. A községek erefelé szétszórt tanyákból állnak, a házak leginkább

zsúpfedelűek. A talaj kristályos eredetű, gránitos. Erdei pintyeket, cinkéket láttunk, mezei pacsirták daloltak, de érdekes módon, egész eddigi ausztriai utunkon a mi kedves, úti madarunkkal, a búbospacsirtával nem találkoztunk.

Április 14-e. Piberstein, hasonló vidék. Egy helyen hatalmas, 1–2 méter átmérőjű, gránitszerű kőtuskókkal borított lucos hegyoldal, sok virágzó hegyi bodzával, madárberkenyével, alján néhány halványzöld virágú acsalapuval. Helfenberg kis, völgybeszorult városka. A főteret egy hatalmas kocsányos tölgy uralta, a hegyoldalokon nyírfa, luc, néhány bükkfa,ogyoró, zelnicemeggy, itt-ott citromsármányokat is láttunk. Kissé melegebb tájakra értünk. Haslach után a hegyoldalak breccsás (összeálló, éles kavicsos kőzet) talajúak. Megjelent a piros mécsvirág, sötétlila virágú keskenylevelű tüdőfűvek (*Pulmonaria angustifolia*) tették változatossá a flórát. Rohrbach-ban már három fecske is hirdette a tavasz bevonulását. Így jutottunk el Oepingbe, ahol néhány napi pihenőre szántuk el magunkat, hisz eddig minden nap más-más helyen szálltunk meg. Embernek, állatnak egy kis tisztálkodásra, rendbehozatalra volt szüksége. De jó volt egy kicsit leülni az erdőcske szélére, körülnézni a változatos, hegyes-völgyes tájon; a tanyákkal, szántókkal tarkított, fenyvesekkel borított vidéken nyugodtan szemlélni a távolabb húzódó útvonalak zsúfolt, háborús forgalmát (7. ábra)!

7. ábra. Oeping, 1945. április 15. Középen délre menekülő német katonai egységek

Mintha mi már nem is tartoztunk volna bele; e 2–3 napos megállás elvette a bizonytalanságba vonulásunk sötét gondját. Tavasz volt, a nyírfák üdezőld lombfátylat öltöttek. A madárberkenye is előbújtatta molyhos, akácra emlékeztető, szárnyasan összetett leveleit. A feketeáfonya-bokrokkal tarkított pattogó avarban apró, gömbös ormányosbogarak, bronzszínű poloskák mozogtak, bújt az erdei hölgymál, sárga árvacsalán, büdös gólyaorr levele. A rozsföldön tömegesen virított a piros árvacsalán. Napnyugta felé négy őz is kisétált a közeli erdőből. Ők nyugodtan éltek eddig, hisz szigorú vadásztilalom óvta őket, de bennünket ilyen törvények nem védtek, hazátlan, idegenbe sodródott árvák

voltunk.

De félre a sötét gondokkal, katonának nem érdemes ezzel foglalkoznia, úgysem tudja megfejteni sorsát, jövőjét! Az első háborúból is – ha nem is könnyen – visszatértem, de sohasem tudtam volna elképzelni, hogy örökre ott maradjak. Majd csak ebből is visszatérünk valahogy elszakított otthonunkba ...

Hűvösödött, leballagtam a tanyára, behúzódtam a meleg konyha padkás sarkába útijegyzeteimet írogatni. Közben a házigazdám is hazaérkezett, sárga vászon Volkswehr ruhájában. Valami gyakorlatot vezetett a magamfajta öreg veterán. Kérdésekre, hogy mit ér az utóbbi időben oly nagy hangon beharangozott Volkssturm szervezet, legyintett egyet és a „Dreck”-et emlegette. Egy valódi bőrszivarral kínáltam meg, ő is előhozta az almaciderjét, teleöntötte üres poharamat. Kellemes savanykás ital ez a körtéből és almából sajtolt borféséség. Szőlőt ezen a vidéken még dísznek sem láttunk, de a hatalmas alma- és körtefák a házak körül, utak mentén, ősszel mindenütt ontják a savanykás ízű, gyenge zamatú gyümölcsceiket a kapuk alatt álló, hatalmas, öreg, fapréshordókba. Az itteni gyümölcsfajták nevei: Mostobst, Richelbirne, Speckbirne. A savanykás italból természetesen számolatlan pohárral lehet inni anélkül, hogy az ember az alkohol legkisebb hatását is érezné. Azért az egyik örökké szeszre szomjas emberünk 5 liter után alaposan megjárta: olyan hasmenést kapott, hogy a másnapi, elég lassú továbbmozgásunkkal is alig tudott lépést tartani. Természetesen a szőlő nem terem meg itt, ahol a rozst augusztusban, a zabot pedig szeptember közepén aratják. A répát, káposztát októberben szedik fel, és november végén már beáll a komoly havazás.

Alsó- és Felső-Ausztrián végigmelve, nap mint nap más szállásra térve, megismerkedtünk az itteni nép lakás-, ház- és gazdasági viszonyaival. A vidék népe – legyen az községi, vagy szétszórt tanyai település – mindig négyyszögletes, zárt épülettömbben lakik. A lakás elől, rendszerint jobbra nyílik, balra az istálló, hátul a pajta és a gazdasági épületek állnak. Az ily módon határolt tömbbe előlről magas falkeretbe épített szárnyas kapun, hátul a pajtából a kertre nyíló kapun keresztül lehet bejutni. A zárt, kövezett udvar közepén zsíros, jól kezelt trágyadomb van, külön trágyalészivattyús kúttal. Ezen rendszerint 20–40 db fehér, vagy galambszínű, német tenyésztésű leghorn-tyúk tanyázik. A kövérre hizott és állandóan istállóban tartott szarvasmarha-állomány 8–12 db-ból áll. Egyszínű, világos zsemlyesárga, ún. német lapály fajta. Ugyanígy állandóan zárt helyen vannak a rózsásbőrű, szőke, dús, síma szőrű, német yorkshire-sertések. Lovat alig tartanak, ha mégis, ezek rendszerint nehéz, hidegvérűek. Az állatállományban sehol sem volt hézag, mintha nem is lenne háború. Mégis mikor Bajorföldön elvették a lovainkat, tiltakozásunkat azzal próbálták leszerelni és lelkiismeretüket megnyugtanni, hogy azért veszik el tőlünk, mert a német gazdák lovai túlságosan igénybe lettek véve. A pajtában jó széna és sok helyen még csépeletlen gabona is volt, mert a gazda a zárt helyre hordott gabonát – az időjárástól függetlenül – akkor cséplé ki saját villanyerővel hajtott kis cséplőgéppel, amikor neki legjobban megfelel. A pincében tartják a nálunk alig ismert, hatalmas, gyermekfej nagyságú tarló- vagy ahogy itt hívják: hollandi répát. Ezt a különben jóízű főzeléket is szolgáltató répát a későbbi Romilly-i fogságunkban volt szerencsénk megízlelni. Sokan közülünk csak marharépa néven könyvelték el, pedig a takarmány- és cukorrépához semmi köze, inkább a káposztafélékkel, retkekkel van közeli rokonságban. A hűvösebb, csapadékosabb Északnyugat-Európának egyik legfontosabb terménye. Nálunk főleg Nyugat-Magyarországon termelik, a korán learatott gabonafélék tarlójába vetve, innen származik a tarlórépa elnevezés. Felszeletelve, káposzta módjára savanyítani is szokták, de így kezelve – legalábbis pozsonyi diákéveimre visszagondolva – nekem nem túlságosan ízlett, míg nyersen, savanyítatlanul francia földön igen jóízű főzelékeket ettünk belőle. A burgonya, takarmányrépa sok helyen kint a szántók végében volt elvermelve. Tavasz lévén mindenütt a tapadós, zsíros trágyát hordták ki a szűk udvarokról. Rendszerint két deszkaoldalas szekérral, egy pár igás állattal végzik ezt a munkát. Mialatt az egyik szekér rakodik, a másikkal kihúzzák a trágyát a közeli földekre. Az érett, nedvdús trágyát a szekéren prizmaszerűen sulykolják, és kb. méter hosszú, tenyérynyi széles, alul fogantyús bükkfalapáttal simítják le. A trágyalevet hosszú-hengeres, bádogtartályos külön kocsiikkal viszik ki a földekre. Később az első fogolygyűjtő helyünkre, a pfarrkircheni sportpályára ugyanilyen szabású és valószínűleg használatú lajtokkal szállították a vizet nekünk. A szűk, zárt udvar – az amúgy is esős, hűvös éghajlat következtében – állandóan nyirkos, sáros,

barátságosan. Ide nyílik a konyha-, a lakásbejárat; a trágyás sár behordásának megakadályozására a néhány lépcsőfokos bejárat előtt könnyen lerúgható, bőrfejelésű, vastag fatalpú papucskok állnak. Bent a sok helyiségű, rendszerint kőből épült lakrészben csak vastag, külön talpalt harisnyákban járnak. A családi élet a szögletes, falazott, hatalmas tűzhellyel ellátott konyhában zajlik. A tűzhelyen hatalmas fazekakban állandóan krumpli és zabos állattakarmány fő. Ez a művelet az egész konyhának különös, savanykás, malátás, nekünk legalábbis nem kellemes szagot kölcsönöz. A túlsó sarokban nagy, négyzetes asztal fal melletti padkával, ami az egész helyiségnek a legkellemesebb része. Az asztalra helyezett – nálunk kisebb mosdótálcának, lavórnak használt – edényfeleségből kanalazzák ki a meglehetősen szürkés színű, leveses, főtt ételeket, melyekbe rendszerint még barna, savanykás kenyéret is aprítanak.

Nem részletezve tovább a dolgokat, csak annyit jegyzek meg, hogy a lakoszobákban igen sok helyen láttam borostyánt. Cserépbbe ültetik, valamelyik sarokból felfuttatják a mennyezetig. A kevés fényű szobai környezetben azonban az alaphoz simuló, szép karéjos borostyánlevelek alakja erősen megváltozik, nyelük megnyúlik, felületük megnagyobbodik, karéjaik eltűnnek, és összevissza állnak a szokatlan viszonyok között.

Még a könyvekről, újságokról szeretnék megemlékezni. Véges-végig, eddigi és későbbi szállásainkon mindenütt kerestem a német nyomdaipar termékeit: sehol semmi. A német kultúra magas értékű szellemi remekei, úgy látszik, messze elkerülték ezeket a vidéki otthonokat. Itt-ott kezembe akadt egy-egy vékonyka, helyi jelentőségű lapocska, pl. Dingol (Singener Zeitung), vagy egy vaskosabb iskolai olvasókönyv, melynek felét a Hitler-rezsim alkotásainak ismertetése tette ki. A földrajz-történelem tárgyú, kb. 400 oldalas könyvben rólunk, magyarokról, csak azt említették meg, hogy valamikor a 800-as években megverték bennünket. De ugyanerre a tapasztalatra tettem szert, amikor még az 1922–23-as régi békevilágban München, Lipcse, Berlin könyvkereskedőinél (árjegyzékeik révén voltak köztük előzőleg jól ismert cégek is) próbáltam szellemi igényeimet kielégíteni. Ezek az üzletek tele voltak mindenféle – legalábbis nekem nem kívánatos – szellemi limlommal, bővlival. Egy-egy pesti könyvesnél sokkal változatosabb, értékesebb, komolyabb anyagot tudtam kiválasztani. Úgy látszik, a németek a komoly, nagyszabású, tudományos kiadványaikkal elsősorban exportra dolgoztak – áruk ennek megfelelően sokszor igen borsos volt –, a belső, úgynevezett népi kultúra emelését elhanyagolták.

Április 16-án, Oepinget elhagyva Diendorf felé vezetett a dombok-hegyek között ide-oda kanyargó utunk. A könnyen járható főútvonalakról bennünket, lovas vonatokat beteltek a nehezebben járható mellékutakra. Az erdők luc-, jegenye- és erdeifenyvesek, köztük egyharmad- felerészben bükkfa. Felkerültünk a hegy tetején épült Peilsteinbe, ahol óriási, eddig még sehol sem látott, kb. 15 méter magas körtefák tűntek fel. Genderschlagnál első ízben láttam viszont a mi erdeinkből jól ismert odvas keltikét, de míg nálunk sárga és lilás virágú egyedek együtt fordulnak elő, addig itt csak a lilás virágúak díszlettek. Kollerschlagnál már 725 méter magasan jártunk. Hangingnél a lucosokban egyre nőtt a jegenyefenyők aránya (1/3–1/2–2/3). A gyepszintben fekete áfonya, a széleken meg a vágásokban zöldessárgán virágzó hegyi bodza. Ez – ellentétben az emberi települések közelében élő, nitrátkedvelő fekete bodzával – a hegyvidéki, televényes talajon érzi jól magát. Érett bogyói – a madárberkenyééhez hasonlóan – a sötétzöld lomb háttéréből messziről vereslenek, magukhoz csalogatva a különböző bogyóevő madarakat. Tőlünk északra, kb. 10 km-re sötétben kéklő hegyvonulat húzódott, de mi a 720 méter magasan fekvő Wegscheid felé kanyarodtunk. Itt már elmaradtak az utunkat kísérő barokk-kori kőszentek, a zárt udvaros porták, és megjelentek a jellegzetes előerkélyes, alpesi típusú bajor házak. Egy barátságos vendéglőben még sört is mértek részünkre; új országrészbe értünk: Bajorországba.

Unter-Griesbach után más típusú erdőn keresztül kanyargott lefelé utunk. A halványzölden lombosodó bükkösben madárcseresznyék virágoztak, pettyegtetett tüdőfű, madársóska, árnyékvirág, szagos müge, erdei pajzsika, erdei hölgyfű, fogasír, sugárkankalin, madárberkenye tűntek szemünkbe.

Ezek közül a szagos müge (*Asperula odorata*), az itteni lakosságnak és általában a németiségnek egyik kedvenc növénye, amit a májusi italuk készítésére használnak. Ez a látszólag örvös levelű, kis növényke a mi árnyas erdeinknek is, főleg bükköseinknek az egyik legtömegesebben jelentkező tagja. Napos, szabad helyre ültetve – különösen télen – elfágy, míg védett, erdei termőhelyén zöld lombját sokszor egész télen át megtartja. Ugyanígy viselkedik a vele együtt növő félörökzöld kapotnyak, ami azt igazolja, hogy ezek a növények eredetileg nyirkos, enyhe telű vidékekről származtak, és csak a felettük összehorult fák védelme alatt tudtak északabbra húzódni. A müge több tagból álló levélörvei úgy keletkeztek, hogy a 2–2 db, keresztben átellenesen álló lomblevél mellett az ún. párhalevelek is éppen olyan nagyra nőnek, és hasonló alakúak, mint a valódi lomblevelek. Utóbbiak arról ismerhetők fel, hogy hónaljrügyükből virágzó oldalágak fejlődnek. Májusban fejleszti kicsi, fehér, tölcséres virágokból álló bugáit. A szagos müge alsóállású magházából kampós szórú, gömbös terméskeképződnek, amelyek az erdőt járó állatok szőrzetébe akadva terjednek. A nagy mügetelepek azonban a föld alatti, kúszó gyökértörzseik révén alakulnak ki. A gyökértörzsek élénk sárga-veres színűek, amelyet az alizarin nevű festék okoz. Ezt az anyagot a régiek a müge erősebb növésű rokonából, a festőbuzér gyökértörzséből állították elő. Ez volt a híres, ún. török-vörös textilfesték. Buda déli lejtőin még ma is van egy-két festő buzér-telep a régi török idők kultúrmaradványaként. Ma már mesterségesen is elő tudják állítani ezt a festéket, de a természetes alizarint – gyógyhatása miatt – újabban ismét keresik. A müge kellemes szénillatát a kumarin okozza. Ezt azonban csak a növény elhervadása után érezzük, ugyanis a kumarin más bonyolultabb szerkezetű növényi festékanyagok, ún. flavonok molekuláiba van beépülve, és csak ennek széthasadása után válik szabaddá, ill. párologhat el. A többi galajfélénk mind edzettebbek, fényt, szárazságot jobban tűrő, lombhullató fajok. De mindannyian szerény képviselői annak a kb. 4500 fajt tartalmazó buzérfélék családjának, amely a trópusi, örökzöld erdőségeknél az egyik legelterjedtebb csoportját alkotja. A legkülönbözőbb nagyságú, lombzatú cserjék, fák tartoznak ide, köztük a kávécsereje, vagy a keserű kinint szolgáltató kínafa. Ezek lényegében csak abban egyeznek meg a mi kis galajféléségeinkkel, hogy csöves virágaik 4 szírom összenövéséből keletkeztek és magházuk alsó állású.

Bajorország

A bükkös után ismét elegyes fenyves, a széleken borbolyáva, mogyoróval, kövifoszlárral, piros mécsvirággal. A nyíltabb részeken újra feltűntek az eddigi hosszú-hosszú utunkon sokáig hiányzó orvosi kankalinok. Ismét talákoztunk sugárkankalinokkal, és nem nagy nehézségbe ütközött megtalálni a két rokon faj kereszteződéséből származó hibridet, a *Primula media*-t. Egyre ereszkedtünk lefelé, melegeedett az idő. Javában virítottak a zelnicék, a kertekben a kajsziak rózsaszínbe öltöztek, kis, villásan kimetszett farkú csicsörke csicsérgett.

Oberrzellbe érkezünk. A városka főterén német tisztok éppen egy frissen lőtt nyírfajdkakast (*Lyrurus tetrix*) mutogattak, amit fent löttek a magasabb régiókban. Én is közelebről megnéztem a zsákmányt. Micsoda pompás vörös fejfoltja lesz a nász idejére ennek a vadtyúkféleségnek! Ezt a tiszta, fénylő, veres színt semmiféle kitömött madáron, képen nem láttam még megörökítve. A száraz tudományos jellemzés – „szeme fölött fésűszerűen ágas, csupasz, vörös folt” – nem ad vissza semmit ennek a szikrázóan veres, másodlagos nemi bélyegnek a szépségéről. Ezt persze nem én fedeztem fel elsőnek, gyönyörűségéről már a régi római Plinius is megemlékezett. Különben a vörös színező anyagot a tudomány tetraoerythinnek nevezi. Vajon a szerelemre vágyó nyírfajdtyúk hány évezredre-évmillióra visszanyúló szépérvéke választotta ki ezt a nekik a legszikkázóbb gyémántnál is értékesebb foltocskát? A hímek, a nyírfajdkakasok a nász idején vagy dürgéskor különös táncot lejtének: tipegnek és hallatják „nurruruti-nuki urr-urr-ontutturu” hangjukat. A fajok a tyúkfélékhez tartozó, zömöktestű, igen boltozatos csőrű madarak. Lábukon hóabroncszerű fésűket viselnek, melyek csökevényes tollakból állnak. Ezek a havon való járásukat könnyítik meg. Közel 45 fajuk él a Föld északi részén. A nyírfajd Európa közép és északi részétől egészen Északkelet-Szibériáig honos. Nagy Jenő szerint nálunk a Nyírségen régebben előfordult, de látták a Mátrában, Gödöllő környékén, Sopron–Vas megyékben is. A jégkorszak alatt – a nála jóval nagyobb siketfajddal együtt – nagy számban élt hazánkban, amit a barlangokban talált csontleletek igazolnak. Kedvenc helye a nyíres,

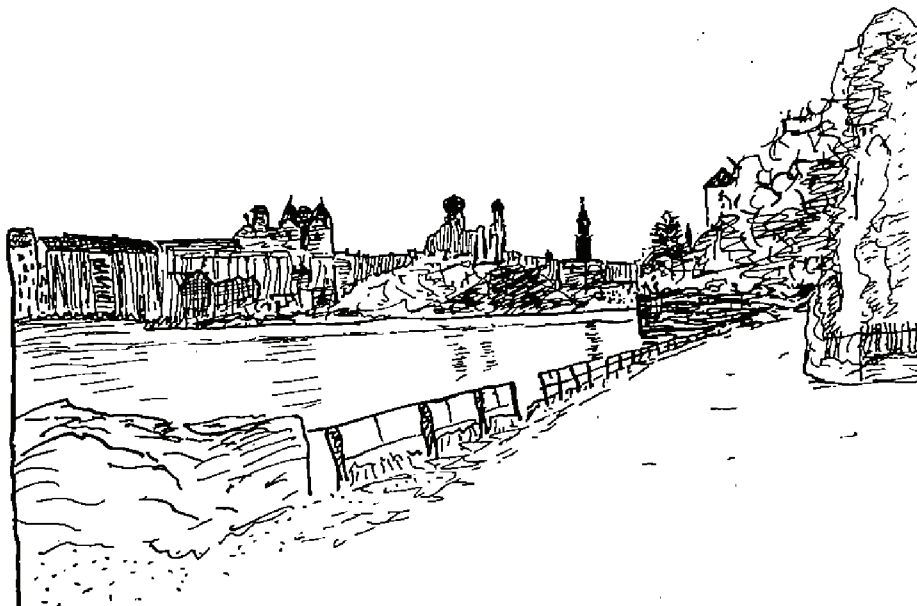
ahol az áfonyás, csarabos, mohos aljnövényzet közt szedegeti a magvakat, rügyeket, rovarokat. Télen valószínűleg a hó alá is befúrja magát, hogy eleséghez jusson. Az amerikai hófajdoknál legalábbis megfigyelték, hogy ezek télen egész alagutakat készítenek maguknak a nagy hóban. A legkisebb európai fajdféleség a császármadár. Valamivel nagyobb a fogolynál. Itt-ott a hegyi erdőségeinkben nálunk is előfordul, egyszer a bakonyi Cuha-völgyben láttam felröppenni.

Ezután a remek természetrajzi élményem után, egy nem sejtett új meglepetés tárult eléink: az egyik, sorházakkal szegélyezett útszakaszba torkolló kis utcácska végén felbukkant a jó öreg Dunánk, szürkén, simán síkló víztükrével. Térképeink határát rég átlépve nem is akartuk elhinni, hogy ismét itt van előttünk a mi rég elhagyott folyónk. Csak amikor megláttuk a partjain kikötött, kihúzott uszályokat, a mi jellegzetes hajósnépeinket, akkor hittük el, hogy ez valóban a mi ősi, öreg Dunánk. A rideg-hideg, ködös, őszi tájak után az ő meleg völgye mutatta kelet felé a mi szegény, elhagyott hazánkat. Most már itt maradtunk mellette, a Duna mentén húzódó útvonalunkon ismerősebb világ vett körül.

Tőlünk balra az árterületen sárgás barkákkal megrakott füzekről édes-mézes illatfelhő áradt felénk. Ismét feltűntek a vénic-szilfák (*Ulmus laevis*) a füzeknél sötétebb ágaikkal. Most látjuk, hogy mennyire jellegzetes fája ez a Duna-völgyének. A növényföldrajz adatai szerint Közép-Délkelet-Európa és a Kaukázus az elterjedési területe, ahol főleg nagyobb vizek árterületén fordul elő. A másik két rokon szilfáénkhoz viszonyítva ez az area aránylag kicsi, mert azok Európától kezdve egész Japánig elterjedtek. A szilek kerekded, szárnyas terméseit a szél könnyen repíti Eurázsia napos térségein, ahol különösen a frissen feltört domboldalak árkos-bokros vízmosásaiban akadnak meg és indul el csírázásuk. Gyökereiken nincs gombabevonat (mikorrhiza), ami zárt társulás kialakulását megkönnyítene, csak kisebb, különálló csoportokat – szilasokat – alkotnak, vagy elegyednek a többi lombos fa közé. A vénicfa termései 2–3 cm-es kocsányon, laza csomókban fejlődnek – míg a testvéreinek tömött csomókban ülők –, a termés szárnyacska is keskenyebbek, a szél nem tud úgy belkapaszkodni. Elterjedésének azonban leginkább az vet gátat, hogy a magvakból kikelő csemetéknek sok nedvességre van szükségük. A Csepel-szigeti árteren a vénicfa csíranövénykeit csak nyirkos, árnyas helyeken láttam nagyobb tömegben. Terméseit a szálon kívül a víz is terjeszti, így a Duna mentén lefelé mindenütt előfordul. A budai, lágymányosi kikötő partjain is volt belőle 3–4 db idősebb példány. A mostani, háborús, inséges időkben a hatalmas nyárfákkal együtt ezeket is kivágták, de míg a nyár erős sarjadzása folytán gyorsan gondoskodik az utánpótlásról, addig a vénicfák jó időre nyomtalanul eltűntek innen.

Jobb oldalt, a mélyre vágódott Duna-völgy déli oldalán gyertyános-bükkös erdő húzódott virágzó vadcseszesnyével, kökénybokrokkal. Elszórtan nyírfák, lucok, jegenyefenyők, hegyi és fekete bodzák, zelnicek, fagyabokrok. A farkas-kutyatej virágzata zöldessárga, szárát a puha, fenyőtűhöz hasonló levelek sűrűn borítják. A gyermekláncfű sárga napocska is mindenütt felénk fényltek, az alsó réteken pedig orvosi kankalinok viritottak. A homokkőves, sziklás oldalakon a fehér és nagy varjúháj húsos leveles bokrocska, a Gellért-hegyről is jól ismert, tavasszal fehér, apró virágokkal megrakott kővifoszlarok díszlettek. A lombosabb helyekről a gyöngyköles virágkelyhei kéklettek elő. Ezek mind a melegebb, televényes élőhelyeket kedvelik, eddigi utunkon nem találkoztunk velük. A töltés szélén terpeszkedő fehér üröm is a hőigényesebb fajokhoz tartozik, a forgalmas utak mentén a fejlődéséhez szükséges nitrátokat könnyen megszerzi. A nagyobb sziklákat borostyán kérgezte, a sziklarepedésekből, kőfalzugokból kis, szárnyas-sallangos páfrányféleség, a kövi fodorka gyepesckéi álltak ki. Délre néztek, míg nálunk, a budai hegyekben a sziklák, kőfalak északra néző repedéseiben telepszene csak meg. Ez a kis helyzetkülönbség mutatta, hogy nem vagyunk otthon a mi melegebb, szárazabb éghajlatú hazánkban.

Nemsokára elértük Passaut (IV. 17.). Meleg nap sütött a három folyó: Duna–Inn–Ilz összefutásánál épült érdekes, soktornyú városra (8. ábra).

8. ábra. Passau, 1945. április 17.

Csak a szélén haladtunk tovább, alagutakon, hidakon keresztül. A délre néző, meredek sziklafalakon borostyánok, a villakertekben őszi barackfák virítottak, juharfák zöldelltek. A hozzáférhetetlen, meredek párkányokon a lila virágú hegyi hagyma, szürke müge és derescsenkeszgyepek pannóniai jellegű szövetkezetei sorakoztak. A Duna bal partján haladva, az ősi Passauból – amely a Duna és Inn által képzett, keletre néző, ék alakú félszigeten fekszik – csak a kimagasló, zöld patinás, teljes épségű tornyokat, kupolákat láthattuk. Ez a város már a római időkben fontos katonai település volt, melyet az itt katonáskodó germán származású batávok után „Castra Batava”-nak neveztek. Ebből lett „Bazzawe” a középkorban, ma meg Passaunak hívják. Később enyhült a völgy meredeksége, a lankás lejtőkön szántók, rétek sorakoztak. Megszállás Schaldingban, majd Windorfban (IV. 18.). Közben tompa morajjal hatalmas, ezüst szárnyú madarak zúgtak felénk, itt-ott óriási recsenés, nyírfák, szálfák, porrárepített földtömegek szálltak az ég felé. Majd a nyugodtan haladó gépek egyik-másikából cseppkőszerű, fehér tölcsérek eredtek, irány Passau. Rövidesen alulról gomolygó, emelkedő fehér, sötét füstfelhők jelezték: megkezdődött a város bombázása. Mi itt a távolban már túl voltunk a veszélyen, de egy kocsink éppen bent járt Passauban élelemért, úgyhogy volt miért aggódnunk. Az egész égi színjáték nem sokáig tartott, kocsink hamarosan sértetlenül megérkezett, élelem nélkül.

Mentünk tovább. Mindenütt kakukktorma virágzott, az ecsetpázsitos réten orvosi kankalinok, másutt vérfülevelek társaságában a sugárkankalinok megszokott társasága. Akár a mi dunántúli réteinken: mezei zsálya, százsorszép, margaréta („papvirág”), szálkás csenkesz, réti lóhere, csomós ebir, stb. Az egyik szántón húzódó széles gyeputon azonban ott kéklettek a havasi, magashegyvidéki rétek legszebb díszei: az azúrkék virágú tavaszi tárnicsok (*Gentiana verna*) csillagai. Törpe szárú, kis levélkéjű, virágjai mégis nagyobbak, mint az egész növényke. Honnan ez a nagy anyagpazarlás ... Ősszel a mi alföldi mocsárréteinken is virágzik egy hozzá hasonló, nagy virágú testvére, a

kormistárnics (*G. pneumonanthe*), de ennek elég nagy, dús levelű szára van. Nem is csak a saját erejéből telik neki erre a pompás virágdiszre: a gyökérgombái segítik a talaj tápanyagának kihasználásában. Ezek nélkül nem sokáig bírná az életét fenntartani. Ha gyökereitől kivesszük a földből, hogy cserépbe ültetve gyönyörködünk szépséges virágaiban, rövidesen elpusztul, mert a gyökérgombák az új környezetben nem tudnak megélni, és így hiányzik a megfelelő élettárs. Csak akkor marad meg, ha gombái életfeltételeiről is gondoskodunk, ezért neveléséhez az eredeti termőhelyének megfelelő savanyúságú, televényű, nedvességű talaj szükséges. Ezek a kis azúrkék virágcillagok is figyelmeztettek bennünket, hogy a Duna felső szakaszán járunk, ahol az Alpok már érzeteti hatását a növényzetre.

De nemcsak virágok kísérték utunkat. Napról-napra sűrűsödtek a hírek: az amerikaiak már Észak-Bajorországban járnak. A hivatalos fórumok azonban a népet még mindig az ellenállás meséjével próbálták terrorizálni. Akkor is, amikor Vilshofennél át akartunk menni a Duna bal partjára, hogy elérjük a kijelölt helyünket. Végül mégis csak elértük Reichsdorfot (IV. 21.). Ez a táj síkságával, zöld legelőivel, szántóival, libacsapataival nagyon hasonlított valamelyik kisalföldi tájrészre. Innen-onnan gólyák szálltak, estefelé megszólalt a nagy póling (*Numenius arquatus*) fuvolázó póli-póliázása. Ezek a karsú testű, hosszú csőrű madarak a hatalmas rétek lakói Afrikától az északi tundrákig, ahol fő költőhelyük van. Főleg csigákkal, rovarokkal élnek, különösen a mezei tücsköt szeretik. Hogy Alföldünkön mily roppant mennyiségben vendégeskednek, azt valósággal csak az tudja elképzelni, aki látta. Chernel István, kiváló madarászunk a múlt század végén a következőképpen írt róluk: „Egy álló hétig pirkadástól alkonysetétedésig gyönyörködtem itt nap-nap után, ahogy horogalakban, ferde vonalban, majd rendetlen csapatokban járásuk-kelésökben, a tojók pulpul szavában, mire a hímek pu-li-pu-li-vel feleltek, szép egyenletes repülésükben s mereven eleresztett szárnytartással való leszállásukban, fűrge ide-oda szaladgálásukban, élelem-keresésükben, miközben hosszú csőrük valóságos kapa-szerepet játszik, belemélyed a porladó ugarba, vagy a legelők ezernyi tücsöklyukaiba. Itt is, ott is remegett a délibáb, hol Tisza-Nána község alá rajzolva csillogó vizet, hol a daruháti tanyát varázsolva szigetted; a szél pedig áthozta Abád-Szalók harangjának kongását, a „legmagyarabb folyam” fölött, hozzá flótáztak a pólingok, sikongott a bicic, és nyávogott a lotyós szavú goda. Asztalsima síkság, végtelen mezők, sziklegelők mindenfelé, csak észak-nyugat táján tornyolt fel a Bükkhegység és a Mátra kéklő „Kékes” orma, itt-ott fehérítő hófoltokkal; – valami szabadságérzet fog el ilyenkor, és igazán „börtönéből szabadult sas” lesz az ember lelke. Boldog, aki élvezheti az ősi állapot e szikráját!”

Az ide-oda kanyargó, lassú folyású patak partján fűzek álltak, szélén békabuzogány-szőnyeg zöldelt. A kertekben az öreg körte- és almafákra helyezett madárodúk körül mindenfelé az örökké nyugtalanul repkedő, zümmögő seregélyek hangoskodtak. Nagy nehezen helyet kerestünk, de nem sokáig élvezhettük a kis pihenőt, mert a szomszéd faluban lakó polgármester szerint a mi helyünk az észak-németországi menekültek részére volt lefoglalva. Az iskola udvarán a falu tanítója, a helybeli NSDAP vezetője már égette a sok nemzeti szocialista iratot, képet. A Führer képe is lekerült a tanterem faláról. Nekünk azonban még mindig mennünk kellett. Így jutottunk el Arnstorf mellé, egy kis, hegyi tanyacsoportha: Holzhausenbe (IV. 24.). Itt különböző házakhoz osztottak szét bennünket. Elhatároztuk, hogy bármi is történjék, nem megyünk tovább, hiszen az amerikai bevonulás ügyis csak napok, esetleg 1–2 hét kérdése. Ez a főútvonaltól kissé oldalt fekvő település alkalmasnak látszott arra, hogy végleg letelepedjünk, és a visszavonuló német SS-fosztogatókat elkerüljük. Öreg mannlichereinket, néhány töltenyünkkel együtt, szerető szövetségeseink géppisztolyos, golyószórós, „hősiesen helytálló” osztagai jóval előbb elszedték tőlünk. De hiába, itt is megtalálták lovainkat, kocsijainkat. Éppen az a hadaprócsapat, amelyikkel még Oepingnél találkoztunk. Századokra osztva, teljes felszereléssel délre vonultak, mi meg nyugatra. Úgy látszik már nehéz volt a borjú, így tisztjeik lovat, kocsit kerítettek nekik. Ezek még elég rendesek voltak, mert nyugtát adtak, amire 1500 márkát ki is fizetett nekünk a helyi hatóság. De útközben három pár lovunkat – amikor a parancsnokunk bent járt Eggenfeldenben – az SS-alakulatok egy út menti erdőszélelől előbújva, nyugta nélkül raboltak el tőlünk. Így most már ha akartunk volna sem tudtunk továbbmenni.

Sok réttel, szántóval, kisebb fenyvesekkel tarkított, hegyes-dombos vidéken állomásoztunk. Telepünk 8–10 egyemeletes házból állt, a hozzá tartozó pajtákkal. Itt már hiányoztak a zárt udvarok, a

környező gyümölcsösök fokozatosan rébbe, vagy szántóba mentek át. A ház körüli fákon – a seregélyek mellett – néhány pillanatra egy házi rozsdafarkú tűnt fel. Szürkésbarna foltos, ide-oda röppenő madárka; a ház környéki fák, fűvek legszorgalmasabb rovarfogyasztója. A baromfiak etetőhelyén egypár citromsármány is rendszeresen megjelent, s a kiszórt, meghagyott takarmányt csipegette. A néhány tyúk mellett kislibákat is láttam, de ezeket nem itt keltették, hanem déli, melegebb vidékről, Reichstorf környékéről hozták.

A kissé nyirkosabb réteket a nálunk is előforduló, lilásfehér virágú kakukkorma (*Cardamine pratensis*) havazta be. Virágja – akár a többi keresztesvirágú növényének – igen egyszerű: 4 csészelevél, 4 szíromlevél, 2 + 4, összesen 6 porzó, és 2 termőlevélből összenőtt egyetlen termő alkotja. A négyes szám az ősi mákfélékkel való rokonságát mutatja. Bár virágja egyszerűnek látszik, ha tüzetesebben megnézzük működését, láthatjuk, hogy sokféle olyan apró berendezéssel rendelkezik, amellyel a megtermékenyítést segíti elő. A virág alján 4 mézfőjtő van, melyek előtt a bibe és a porzók állnak, úgyhogy a mézhez igyekvő rovarnak először velük kell érintkeznie. A hosszabb porzók 180 fokos oldalfordulatot végeznek, hogy virággporral telt portokjaikat kifelé fordítva azok okvetlen érintkezésbe jussanak a látogató rovarokkal. Ily módon a belül álló termő bibéjére sem juthat virággpor, az önbeporzás lehetetlenné válik. Ezt szolgálja a növény gyakori heterostyliája, vagyis különböző hosszúságú termőképzése is. Estefelé a szirmok egymáshoz hajolva beborítják a porzókat, így megvédik azokat az éjszakai nedvességtől. Sőt a virágkocsányok is lekonyulnak, ezáltal a virágok éjjel lefelé fordulnak. Borús, esős időben nappal is ebben a helyzetben maradnak. Sarkvidéki tájakon a virágképződés akár el is maradhat, a növény szaporodása ilyenkor sarjhajtásokkal történik. A nedves földre lapuló levélgerincen gyakran apró, legyökerezni képes rügyecskék képződnek, amelyekből új növények fejlődhetnek. A kis termőből hosszú, hengeres, ún. becőtermés fejlődik, melynek középválaszfalal két részre osztott rekeszeiben fél mm-es, lapos, tojásdad magvak állnak. A beccó oldalfalai hirtelen pattannak fel, és így néhány dm távolságra repíthetik a magvakat, de nagyobb távolságra valószínűleg a vízimadarak lábaira tapadva hurcolódnak el. A nemzetség kb. 100 fajból áll, melyek közül 61 az északi, 24 a déli mérsékelt és 15 a forró égöv alatt él. Egyes fajok levelét az északi népeknél vitamindús salátaként fogyasztják.

A kakukkormás réteken már elvirágozott a berki szellőrózsa, levele is sárgulni kezdett, de helyette itt-ott nagy, sárga-gömbös virágú zergeboglár (*Trollius europaeus*) díszlett. Magashegységi réteink e jellegzetes díszje az Alföldön csak Nyírbátor vidékén maradt meg, mint a régi, hideg jégkorszak egyik utolsó mohikánja. Majdnem egész Európa és Észak-Amerika sark körüli részein, valamint a Kaukázusban honos. A rokon boglárkaféléktől eltérően virágkelyhét nem nyitja ki teljesen, hanem sárga szirmai félgömbszerűen egymásra borulva maradnak, így védik a belül levő termőket és porzókat a növény élőhelyén gyakori köd, eső okozta benedvesedéstől. A völgyben futó patakából kialakított medencében (talán pisztrángtenyésztő volt) a sárga vízitök nagy, tojásdad levelei terültek szét, míg partján zelnice-, hánvas éger- és kutyabengebokrok sorakoztak. A déli lejtők erdőfenyveseinek szélét kocsányos tölgyek, madárcezesznyekek, kökénybokrok és a csarab (*Calluna vulgaris*) törpe cserjécskéi keretezték. Utóbbival, a sovány, savanykás, mészen szegény talajok jellemző növényével már sok helyen találkoztunk. Nagy elterjedésű faj, jóllehet nálunk csak itt-ott fordul elő. Főleg a Dunántúl nyugati részein az alacsonyabb dombvidékeken találkozunk vele, de az Alföldön teljesen hiányzik. Európa nyugati, hűvös, csapadékos éghajlatú részeinek azonban a legközönségesebb színező eleme. Vékony ágacskaín a 2 mm hosszú, hengeres, tüszzerű levelek négy sorban állnak. Amikor füzérekben álló, kis, bögyszerű virágai megjelennek, lila fátyolba burkolják a tájat.

A lejtők északi, árnyasabb oldalát borító fenyvesekben és a szélén a csarabot a fekete áfonya (*Vaccinium myrtillus*) váltotta fel. Ez a – mi Alföldünkön szintén hiányzó – növény a Mátra északi gerincein már előfordul, s ahogy a Kárpátok vonulatai emelkednek, és nő a csapadék mennyisége, mindig több és több lesz belőle. Erdélyben, a székelyek „kukojsza” néven ismerik. Igen nagy areájú növény: Észak-Amerikában, Euráziában a neki megfelelő hűvös éghajlaton, savanyú talajokon mindenütt előfordul. Nemcsak kedveli a savanyú talajt, hanem lehulló lombjával, sűrű, ágas-bogas fonadékot alkotó földalatti kúszó hajtásaival maga is savanyítja azt. Ahol elszaporodik, a savanyú talajt nem kedvelő növényeket kiirtja, ezért a legelőkön veszélyes lehet. Ráadásul az áfonya

visszaszorítása legtöbbször nem sikerül, mert föld alatti hajtásai révén újra előtör. A magasabb, északi vidékeken, ahol a fák már nem tudnak tenyészni, és az erdők megsűnnek, ő fennmarad, és tiszta áfonyacserjés szövetkezetet alkot. Télen azonban hótakarót kíván, mert zöld, asszimiláló hajtása különben elfagy. Fényszükséglete igen kicsi, ennél fogva az erdő 1/50-re csökkent fényerősségű árnyékában is megél, de itt már igen lassan fejlődik és terméketlen marad. Virágai itt zömmel még bimbóban voltak, de helyenként a bókoló, halvány zöldes-rózsás, csipkés szélű bögrécskék már kinyíltak. Méhek, legyek porozzák be, de a nehezen megközelíthető nektárt sok rovar a párta kirágásával egyszerűen kirabolja anélkül, hogy a beporzást elvégezné. Ez azonban nem megy a termékenység rovására, mert az önbeporzás igen gyakori jelenség nála, és mint Warning megállapította, ez már bimbós korban is bekövetkezhet. A jóízű fekete bogyók színező anyaga a myrtillin, amitől az áfonyát evő ember keze, szája sötétlila lesz. A szőlő festékanyagához hasonló, ezért borfestésre is használják: még az 1914 előtti békevilágban vagonszámra vitték ki Németországból Franciaország (Bordeaux) és Dél-Tirol egyes területeire. Bogyóiból sok helyen bort készítenek. Száz kg-ból 80–90 kg nedv nyerhető, a megfelelő erjesztéshez azonban 1/3 rész cukor is szükséges. Ezen a vidéken magját elsősorban a madárvilág terjeszti, de ebben másutt a medvék is szerepet játszanak. Én legalábbis a medveürülék nyomait mindig ott találtam, ahol az áfonya tenyészik: Erdélyben, a Görgényi-hegységben, a Mezőhavas környékén – a Kárpátok leggazdagabb medvés helyén, ahol a híres Uz Bence (tényleges nevén Pál Dénes) tapasztalt szemmel mutogatta a medve fekhelyét –, vagy a bulgáriai Pirin hegységben a kétényérnyi, myrtillines medve névjegyek mindig ott lapultak az árnyas, északi hegyoldalak áfonyásaiban. Messze északon, a lappok földjén Stég Wesslén száz és száz mérföldes utakon filmfelvevőgéppel vadászott a medvékre. Könyvében leírja, hogy a medvék ősszel miként legelik az érett fekete áfonya és a hozzá hasonló mármora bogyóit, amelyektől kövére hízva, nyugodtan merülhetnek hosszú téli álmukba. Ki tudja, hogy az ősidőkben hány áfonyatörzset elterjesztésében játszottak közre itt is a medvék, mielőtt évszázadokkal ezelőtt maguk is végleg eltűntek innen. Mert ne gondoljuk, hogy az erdő hatalmas, évszázados szálfái mind idősebbek ennél az alattuk szerényen meghúzódó, törpe, a kisujjunknál ritkán vastagabb szárú cserjécskénél. Egy 10 mm vastag szárú áfonya belsejében 20, egy 19 mm vastagságúban 29 évgyűrűt, tehát nem hosszú életidőt állapítottak meg. Ezek a részei azonban – mint már említettük – hótakaró nélkül könnyen elfagynak, viszont a föld alatti, szerteszét kúszó sarjak túlélnek a legnehezebb, száraz hideget is. Ha az utóbbiak fenyvestől árnyékolt helyen törnek elő, csak leveleket fejlesztenek, s csak lassan, tengődve fejlődnek, de ha egy-egy fenyő kidőlésével megfelelő világosságot kapnak, rövidesen virágzásba, termésérlelésbe fognak. Az erdőt akár le is tarolhatják felette: ő ettől csak erőre kap. Nem évtizedek, századok, hanem évezredek gyökeres klímaváltozásai pusztíthatják csak el ősi termőhelyén, egyszóval nem a nagy fák, hanem a földön és a föld alatt kúszó cserjécskék törpe világában kell keresnünk az élővilág igazi matuzsáleméit. Az áfonya leveléből teát főznek, amelyet hólyagrenyhesség, idült hörghurut, cukorbetegség ellen használnak.

Rokona a vörös áfonya (*V. vitis-idaea*). Ennek levelei bőrneműek, fényeszöldek. Ez a faj nagyobb hőigényű, jobban tűri a szárazságot. Ezen a vidéken a naposabb, kissé magasabb részeken sokfelé találkozunk vele, bár nem olyan tömegesen, mint az előbbivel. Alacsonyabb fekvésű termőhelyein évente kétszer virít és érleli vörös bogyóit. Ezek közül a második, a télen érő termése édesebb, jobb ízű. Amúgy eléggé fanyar, jóllehet igen ízletes lekvár készíthető belőle, amely főleg vadasan készített húсок mellé kitűnő. Az íz tartósságát a bogyójában előforduló benzooesav segíti elő. Ismeretes, hogy a befőjtöket újabb benzooesavas nátronnal tartósítják a régebben használatos szalicil helyett, amelynek káros hatása lehet a szervezetre. Magját ennek is főleg a madarak (siketfajd, holló) hurcolják szét, de úszóképes bogyóit a rohanó hegyi patakok, csermelyek is terjesztik. Levelei hashajtó arbutint és fertőtlenítő hatású hidrokinnont tartalmaznak.

Az itteni fenyvesek meglehetősen egyhangúak, a vágásokban és az erdőszéleken azonban sokkal változatosabb növényvilág jelentkezik: vadkörte, madárberkenye, tölgy, különböző fűzök (főleg kecskefűz és a kis barkájú, szürke levelű füles fűz), málna, eper, ibolya, stb. Ezek tulajdonképpen azt jelezték, hogy a fenyvesek errefelől az erdészek munkásságának eredményei. Valamikor régen tölgyesek lehettek ezen a vidéken, de ezek képviselőit már csak az erdőszéleken, utak mentén láttuk.

Az egyik völgyben, a rét mentén futó út mellett két magányos tölgyfát, alattuk gyöngyvirágtöveket láttam. Ez a kis szövetkezet az ősi erdő maradványa volt, mert ha ültetnek is tölgyet itt-ott, gyöngyvirágot nem ültetnek mellé, pedig a rétről nem kerülhetett ide, azon ui. teljesen hiányzott. A gyöngyvirág és a tölgy igen jól megférnek egymással, úgyhogy tölgyerdőink egy részét – a két növény gyakori együttélése miatt – a növénytársulás szakemberei gyöngyvirágos tölgyesnek nevezik. Ha ezt a pár tölgy mohikánt is utoléri fejszés végzete, és helyettük fenyves kerül a gyöngyvirág fölé, akkor az utóbbi napjai is meg lesznek számlálva, mert a fenyő árnyékában rövidesen elpusztul. A gyöngyvirág a réti fűvek gyökérkonkurenciáját sem tudja elviselni, de lombhullató fáink alatt az évről évre terjeszkedő, föld alatti gyökértörzseik révén sok száz négyzetméternyi sarjtelepet alkot, amely évszázadokig, talán évezredekig is élélhet. A táj átlagos magassága 500–600 méter, ez is inkább a tölgy, mint a fenyő övezetére mutat. A szántókon, réteken nyulakat, fácánokat láttunk, utóbbiak az állathonosítás eredményei. Estefelé az erdőből az őzek is kijöttek a szántókra, rétekre legelészni. Az ilyen változatos, erdővel, mezővel, szántókkal kevert vidék különösen megfelelő élőhely ennek a kedves, óvatos vadnak. Nem véletlen, hogy sokfelé láttuk eddigi utunkon. A déli német tájat nehéz elképzelni őzek nélkül; ott szerepelnek a zsebóra fedelektől kezdve az idillikus bajor tájfestményekig mindenfelé. Szarvasokkal a mostani utamon nem találkoztam, de régebben, valamelyik bajor tűzeglápos területen láttam egy szabad, nem vadaskerti tényszerű példányt. Nagysága bizony alig érte el a mi szarvasaink háromnegyedét.

Erdei sétáinkon természetesen nemcsak a fácán kakatolását, az őz vakkantását figyeltük, hanem a mind közelebb hangzó dörgéseket is. Felettünk és a távolban gomolygó felhőkumuluszokból néha csapos, bombajelző tölcésérek nőttek lefelé. Estefelé azon tanakodtunk, hogy a távoli fénnyek villámok, vagy csak ágyú- bombavillanások voltak-e. Május első hajnalán, amikor emeleti szobánk kis ablakából kitekintettem a szemben levő ködös domboldalra, északnyugat felé szálló, nyomjelzős lövedékek rózsáspiros csikját vettem észre. Rögtön le a földszintre, vártuk a komolyabb fejleményeket. Déllelőtt aztán könnyű páncélosaikon berobogtak az amerikaiak. A 8–10 kocsiból álló előőrseik nem sok ügyet vetettek ránk, az út szélén álldogáló, fegyvertelen magyar katonákra, nekünk azonban alkalmunk nyílt, hogy megcsodáljuk az amerikai hadsereg pompás, gépesített felszerelését. Az egyik botondszerű kocsijuk lecsúszott az útról, és a sáros, csúszós árokból sehogy sem tudott kijutni. Semmi baj: a parancsnok mellén függő rádióadó hívására alig 5–10 perc múlva már jött is a vontatókocsi, amely néhány pillanat alatt kirántotta kátyúba rekedt társát. Másnap aztán 20–25 gyalogos járőr jött. Végigfésülték a környező tanyákat, minket is pártfogásukba vettek. Önként jelentkeztem náluk, megmótoztak, kis browningomat elszedték. Könnyen megváltam tőle, hiszen egész háborús szolgálatom alatt tölteny nélkül hordtam a bőrtokjában. Mikor azonban kis zsebkéscmet is elvették, az már fájdalmasan érintett. A szállásomon – néhány lépésnyire – levő hátizsákomhoz nem engedtek, szerencsére a házigazdám lánya lehozta az okmányaimat is tartalmazó csomagomat. Sokkal rosszabbul jártak a helyi tanyán levő székely honvédeink, akiket minden szükséges felszerelésük nélkül szedtek össze. Karjukat fejük fölé tartva kellett a meglehetősen hosszú utat megtenniük. Az öreg Bilicskainak szerencséje volt: előző nap – a háziasszonya jóvoltából – bepálírozott, és olyan mélyen aludt, hogy az egész amerikai bevonulást nem vette tudomásul; az összeszedésből is kimaradt. Azóta sem láttam, de biztos, hogy nyugodtan, jól éledgett tovább a tanyán. Az ilyen agyafűrt, sok mindenhez értő munkásembert magányos, nagy tanyahelyen meg szokták becsülni.

Mi pedig a ködös, hűvös, barátságatlan időben megindultunk új életünk felé. Egyik tanyáról a másikra kísértek bennünket. Estére Schönauba értünk, ahol egy pajtában már emberek, főleg magyarok voltak százával összegyűjtve. A szűkös, trágyás-udvaros helyen létesített tömegszállás nem a legvidámabb hangulatba ringatott bennünket. A másnap reggeli 3–4 dkg-os kenyérszeletke még kevésbé emelte lelkesedésünket. Aztán továbbvittek bennünket Pfarrkirchenbe, ahol hamarosan egy lóversenyterén találtuk magunkat. Itt találkoztunk először négerekkel; az épületekből kinevető, villogó fogú, sötétbőrű legényekkel jobb szerettem volna nem itt, hanem valahol Afrikában találkozni. Az első éjjelt egy barakban, a másodikat kint, a kakukktormás, füves versenypályán töltöttük, nedves szemerkélő időben, minden élelmezés nélkül. Május 5-én végre három szem főtt krumplival autókra rakva útnak indítottak bennünket északnak. A foglyokkal zsúfolt, óriási teherkocsikat néger sofőrök

vezették, hihetetlenül gyorsan és biztosan. Csak az út menti fákra kellett figyelniük, hogy ne sodorják fejüket a nagy rohanásban. Útközben dél felé haladó shermanokkal találkoztunk, a keskeny út mentén levő, 30–40 cm átmérőjű almafa törzseket úgy nyomták le az útból, mintha fűszálak lettek volna. A kis parancsnoki kocsit hirtelen előreszaladt, oszlopunk megállt, és a néger kísérőnk megkezdte a karórát, gyűrűt begyűjtését. Nekünk még szerencsénk volt, mert a mi négerünk amerikai magyar iskolába járt, ismerte történelmünket, baráti érzéssel viseltetett irántunk. Restellte társai eljárását, és igyekezett őket távol tartani tőlünk. De hát ez a többi autónak nem sokat használt, mert az óragyűjtés végig folyt tovább. Úgy látszik ez a tevékenység a mostani világháború egyik jellegzetessége volt, mert bárhová mentünk, a karórákat mindenütt veszély fenyegette. Az én nikkel zsebóráim is kezébe került az egyik amerikainak, de a másikonban jól járó, egyszerű jószágot csak nézegette. Nem nyerte el a tetszését, végül visszaadta. Főleg a színes, tarka, világító számlapú órákat keresték, a minőséget jelző gyári márka nem érdekelte őket.

Straubingon keresztül késő délutánra érkeztünk meg Regensburgba. Itt aztán bekerültünk a drótok közé, megismerkedtünk a hadifogolyélet borzalmaival. Sohasem fogom azt az éjszakát elfelejteni, amikor fedél és takaró nélkül, üres gyomorral, hátizsákomon ülve, jó honvédköpenyemmel térdeimet betakarva egész éjjel esőben, sárban vártam a megváltó reggelre. Mert akármilyen vigasztalanul esett is, abban biztos voltam, hogy egyszer el fog állni az eső, és ezt a nedves, hideg, pokolnak beillő éjszakát újra napsütés fogja felváltani. A reménykedés, a bizakodás fogolysorsom során hányszor, de hányszor megerősített a legvigasztalanabb helyzetekben is ... Társaim közül sokan egész éjjel álltak, vagy topogtak a sárban, de én ezt a módszert nem tartottam gazdaságosnak. Hátizsákommal a feneketlen sártengerben legalább egy kétenyémnyi száraz foltot biztosítottam, másrészt ülve, pihenve – a gyenge ellátás mellett – nem fogyasztottam felesleges kalóriákat. Nem felejttem azt az alezredcsüinket, aki fekete szalonadrágban, vékony, hosszú orrú, francia szabású cipőjében egész éjjel végig állva virasztott az esőben. Hónapokkal később ő is rájött, hogy egy katonának mégiscsak jobb a kényelmes, gumitalpú amerikai bakancs, mint a szaloncipő. Néhány napig az egyik szögesdrótos karámból („cage”) a másikba terelgettek; napi két csomag, darabonként 800 kalóriás élelmiszer-csomaggal. A vizellátás is szűkös volt, a 30–40000 fogoly részére autókkal hozták a vizet. Volt rá eset, hogy 3 órai sorban állás után üres kulaccsal mentünk vissza a helyünkre, mert közben a vizeslajt kiürült. Pedig a néger vízfordó sofőrök bennünket, magyarokat szerettek, és gyakrabban álltak meg a mi „cage”-ünk mellett. Sokszor bizony a szomszédos német „cage” lakói egész nap nem láttak vizet. Mikor estére jól megszívtuk magunkat, a dróton keresztül átjuttatott vízadagokat úgy itták, mintha az afrikai sivatag eltévedt vándorai lettek volna. A németekkel egyébként nem barátkoztunk, hiszen az egész nyomorúságunknak tulajdonképpen ők voltak az okozói, de minden jogos harag ellenére felébredt bennünk az emberi érzés, és szomjazó embertársaink kínjait ezzel a néhány csepp vízzel igyekeztünk enyhíteni.

Május 9-én este autóra raktak bennünket. Amikor az esti félhomályban a heringzsúfoltóságú katonai autóinkon berobogtunk Regensburg hatalmas dómkapuja elé, nem sokat gyönyörködhattunk Bajorföld legrégibb gótikus remekművében (9. ábra). Ugyanígy ügyet sem vethettünk az ősrégi Duna-hídra, amely még 1135–1146 között épült. A Dunán átkelve keletre indultunk, hazafelé, tele reménységgel. Jó félórás autózás után azonban visszafordultak velünk – tévedés volt az egész –, vittek nyugatra, mind messzebbre, távolabbra hazánktól. Így értünk Nürnbergbe. Bombakárokat eddig is láttunk, de az mind semmi ahhoz képest, amivel a halott városon keresztülrobogva találkoztunk. A leghíresebb német városrész helyén egy égnek meredő, imbolygó, szürke, kormos tűzfalakkal álló kísértetváros képe bontakozott ki előttünk. Az utcákon – céltalannak látszó menéssel – csak itt-ott ballagott egy-egy ember. A külső városrészek már épebbek voltak, de a régi, pezsgő életnek semmi nyoma. Áthaladtunk ezen a szörnyű romvároson, majd rövidesen Langenzennbe érkeztünk. Itt egy hosszú völgy északi lejtőjén húzódó drótkaramba kerültünk. A tábor végét nem is láttuk, csak a szürke embertömeg mozdulatlan szőnyegét.

Regensburg valósággal oázis volt ehhez az embertöméghöz képest, de hiába, itt voltunk. Rövidesen nekiláttam, hogy a szomszédos fekvőgödörök között egyet magamnak is kikerekítek. Párkánnyal láttam el, hogy jövőendő szálláshelyemet a felülről lefelé folydogáló, húgyos-sáros latyaktól távol távol tartsam.

9. ábra. Regensburg,
1945. május 9.

Szerencsénkre csak néhány óráig élveztük ezt a dísztábort. MP betűs, kampósbotos, sisakos amerikai legényeink ismét autókra raktak bennünket, magyarokat, és megint 60–80 km-es sebességgel robogva vittek Würzburgba.

A város közepén, az állomás előtt szögesdróttal körülvett, fás parkban telepítették le. A meleg, napos időben, a lombosodó fák alatt rövid etetés-italás. Majd vonatra zsúfolva – egy-egy nyitott vagonban 60–80-an – még aznap este továbbindítottak nyugatra. Most már egész más jellegű vidéken jártunk, mint az eddigi osztrák–bajor utunkon. Alacsonyabb fekvésű, melegebb tájakon, kis, villaszerű, 1–2 emeletes, színes falú, meredek tetős házakkal, kertekkel. Az egyre sűrűsödő ipartelepekkel, közlekedési csomópontokkal a bombázások mértéke is léptét tartott. Mostani vasúti utazásunk alatt kezdett csak igazán kibontakozni számunkra az a szörnyű rombolás,

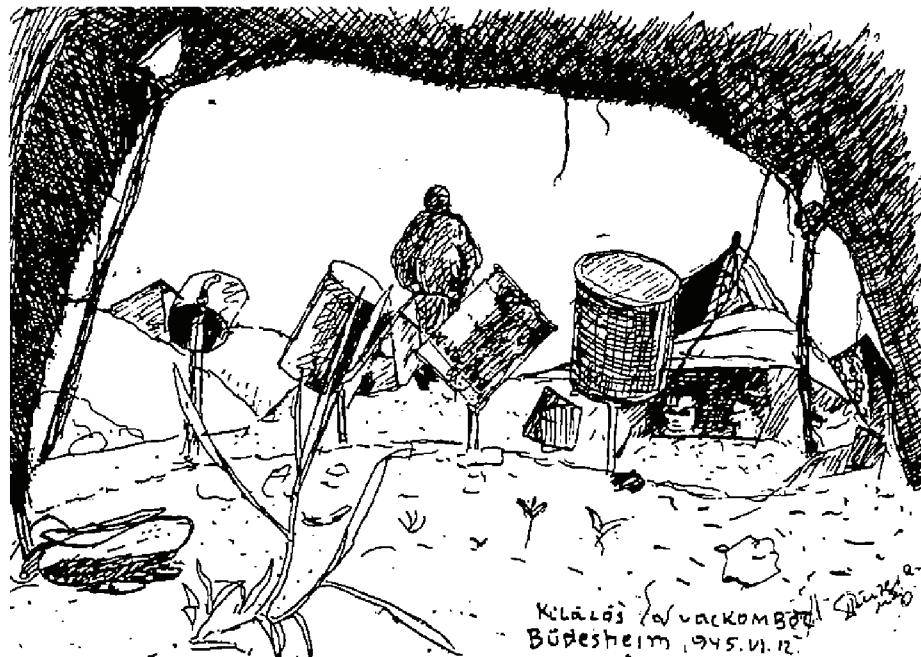
amit a repülőgépek a német iparon és közlekedésen végeztek. Amíg a színes, tarka, polgári települések úgyszólván teljesen épek voltak, addig a gyárak, kohók helyén égnek-földnek meredező ócskavas és acél barna-fekete tömegei voltak láthatók. Véges-végig a vasúti kocsik, mozdonyok, pályaudvarok rongált, kiégett, felfordított, egymásba bomlott, rozsdás halmazai. És a németek így akarták megnyerni a háborút ... A Rüsselsheim melletti nagy, modern Opel autógyár – amibe talán Budapest összes ipartelepe befért volna – állt ugyan, de alul, fölül, oldalt összevissza bombázva, szomorúan nézett reménytelen jövője elé. Mert ezeket a károkat kijavítani, helyrehozni nehezebb feladat lenne, mint új gyárat építeni helyettük. A föld feletti ipart csak mint ócskavasat lehetett értékelni, melynek újjáteremtése még a legkedvezőbb viszonyok mellett is évtizedekbe telik.

Büdesheim, a Rajna kanyar közelében

Május közepe felé járt a naptár (V.12.), amikor Mainz mellett elhaladva egészen meleg vidéknek látszó gyümölcsös, kertés tájra értünk. A sárgásbarna, homokos talajon kajszi-, meggy-, cseresznye-, egresültetvények. Az utak, töltések mentén galagonya-, kőkény- és veresgyűrűbokrok, a gyepten mezei üröm, ördögmac, gumós kötőréfű. Majd akácok, kisebb erdeifenyves-ültetvényekkel váltakozva.

Vonatunk lassított, megállt, megérkeztünk Büdesheimbe. Itt már várt bennünket az új szögesdrótos táborhely, sáktáblaszerűen sorakozó karámrekeszeivel. Néhány napi ide-oda tologatás, motozás után végleg kikötöttünk a tábor délnyugati sarkában lévő egyik karámban, ahol az alig taposott rozs- és lucernaföldön elkezdjük kialakítani fogolysorsunk új életét. A felszerelések, adottságok nagyon különbözőek voltak: akadtak sátoztulajdonosok, akik sátrukat alul még billroth-vászonnal is kibélelheték. Egyesek több pokróchoz jutottak. Nekem – a féltve őrzött, tartalékolni 30 szimfóniáért cserébe – csak egy gyenge minőségű német takarót sikerült vennem, ami bizony nem volt éppen elégséges a pusztai földi táborozáshoz. De aztán hamarosan rájöttünk, hogy a fekhely szélén húzott, kapart kis töltés véd az oldalról befújó hideg szél ellen, sőt a gödörre mélyített vacok arra is jó, hogy egy drótra kifeszített pokróccal letakarjuk, és az esőt elvezessük magunkról. Szerencsére a

karámunkban néhány szőlőtöke is akadt, ezeket is fel tudtuk használni a vackunk kifizetéséhez (10. ábra). Más építőanyagot – szögesdrótéletterünkben – nem tudtunk szerezni. Rövidesen a legkülönbözőbb sátor-gödör kombinációk alakultak ki. Akinek protekciója volt, és hosszabb időre hozzájutott a századonként kiosztott egyetlen ásóhoz, az még külön asztalféleséget is kivált a száraz, homokos agyagból.

10. ábra. Büdesheim, 1945. június 12. Kilátás a vackomból

Így kerültünk vissza az anyaföldre, amit sok-sok generációval cselőit őscink elhagytak. Az ősembert tudósaink, történészeink általában mindig barlanglakóként mutatják be. Ha csak barlangokban lakott volna, nem hiszem, hogy kifejlődhetett volna mai nagy családja, hiszen a barlang sok vidéken teljesen hiányzik, sőt, a mészkőhegységekben is igen gyéren fordul elő. A gallyakból összerakott ősi kunyhó is csak a trópusi, télen-nyáron meleg vidéken védte meg az embert az időjárás kellemetlenségétől. A hűvösebb, nedvesebb, északi vidékeken a földbe kapart üreg, putri óvta a téli fagyoktól, a vadállatok támadásától. Ahogy a medve nem barlanglakó, hanem rendszerint valami kis vacokban – ami lehet egy kidőlt, öreg fenyőfa gyökérgödre is – telel át, és csak ott bújjik barlangba, ahol talál, éppúgy az ősember is csak alkalmanként használta a barlangot. Ebben aztán csontváza, mindenféle szerszáma, konyhahulladéka – a barlang megóvó, konzerváló hatása folytán – fennmaradt; s mivel így leginkább a barlangokból kerülnek ki különböző maradványok, úgy állítják be őseinket, mintha azok főleg barlanglakók lettek volna.

A június 15-ig tartó ittlétünk alatt elég alkalmunk nyílt arra, hogy új életterünket alaposan kitapasztaljuk, megfigyelhessük. Ezt a táborhelyet jól választották ki az amerikaiak, mert száraz medencében, laza talajon feküdt. Jól láthattuk, hogy a medence szélén, a tőlünk északnyugatra húzódó Taunus-hegység felett hogy gyülekeznek a nehéz esőfelhők. Mihozzánk ritkán értek el, esőt olykor délről vagy délkeletről, az alacsonyabb dombok felől kaptunk. Saját bőrünkön tapasztaltuk azt a régi

iskolai igazságot, hogy a felhők, illetve a mozgó légrétegek a hegyekbe ütközve felemelkednek, lehűlnek, víztartalmukat kicsapják, míg a hegyek felől az alacsonyabb medencékbe jutva felmelegednek, nedvességüket megtartják (föhnhatás). A 3–4 km hosszú és 250 méter széles „cage”-ben néhány dió-, szilva- és almafa is volt, de tüzelőinségben szenvedő fogolyelődjeink borzasztóan megtépázták őket. Olyan állapotban voltak, mint a mostanában gyakran látható bombázott pesti sorfák. Fekvőhelyünk puhítására a rozsföld kalászába hajtó szárait is letaroltuk. Zöld foltként a lucernatábla és a kerítés szélén húzódó ugaros, gyomos rész maradt csak meg. Ilyen helyen éltünk kb. 1500-an, ezredestől lefelé a hadapródig. Az élet sorakozásból, ételkiosztásból, fontos tisztí megbeszélésekre szóló, füttyökkel bevezetett „halló-halló figyelem”-ből állott.

A legnehezebb és legtávolabbi tartó foglalkozásunknak kétségtelenül az ételmezés felvételzése és kiosztása bizonyult, mert a 7–18 vagy 60 fős osztandó konzervdoboz tartalmának igazságos, pontos adagolása nem volt könnyű mesterség. A mazsolával még csak könnyen végeztünk, mert azt megszámlálva egyszerűen szét lehetett osztani, de a különböző nagyságú krumpliszemeket igazságosan szétadarabolni lehetetlen feladatnak tűnt. A nyers bab, borsó porciózása elég könnyen ment, de a különböző elmés és elméletlen sütőkreációkban az ujjnyi vastag konzervláda faszeletkéikkel ezeket megfőzni még akkor sem sikerült, ha egy egész WC-papír köteggel gyújtottunk alá. A kenyér szétoztásával nem sok baj volt eleinte, mert egy-két héti egyáltalán nem kaptunk. Tej, tojáspor, cukor, liszt, őrölt babkávész azonban mindig rendelkezésre állt: nyersen összekeverve egész fogyasztható volt, csak hát bizony ezekből is igen kevés jutott. Hogy pontosan mennyi, nem tudom. Mindenesetre amikor néhány heti ittlőtünk után kirendeltek a tábor másik végében lévő élelmiszerraktárba felvételezni, a kb. 3 km-nyi út után úgy elfáradtam, hogy még az ételkiosztáshoz sem volt erőm odamenni. Kicsérve fokozta, hogy a tűző napsütésből hazatérve rögtön láttam, hogy a vackomban levő kulacsomból valamelyik kedves bajtársam kiszopta az utolsó csepp vizemet is. A vízellátással itt is baj volt, mert a kb. 75000 emberből álló fogolyváros vízszükségletét 8–10 cm átmérőjű vízhálózáttal tőrhetően ellátni a szivattyú legjobb igyekezete mellett sem lehetett. Később nagy főzőüstök is kerültek hozzánk. Ezekben a bab és a borsó puhára főtt ugyan, de most meg a fejenként járó 3–4 deci forró levesben rettenetesen megfogyatkozott a számuk, mert egyes kedves szakácsaink – csupa szerénységéből – a maguk étkezését a végére hagyva, az üst fenekéről szedték ki a maradékban meghúzódó bab- és borsószemeket. Ezt látva, a nyersen fogyasztható többi élelmiszert (tejpor, zsír, liszt, cukor) nem is adtuk le a közös konyhára. Így aztán részben önálló nyerskosztos egyéniségek, részben kisebb alkalmi sütő-főző társaságok álltak össze, akik még palacsintaszzerű ételkölteményeket is előállítottak. De hiába volt minden szakácsművészeti igyekezet: a kalóriákat ez csak nem emelte. Egyeseknek ugyan 1000 márkáért egy-egy kenyér, gyűriért, óráért valami kis külön adag néha befutott. Nem vonatkozik ez az ún. „Stamm”-ra, amely az ételmezt osztotta szét. Itt még palacsintaevő-versenyt is rendeztek; az egyik bajnokunk valami 60 darabbal vitte el a győzelmet. A közösből külön adag járt az ún. munkásosztagnak. Ennek tagjai ugyancsak kivették részüket a latrinagödör-ásásból, mert először négyszögletesre ásták-csákányolták ki, de az amerikai egészségügyi altiszt szörnyű felháborodására hengeresre kellett átalakítaniuk. Ez kicsinyeskedésnek tűnt nekem, de később helyes rendelkezésnek tartottam, mert a 4–5 méter mély, kb. 1,80 méter széles vizesgödör fala ilyen formában jobban ellenáll a beomlásnak mint a négyszögletes. Éjjel belecsúszni nem az ideális halálnemek közé tartozott volna. Az amerikaiak igen nagy gondot fordítottak az egészségügyi berendezésekre. Az ülőkéken a legkisebb nyílást is beszögezgették, hogy a tífuszterjesztő legyek kijutását megakadályozzák, de ezenkívül klórmentes behintésekről is állandóan gondoskodtak. Táborunkban nem is fordultak elő járványos megbetegedések. Fogytunk ugyan, de egészségi állapotunk nagy általánosságban jó volt. Az amerikaiak egyik legtükrösebb találmánya a tetűpor volt. Háromszor befújtak bennünket, és a ruhátetű teljesen eltűnt a fogolytársaságból. Egyszerű, tiszta, könnyen használható irtószer, az emberre semmiféle mérgező hatással nincs, legfeljebb ruhája belül néhány napig kicsit lisztes lesz tőle.

Így teltek napjaink. Lestük a szomszéd lágert, kapnak-e kenyeret, mert akkor mi is reménykedhettünk, hogy nekünk is jut egy-egy karéjjal. Aggódva lestük a felhők sűrűsödését, mert ugyan a nyár felé haladtunk, de a kiadós esők idején lehűlt a levegő, és a nedves, sáros, hideg földön

fetrengeni nem volt rózsás állapot. Az előbújó napot olyan örömmel üdvözöltük, mint a sohasem elegendő, várva várt, pompás kenycret. Így születtek meg költőink kenyér- és napodái, melyekből mutatóba hadd álljon itt néhány szakasz:

A kenyér dicsérete

Ó örök, százszor megáldott kenyér,
Éhveszélyben mindenki magasztal,
Mert a kincsek kincsénél többet ér
Szemernyi morzsád, s egy ünnepi asztal,
Melyen feldomborulsz barna fényel.
Héjad alól kisugárzik lelked,
S húsod illata örvendő kéjjel
Megtölti a kiéhezett embert.
És a kenyér-vágy foggal s körömmel
Tépi szét az illatozó testedet,
És tüzesebb, lángolóbb gyönyörrel,
Érlel, mint ifjú a szűz szerelmet.
Aki hónapok óta éhezett,
S nem látta pirosbarna szineid,
Az ég s az Úr ellen sem vétkezett,
Kéjjel, ha élvezi dús izeid.

Ó mily rút, s elgyöttrő a testi vágy,
Oroszlánszájjal tépi falajját,
S egyszer csak a hús idegein át
Illan az éhség, s mintha hallanád
Búzamezőkön a kenyér himnusát!
Ó magyar hon, kalász óriása,
Érlelj búzát, véddd a kenyér nimbuszát,
Bús létünknek ő a Messiása.
Fogoly életünknek őszereje
Te vagy sugárzó fényű jó kenyér.
Drótketrecünkbe sietve gyere,
Puhán foszló karéjod többet ér,
Mint száz nyalábos konzerv egyveleg.
Dicsér is a tábor, s víg énekét
Most zengi egy bízó fogolysereg,
S ő száll a nagy völgy-síkon, a térbe szét.
(Büdesheim, 1945. június. Fehér János)

De voltak még másféle „lesők” is: a csikklesők. Reggelenként egy-egy elhajított, út menti csikk után többen is kaptak. Az egyik zászlós mesélte, hogy amikor észrevett egy csikket, és lehajolt érte, egy másik kezét is látott feléje nyúlni: egy ezredes kezét. Bizony a magunkkal hozott dohány lassan arannyal vetekedő valutát jelentett a bagósok szemében, és sok olyan ember volt, aki inkább a kenyérről mondott le, csak hogy dohányt szerezzen. Az egyik úr annyira legyöngült a dohányszenvédélye miatti koplalásáért, hogy bele is halt; úgy mint édesatyja, aki még az első világháború fogságában pusztult el. A dohányzásnak mindenesetre egy előnye volt: az éhség érzetét csökkentette. Élelemelvonással beszerezni mégsem volt ésszerű elgondolás.

Mások örökké a szabadulási, hazautazási híreket lesték, várták; alig néhány hetes hadifogság után a nyarat már a Balaton mellett szerették volna tölteni. Ilyen hírek mindig keringtek, de megbízható, otthonról, a nagyvilágról szóló hír, újság, levél nem jutott hozzánk. A fizikai éhség mellett a lelki éhezés talán még rettenetesebb volt.

Én – amikor kicsit már berendezkedtem, és hozzászóktam a drótokhoz – sétálgattam, figyeltem a körülöttem élő, repülő, mozgó madár-rovarvilágot. Nekik a szögesdrót nem jelentett akadályt. A le nem taposott helyeken a vetés, a lucernás sok apró életjelenséget rejtegetett, amit meglesni, megfigyelni azzal a haszonnal is járt, hogy gyorsabban repült az idő. Az önmarcangolás, tépelődés sötét óráit, napjait így sikerült minimálisra csökkenteni. Legkorábban (június elején, hajnali 3/4 4-kor) a pacsirták kezdtek énekelni. A borús idő, eső nem számított nekik, csak úgy zengett a határ fölük.

Pacsirta

Alig hasad a hajnal ...
Már zengve csattog fölöttünk dalod,
Míg lent alattad, nyitott sírokban
Alszik ezer élő halott.
Se hír, se újság nem jut ide be,
S Te szabadban jársz a táborunk fölél,
Dalod gyönyört ad, biztat, fölemel,
A zord tilalmat naponta megtöré.

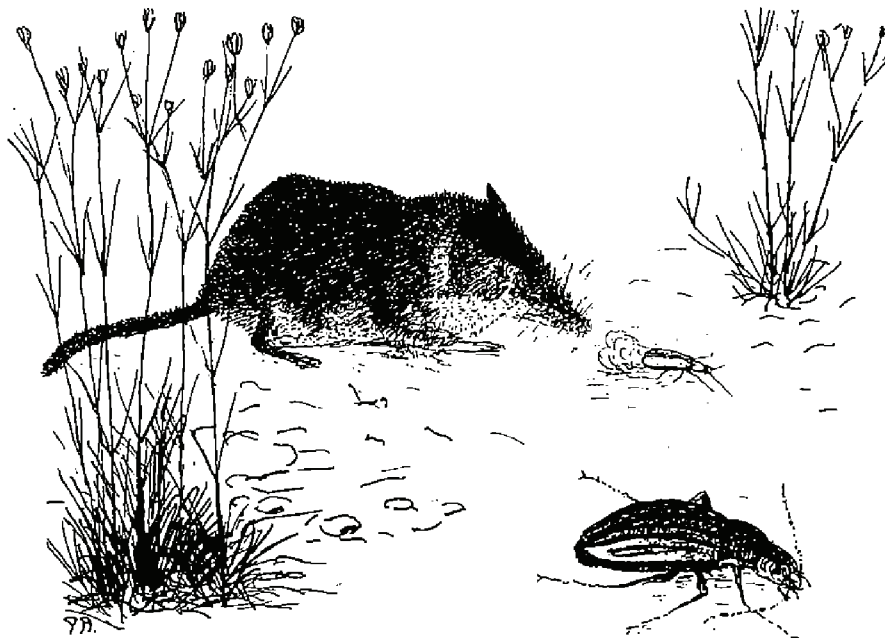
Üszkös romok közt is felüti kék szemét
A nefelejcs, és újra hajt,
Új hittel hallgatja szívem
A hajnalban zengő pacsirtadalt.
Szürke madárka, a Te dalodra
Emelje szívét ég felé az ember,
S legyen az élő, szármaló ima!
(Finta László)

Két fűrj szólalt meg, majd fogolycsörrenés hallatszott a dróton kívüli lucernás, rozsos szántókról. A fecskék is megjelentek, rendszerint 1–2 villásfarkú füstifecske és 10–12 sarlós fecske (*Cypselus apus*) cikázott, vijjogott a magasban. Utóbbiakkal a német és francia városokban sokfelé találkoztunk, Aschaffenburg, Mainz felett is ott vijjogtak. Nálunk Budán fészkel néhány pár, de általában kevés van belőlük. A nyugat-európai régi városokban az öreg tornyok, magas épületek falrepedéseiben, lyukaiban könnyen talál fészkelő helyet ez a lábaival járni alig, csak kapaszkodni tudó fecskeféleség. De repülni azt tud, hosszú, keskeny szárnyaival csak úgy vágja a levegőt, ide-oda cikázva, megállás nélkül fogja a repülő rovarokat. Nem épít művészi gondnal sárfészket – mint a füstifecske –, csak a levegőben elkapdosott fűszálakat, tollakat, lószórt tapassza össze ragadós nyálával a fészkelőhelynek használt üregében. A hideg iránt érzékeny, hűvös időben ki sem bújik odújából. Nálunk alig három hónapot tölt, aztán repül vissza a meleg délvidékre. Ez a faj a többi fecskéknek tulajdonképpen nem rokona, mert azok az énekesmadarak rendjébe, míg a sarlós fecske külön rendbe, a kolibrifélék rokonságába tartozik. Vakbele teljesen visszafejlődött, míg a valódi fecskéknek csökevényes vakbelük van. A sarlós fecske rokona a kelet-ázsiai szalagáná fecskéknek. Ezek fészkeiket főleg a nyálukból építik, a fészkek többnyire emberi fogyasztásra is alkalmasak („ehető fecskefészkek”), bár tápértékük nincs.

A „cage” legrégebb élőlény-szövetkezete a lucerna földön alakult ki. Ezt a földet jónéhány éve nem bolygatta az eke acélásója, amint azt meglehetősen gyomos, hézagos volta is mutatta. A leggyakoribb gyomok a keskeny levelű lándzsás útifű, a kúszó, gyökerező szárú fehér here, a kicsi, vékony levélkéjű, apró, zöldessárga virágú cnyári szikárka és az egész keskeny levelű juhsóska voltak. Szórványosan angol perje, pitypang, gémorri, gólyaorri, pásztortáska, fehér mécsvirág, német penészvirág („parlaggyapjú”) és a homokos helyekre jellemző porcikafű is nőtt. Csupa olyan gyom, amelyik Magyarországon is sokfelé előfordul. Csak egy kicsi, vékony levélkéjű lúdhúrfeleséget találtam, amely nálunk hiányzik (*Minuartia tenuifolia*).

Napközben ebben a növény-szövetkezetben mászkáltak a kis pöfögőfutrinkák (*Brachynus explodens*). Kb. 6 mm nagyságú, elől bamásvörös torú, zöldes-bronzos szárnyfedelű rovar. Ha megfogjuk, vagy egy ragadozó cickány üldözi, védekezésül a potrohából levegőn szétrobbanó, illó folyadékot pöffent ki (11. ábra). A szakirodalomban nem tudtam nyomára akadni, hogy pontosan miféle összetételű folyadék ez, amelyik így hidegen is szétrobban. (Érdemes lenne valamelyik fiatal kutatónak foglalkoznia vele, mert nagy mennyiségben előállítva talán még hidegen robbanó motor hajtására is fel lehetne használni.) Jóval nagyobbra nőtt a szép, zöld és vörösbarnos színű *Pterostichus kugelmanni*, amely nyugatnémet elterjedésű bogár. Hatfoltos kisfutó, egy fekete, kb. 10 mm nagyságú gyászfutó és selymesfutrinkák járták, kutatták a lucerna-gyom szárrengeteget. Ezek a futóbogarak főleg ragadozók, csiga, féreg, dögrovar húsából élnek, ezért állandóan úton vannak, és minden kis repedést, lehullott levélkét átkutatnak, hogy rejtőzködő zsákmányukat megszerezzék. Egy döglött sárgacserebogár tetemén együtt lakmározott egy gyászfutó és a fekete, hosszúbordás dögbogár. Az utóbbi – pincebogarakra emlékeztető, nálunk egyes helyeken „bivalynak” nevezett – lárvái szertesztet bujkáltak. Ezek a rovarhullákon kívül a lucerna- és a répaleveleket is megeszik, ezért mezőgazdasági kártevők. Fejlődésük egyetlen, petéiket különböző időkben rakják le, így a fejletlen lárvákat együtt találjuk a kifejlett, szárnyas bogarakkal. A növények hajtásain az eddig említett rovaroknál kisebb, kb. 3–4 mm-es csipkézőbarkók és hosszú, vékony ormányú cickányormányosok is mászkáltak. Sok-sok mindenféle apróság; a legtöbb embernek jelentéktelennek látszó semmiségek, amelyekkel a hatalmas gépóriások korszakában feleslegesnek tűnhet foglalkozni. De ezek az apró lények – amelyek minél kisebbek, rendszerint annál nagyobb számban élnek a talajban és a növényzeten – az élet anyagforgalmában igen jelentős szerepet töltenek be. Ma már éppen a legfejlettebb technikájú országokban sok ezer kutató foglalkozik ezen élőlények életfolyamataival.

Május 28-án vettem észre az első sárgacserebogarat (*Amphimallon ruficornis*), amint a lucernás fölött 1–2 deciméternyire repült. Ettől kezdve naponta emelkedett a számuk, fő rajzásuk július 4-én reggel 8 órakor, napos időben volt. Ekkor 25 m²-nyi területen kb. 25–30-at figyeltem meg. Kilenc órára már 1–2-re csökkent a számuk, addigra a repülő hímek megtalálták a lent várakozó nőstényeket. Július 5-én már csak páran szálldogáltak, aztán eltűntek. Egykori létüket csak a hullájuk jelezte, amelyek – mint már említettem – a dög- és futóbogarak számára nyújtottak kitűnő lakmározási lehetőséget.

11. ábra. Cickány, előtte kis pófogófutrinka (*Brachynus eximius*), lent aranyos futrinka (*Carabus auronitens*) és vékonylevelű kőhúr (*Minuartia tenuifolia*)

A lucernás mellett a drótkerítéssel határos ugarrész húzódott. Tavaly rozs lehetett rajta. Most tömegesen virított a sárga mezei káposzta és a lilás erezetű repcsényretek. Mellöttük mezei árvácska, madárkeserűfű, kakukkhomokhúr, széltippan, búzavirág, ördögmák, pipacs, négymagvú bükköny, fiatal pitypang levélrózsák. A növényzet nem takarta zártan a terepet, ezért rovarvilága már nem volt olyan gazdag, mint a lucernásnak, bár ide is sok futó- és dögbogár húzódott át. A legérdekesebb a 8–10 mm-es, feketén pontozott, rovátkás szárnyú földi bogár (*Trax perliatus*) volt. Hirtelen nem tudtam hova sorolni ezt az általam sohasem látott bogárkát. Gyászbogárnak néztem, pedig a lemezcsápúakhoz tartozik. Dög- és állathulladék-evő, de utódairól nem gondoskodik úgy, mint közeli rokona, a ganéjtúró bogár.

Míg a növényvilágot nagyjából szét lehet kisebb, állandó társulásokra, szövetekezetekre választani, addig a mozgó, repülő, gyűjtögető, vadászó állatvilágot már nem lehet hasonlóan skatulyázni. A karám területén belül lucernás, ugar, rozsföld, utak és növénytakaró nélküli részek váltakoztak, és ezeken a különböző helyeken az előbb felsorolt bogarak nagy részét megtaláltuk.

Mégis tán leggyakrabban fülbemászókkal találkoztunk, amelyek a fakéregtől kezdve a konzervpiksziseinkig mindenütt ott lapultak. Ezek az állatok főleg éjszaka közlekednek, amikor nincs napsugárzás, és a levegő páradús. A tűző napfény elég gyengén páncélozott, sok szelvényből álló testüket könnyen kiszáríthatná. Nappal ezért bújnak mindig valami árnyékos zugba, repedésbe. Innen ered veszedelmes hírük, hogy az ember fülébe is bemásznak. A szabadföldi táborozás alatt ugyan senkitől sem hallottuk, hogy a fülébe mászott volna ez a rovar, de annál nagyobb volt a panasz, hogy a főző-étkező alkalmatosságainkat ellepték, még a karóra húzott edényekbe is felmásztak. Ha meg akarjuk fogni őket, rögtön felénk fordítják skorpiószerűen fogas-villás farokfüggeléküket. Az egész művelet csak ijesztésre szolgál, bár kisebb ellenségeivel szemben jó védekezésnek bizonyulhat. A villáknak azonban más, fontosabb szerepük is van: a legyezőszerűen összehajtott szárnyait nyitja szét

velük az állat. Erre ugyan ritkán kerül sor, mert keveset repül. Táplálékát könnyen megtalálja: lágy növényrészek, döglött rovarok mindenfelé akadnak, és amúgy is gyorsan mozgó rovar. Kisebb ellenségei ellen kb. 10 mm-nyi, könnyen szétporladó, kellemetlen szagú, karbolsavszerű folyadékot fecskendez ki a potrohgyűrű ráncaiban levő, kifelé nyíló mirigyekből.

A fülbemászókkal ellentétben egy csomó rovarfaj a legtűzösebb napfényben a nyílt, kissé homokos terepen futkosott. Ezek közül a leggyakoribb a 6–10 mm-es érces közfutó volt. Vastag, bronzos színű, fénylő kitinpáncéja visszaveri a nap forró sugarait, védi testét a kiszáradás ellen. Lehet, hogy ideges, gyors futkosása, s időnként egy-egy kis rögcse árnyékában való meghúzódása is a test hűtésével van összefüggésben. Az itteni rovarvilág óriása az aranyos futrinka (*Carabus auronitens*). Először csak két-három szétaposott, vagy a vizes gödörbe fulladt példányát láttam. Végre május 17-én a 10–12 cm magas árpavetésben elcsíptem egy élő is. Május 30-án, a gödörösés közben jött egy másik. Kevés volt belőlük, de itt éltek ezen a szántott-vetett kultúrterületen. Mikor az első ép példány a kezembe került, ugyanolyan boldog melegség futott rajtam keresztül, mint amikor a vadász elejti az első hatalmas trófeájú nagy vadját. A napfényben ragyogó zöldes-aranyló háta, a szárny fedelén 3–3 kiemelkedő hosszanti bordával, alul fekete, fénylő lábai, hasi része révén a legszébb bogarak közé tartozik. A futrinkák hosszú lábaikkal gyorsan futnak, keresgélnek csigákból, férgékből álló zsákmányukat. Az örökös futkosásban hátrás szárnyaikat nem használva azok teljesen elkorcsosultak, gyakorlatilag hiányoznak. Csak a kemény szárnyfedelük maradt meg, amely immár főleg a kiszáradástól védi testüket. Repülésre való képtelenségük folytán elterjedési területük nem nagy, de annál nagyobb a nemzetségek faji tagozódása: a föld északi féltekéjén több száz fajuk él. Az aranyos futrinka fő elterjedési területe Németország délnyugati része, nálunk csak a nyugati határszélén fordul elő. A táborban ugyancsak előkerült hamvas vincellérbogár és a bogáncsbarkó már nem ragadozók, hanem növényevők. Az előbbi éjjelente a szőlőt, a lucerna fiatal hajtásait rágja, és ahol tömegesen megjelenik, ott tetemes kárt okozhat. Ilyen helyeken a baromfiakkal való feleletést ajánlják ellen, itt azonban a pacsirták, fűjérek, foglyok is féken tartották túlságos elszaporodásukat. Jellemző rá, hogy az északibb vidékeken, így nálunk is főleg szűznemzéssel szaporodik. Ez a szaporodási mód úgy látszik a hűvös éghajlattal van összefüggésben, mert nemcsak a rovarok, de pl. a füvek között a kora tavasszal fejlődő gumós perje, vagy a havasokon és a sark körüli vidékeken élő havasi perje is megtermékenyítés nélkül hozza létre utódait. A virágokon lakmározó néhány bogár között csak egy cincér akad: a kb. 8–10 mm-es *Leptura livida*. Az említett rovarok mellett természetesen sok más állatka, rovar, pók is élt a tábor területén, de ezeket megfelelő felszerelés nélkül összegyűjteni lehetetlen volt. Ahol ilyen sok és sokféle futóbogár akad, ott természetesen fő táplálékuk, a csigák sem hiányozhatnak. Ennek ellenére házas csigát nem találtam, de reggelenként az ösvényen egy-két cm nagyságú házatlan csigákat láttam eltaposva. Nappal a föld alá, repedésekbe, vakondlyukakba húzódhattak. Ezek is olyan lények, amelyekkel alig számol a szántó-vető ember, mert ritkán kerülnek a szeme elé. Még Csallóközben, az egyik nagyobb sertéshizlalda vezetőjétől hallottam, hogy egy időben reggelenként mindig erősen meg volt dézsmálva a sertécsok részére készített kukoricadarás vályú, amely a gazdaság kútja mellett állt. Elsősorban a sertésgondozókat vették gyanúba, ezek azonban élénken tiltakoztak a lopás vádjá ellen. De a dézsmálás csak tovább tartott, míg végre egy éjszakai, villanylámpás ellenőrzés világosságot teremtett ebben a sötét ügyben. A vályú tele volt ujjnyi vastagra hízott, darát faló házatlan csigákkal; a sötétség leple alatt másztak ki a szomszédos nyitott gémeskút oldalából, majd jóllakottan még napfelkelte előtt visszalopakodtak a kút hűvös, sötét mélyébe.

A kis gerincesek közül csak egy nemrég kimúlt vakondot találtam, de egeret, pockot, gyikot, békát, sőt még denevért sem sikerült észrevennem. Ásás közben a laza, homokos vályogból – a mészkövek mellett – néha-néha ösrégi, megkövesedett, tornyos csigaházak is előkerültek. Nem csoda, hiszen a tábor talaját a távolban kigyózó folyócska hordta le a környező, meszes, köves hegyekről még valamikor a földtörténeti jelenkor kezdetén.

A növény- és állatfelsorolásból kitűnik, hogy a táborban megfigyelt élőlények legnagyobb része nálunk is előforduló, Közép-Európára jellemző faj. Ennek ellenére – főleg a növényeknél – kisebb-nagyobb különbségeket állapíthattunk meg a hazai fajokkal szemben. A közönséges pipacs szirmai egész pirosak voltak, míg Magyarországon szirmának körme rendszeren fekete foltos. A kék búzavirág

fiatal fészekpikkelyein nálunk egy-egy fénylő váladékcseppecske ragyog, az ittenieknek ilyesmit nem tapasztaltunk. A mi repcsényretkünk virágszirmjai sárgásak, az ittenieké fehérek. Tehát az a több száz kilométernyi távolság, ami hazánkat ettől a vidéktől elválasztja, ezekenél a nagy elterjedtségű gyomoknál is kifejezésre jutott. Ezeket a kis különbségeket a még távolabbra levő francia táborhelyeinken is megtaláltuk. A pipacs fekete folt nélküli változata egy kis fényt derít ennek a szép, feltűnő virágú gyomnövénynek a fejlődéstörténetére. A növény eredetileg keletről származik, a búzavirággal együtt az ember gabonakultúrájával került nyugatra. Itteni megjelenését 3000–4000 évnél nem tehetjük régebbre, mert pl. az Aggteleki-cseppkőbarlang leleteiben, az újkőkori ember gabonagyommagvai között nem találhatók meg nyomai. A pipacs és rokonai termése, levélalakja nagyon változó, de a fekete, vagy sötétlila folt gyakran látható a szirmokon, még különböző nemzetségbe tartozó fajoknál is – így az ördög máknál, a természet máknál, a hosszú, becőszerűen megnyúlt termésű vörös szarumáknál –, tehát ősi jellegzetessége a pipacsféléknek. Ezt a foltot fejlődéstörténete későbbi szakaszában, talán mindössze az utóbbi évezred során, ezeken az északnyugati tájakon vesztette el véglegesen, mert nálunk még elég vegyesen fordulnak elő foltos és folt nélküli pipacs alakok. A kék búzavirág fészekpikkelyein lévő váladékkiválasztó mirigyek nyugaton hiányoznak. Ez a jelenség valószínűleg éghajlati okokkal hozható összefüggésbe. A meleg, száraz vidéken általában gyakoribb a váladékkiválasztás, amely feltehetően a növény túl erős felmelegedését is hivatott gátolni, hasonlóan az emberi, állati izzadságmirigyek működéséhez. A hűvös vidékeken ilyen hűtőberendezésre nincs szükség, sőt a termés érésére egyenesen veszélyesek, ezért növényünk az evolúciója során lassan elvesztette ezeket a mirigyeit. Hogy aztán ez a tulajdonság az itteni búzavirágokból örökre elveszett-e, vagy a váladékkiválasztás csak ideiglenesen szünetel, csak természetési kísérletekkel lehetne biztosan megállapítani. A repcsényreték fehér virágú változata is újabb keletű lehet, és szintén a hűvösebb éghajlattal hozható kapcsolatba. Itt az ősi rokonság általában sárga virágú. A kora tavaszi, az északi, vagy a magasabb hegyvidéki elterjedésű, tehát a hűvösebb körülmények között virágzó fajoknál a festékanyagot nem tartalmazó fehér virágok a gyakoribbak.

A tábor virágai közt sétálgatva ezek a gondolatok támadtak bennem, azonban költői ihletésű társaim lelkében más kapcsolatok, élmények fakadtak:

Egy szál pipacs

Egy szál pipacsot találtam máma,
Megbújva a szöges drótkerítés mellett.
Egy forró könny gördült a számra,
És fájó szívem remegni kezdett.
Úgy hulltam térdre mint a gyermek,
Az első csodás karácsony este.

A letört kalászkok életre keltek,
És tüzelt felém a pipacs lelke.
Ezer pacsirta sírt felettünk,
Tízezer pipacsot átölelve
A búzaföldön együtt mentünk.

Büdesheim, 1945. június. Finta László

A fogság mind hosszabbra nyúló ideje alatt lelkünkben lassan mélyebb, finomabb szellemtermékek, nagyobb elmélyedést eredményező folyamatok kezdtek kialakulni. Néztük a felhőket, megcsodáltuk a Taunus mellett lenyugvó nap sugárkévéjét. Egyszer nagy reményekkel, csillogó szemmel mutogattunk egymásnak egy – Magyarország alakját híven utánzó – felhőalakzatot, amelyet arany szegéllyel vont be a búcsúzó, letűnő napkorong.

Mindannyiunk figyelmét a nap nap után felettünk cikázó amerikai vadászgépek kötötték le. A háborús veszély elmúlt, de sokszor mégis ösztönszerűen behúztuk a fejünket, amikor alig 15–20 méternyire alacsonyra csapva végigdübörögtek felettünk, hogy egyik-másik amerikai sajtótudósító lefilmezhessen bennünket. Ki tudja hány és hány helyen jelent meg sakkáblaszzerű, szürke fogolytömögünk a gumit rágó, jóllakott amerikai moziközönség előtt ... Vajon lesz-e mód arra, hogy egyszer mi is megnézhessük a rólunk – tudtunk és akaratunk nélkül – készített filmfelvételeket? A legnagyobb repülőélményünk június 11-én volt, amikor 1200, főleg kétmotoros amerikai gép húzott el felettünk nyugatról keletre. A sok ezüst, dörgő madár ízelítőt nyújtott Amerika hadieréjéről, és arról az új világról, amellyel ez a találmány még csak ezután fogja az emberiséget meglepni. Hisz az élővilág kialakulását is döntő módon befolyásolta a repülő állatok megjelenése. Az egyszínű, apró

spórás zsurlók, páfrányok világát átvették a színes, feltűnő, nagy virágú, repülő rovar beporzására becsendülő növénytömegek. A repülő sárkányok, ragadozó madarak veszedelme miatt a repülni nem tudó, kisebb gerincesek a föld alá, erdőkbe és üregekbe kényszerültek, a környezetbe olvadó színeket vettek fel. Persze ez nem ment könnyen. Hány és hány évmillióra, és ezalatt mennyi változásra, küzdelmre, szenvedésre volt szükség, hogy egyfajta egyensúlyi állapot alakuljon ki a repülő és repülni nem tudó élőlények között. Mi is ennek a vajúdnak lettünk szenvedő áldozatai, szögesdrótos rajjai.

Teltek-múltak a hetek. Az örökös hazavágyódást, kiszabadulási vágyat a kerítés mellett futó vonalon folyton nyugat felé szállított francia, belga hazatérő fogolyszállítmányok is szították. A franciák lobogó németgyűlöletére jellemző volt, hogy amikor a tábor mellett elhaladva vonatukból észrevettek bennünket, a felvirágozott, jelekkel, jelmondatokkal agyonrajzolt vasúti kocsikból mindig éktelen kiabálás, fűtűlés hallatszott felénk.

A Szajna

Június 15-én mi is elindultunk az állomásra. Már piroslottak a vasúti őrház cseresznyéi. Sívárogván néztünk az egyik földön fekvő cseresznyés ág után, de a szigorú négyes rabszolgasorból nem léphettünk ki érte. A töltés mellett fehér virágú fagyalbokrok illatoztak, pipacsok piroslottak. Az árpa kalásza szökken, a burgonya zöldje két arasznyira nőtt. Ez újdonság volt nekünk, mert ugyan a karámunk részben burgonyaföldre települt, de az elvetett burgonyát az éhes fogolynépség egykettőre kitermelte. A fekete peszterce lilás, ajakos virágokkal megrakott dudvái hatalmas nagyra nőttek. Franciaperje, tarackbúza, spárga, sarlófű, fedélrozsok, mezei folyóka, lucerna, cickafark, vastövű búzavirág, ebszékfű, fehér mécsvirág, lándzsás útifű, pásztortáska mindenütt. Az árpa között hajlékony szárával héla- vagy cigányzab meredezett a magasba. A sín mellett, taposott helyeken – akárcsak odahaza – angol perje, nagy útifű levélrózsái. A gyomok között egy idegen, nálunk csak kertekben, s ott is csak ritkán felbukkanó növény jelent meg: a szürkészöld, füles ásóhoz hasonló levelű ún. római vagy francia sóska (*Rumex scutatus*). A vasút mentén később is több helyen láttam elvadulva. Ez a sóska dél-európai, elő-ázsiai elterjedésű faj, ahol különösen a hegyvidékek kőfolyásos, törmeléken, déli lejtőit foglalja el. Innen került – enyhén savanykás ízű levelei miatt – a kertekbe, ahonnan itt nyugaton gyakran kivadul, és a köves vasúti töltések úgy látszik egész megfelelően pótolják ősi, természetes élőhelyét.

Általános meglepetésünkre vonatunk nem keletnek, hanem nyugatnak indult, de a kedélyek hamarosan megnyugodtak azzal a szétterjedt hírral, hogy azért haladunk nyugat felé, mert így könnyebben kikerülhetjük a keleten még romban álló hidakat, vasúti akadályokat, és esetleg majd Svájcban, vagy Olaszországon keresztül szállítanak haza bennünket. A kellemes, napos időben a Budesheim–Kreuznach medencészerű területén végigfutó vonatunkból nyugodtan, bizakodva néztük a környék látnivalóit. Gömbös virágzatú fehér szamárlenyesek, kéken virágzó kígyósziszek, sárga rezedák tűntek fel. Ezek a kórok mind az elhagyott, dunai hazánkra emlékeztettek.

Különösen a szamárlenyes az, amelyik mindig felidézi bennem Petőfi halhatatlan szépségű alföldi tájfestését, a puszták világát:

„Ott tenyészik a bús árvalányhaj,
S kék virága a szamárlenyesnek”

Itt azonban nem a kék (*Echinops ruthenicus*), hanem a fehér szamárlenyes (*E. sphaerocephalus*) virággömbjei integettek felénk. Otthon mindkettő él a száraz, napos lejtőkön, pusztákon. Gömbös virágzata meglehetősen elüt a fészkestől. Minden egyes virágnak számos hártás fészkepikkelyből álló fészkezőve van, úgyhogy ezek tulajdonképpen egyvirágú fészkeknek tekinthetők, amelyek egy külön gömbös virágzatban egyesülnek. A virágzatot a méhek és a darázsfélék szívesen látogatják, mert a csöves virágok tele vannak nektárral. Az érett termés gömbök szétesnek. A kaszattermés a rajta maradó sertés-szűrös képletekkel könnyen beleakad az állatok szőrébe, gyapjába. Ezek hurcolják széjjel, így a növény gyakran a legelőkön, vagy legeltetett területeken jelenik meg. A hajtást – tüskés levelei miatt – a legelő állatok nem bántják, csak a szűrös kórokhoz edzett szamár tudja elfogyasztani. A szárazságot jól tűri, mert elágazó gyökértörzse 2–3 méter mélyre hatol a talajvíz felé. Nálunk csak ez a két faj él,

de délen, a Balkán-félszigeten több faja is előfordul, közülük nem egy a sekélyen és rosszul művelt szántóföldeken, tarlókon is felüti fejét. A 70 fajból álló nemzetségnek Észak-Afrika és Eurázsia mérsékelt övi része a hazája.

Utunk során a távoli domboldalakon egy-egy hatalmas fogolytábor is szürkület. Később, egy összeszűkülő völgyben tölgyesekkel borított táj következett. A folyó mentén fehér füzes, mézgas égeres, nádas, pántlikafüves, majd legyező bajnócával benőtt nedves rétság húzódott. A déli, sziklás lejtőkön szőlőültetvények (Münster), a szőlőben fehér bugájú gyöngyperjék és halványsárga galajfélék foltjai látszottak. Az északi lejtőkön mogyorós, körises, tölgyes erdők sorakoztak. Lauterecken–Grumbach–Becherbach mellett robogott hosszú szerelvényünk, majd Hambachba értünk, a híres, széntermelő vidékre. Az útbevágásokon, domboldalakon sokféle kicsillant a táj legeltérjedtebb kőzete: a triász kori, sárgászörös, ún. tarka homokkő. A rajta képződött talaj sovány megélhetést biztosít a növényvilágnak, de még kevesebbet nyújt a vidék sűrű településű emberi közösségeinek. A mindennapi kenyeret itt – a tarka homokkővet sok helyen áttörő – közel 800 méter vastag karbonkori rétegsor biztosítja. Ez tele van magas fűtőértékű antracitszerű kőszénrétegekkel. A fekete gyémántok hazája ez a vidék. Láttuk is mindenfelé a kisebb hegyeknek beillő szénrakodó törmelékkipokat; mellettük a sok-sok acéltestű, de mostanra nagyrészt ócskavasra bombázott kohókat, ipartelepeket.

Hegyes-völgyes vidék, erdeifenyvesekkel, bükkösökkel, tölgyvel, gyertyánnal, rezgő nyárral keverve. Az erdeifenyvesek kietlenül üresek, egyhangúak voltak, csak az erdőszélen húzódott meg egy-egy fehér margaréta. De új elemként megjelentek a seprőzanót (*Sarothamnus scoparius*) sűrű, tömött ágú, zöld kérgű bokrai. Ez a növény most már végigkísért bennünket egészen a francia határig, hol tömegesen, hol ritkán ellepve a fátlan erdei tisztásokat, töltéseket, műveletlen parlagterületeket. A seprőzanót sűrűn felfelé álló ágain alig találunk leveleket, az áthasonítás munkáját a zöld, kissé élelt hajtások végzik. Fiatal korában azonban hármás, zanótszerű leveleket fejleszt, ezek és virágzata alapján a régebbi rendszerekben még a zanót nemzetségbe sorolták. A 12 fajból álló rokonsági kör főleg az Ibériai-félszigeten és az Atlasz vidékén él. Mint általában a pillangósok családjába tartozó többi növénynél is, a gyökerein apró, nitrogéngyűjtő baktériumos gumócskák vannak, mégpedig minél soványabb a talaj, annál több. Általában homokos, vagy szilikátos, mészszegény talajon él. Nálunk is több helyen – pl. a Mátrában – meghonosították, téli vadeleségnek. Hajtásai azonban a száraz, téli hidegben könnyen elfagynak, ezért nálunk csak a széltől, naptól védett északi lejtőkön marad meg. Levelén, szárán, virágán, termésén igen sokféle állati és növényi kártevő él. Ezek közül a rügy- és terméstorzító légy a legérdekesebb, amelynek gubacsaiban a *Macrophoma coronillae* nevű gomba él. A gombát a gubacsleány viszi át egyik növényről a másikra, és a kikelő lárvái a penészszerű gombatalepeken legelésznek. A seprőzanót hajlékony, rostos szárából mindenfelét készítenek, seprőtől, kosártól kezdve egészen a könnyű kendőig, finom hálókig.

A vidék továbbra is hegyes-völgyes. Hoherberg-Wellesweiler kis, színes, emeletes házikókkal teleszórt, kertes település. Árpa-, rozs-, tarbúza-földek váltakoztak, a közet mindenütt vöröses, tarka homokkő. Neunkirchen nagy, de teljesen összebombázott ipartelepekkel szomorú képet mutatott. A tájat bükk-gyertyán-tölgy lomboserdők uralták, de akácok is voltak, szélükön a – régebben festésre használt – festő csülleng érett, lelógó becőkéivel tűnt fel. Majd fekete bodzás, galagonyás, somkórós, közönséges ürömmel benőtt parlagos részek következtek.

Amikor június 16-án reggel felé – a Saar-vidéket elhagyva – Thionville állomásra befutott vonatunk, már alig hitt valaki a kelet felé való visszafordulásban. Végérvényesen nyugatra kerültünk, Franciaországba; de hogy miért éppen ide, azt csak az amerikai magas hadvezetőség tudhatta. Ha a táj nem is, de az élővilág erősen megváltozott a francia területen. A drótokkal körülkerített legelőkön az egyszínű, világosabb, vagy sötétebb német szarvasmarhák helyett fekete-tarka (holland típusú) állatok legeltek. A burgonya levelei szürkésre voltak permetezve, az erdeifenyves- és gabonapászták között sok volt a pipacsos, veresen diszlő ugarföld. Az állomások, helységek nagy távolságra épültek egymástól. A szántókon tarbúza, zab. Nehéz, hidegvérű lovak egymás után fogva (tandem) óriási, kétkerekű taligákat húztak. Conflans-en-Jarnisy; az állomás földje tele puha- és fedélrozsokkal. A falvakban emeletes, nagy ablakos, szürke házak, csipkés-gótikus szabású, hegyes templomtornyok. A kertekben karóra futtatott paszuly, fehér lilium és élénkpiros rózsák virítottak. Verdun mészdombos vidék; a híres

erdőből, az első világháborús csatárból nem láttunk semmit. A füves vasúti töltés mentén egy karcsú, lila virágú – a mi gamandorveronikánkra emlékeztető – növényke, a csíkos gyújtóvirág (Linaria monspessulana) és a sárga virágú iglice (Ononis natrix) idegen megjelenése tűnt fel számomra. A száraz, köves, kakukkfüves lejtőkön a nálunk is hasonló helyen élő, lilásfchér virágú árlevelű len virított. Majd tölgyecsek, kökényes gyertyánligetek váltakoztak pipacsos, somkórós ugarokkal. Châlons-sur-Marne ma a béke városa. Mikor vonatunk elment mellette nem sejtettük, hogy itt vívta Attila és Aetius az akkori világ döntő csatáját, a catalaunumi-nak nevezett csatát. Manapság egyenletesen, gondosan művelt tarbúzaföldek, lassan folyó, sárga vizekkel díszített patakok, ligeterdők borítják a tájat. Nagyobb helység Troyes, az északi francia föld Champagne nevű tartományának pezsgőkiviteli központja. Talán az ebből származó emelkedett hangulatnak köszönhetjük egy francia társaság figyelmességét, amelyik egy mozdonytató vízdaru széles csövét az egyik nyitott vagon felé fordítva bokán felül érő viztömeget zúdított a hering módjára összezsúfolt fogolytársaság közé. A másik kocsi pedig az egyik társunk fejébe röpített ökölnyi nagy kövel tették emlékeztetéssé utazásunkat. Champagne-ban egyébként – Cholnoky szerint – igen savanyú, gyenge, nehezen értékesíthető borokat termelnek. Ezek feljavítására találták ki a pezsgőgyártást, amivel világhírűvé tették ezt a vidéket. Mi azonban – minthogy közben beesteledett – a szőlőművelésből semmit sem láttunk.

Június 17-én hajnalban vonatunk hosszabb ideig Romilly-sur-Seine állomásán állt. Nem is sejtettük, hogy rövidesen kiszállva két hónapig ez lesz fogolyéletünk legtűrhetőbb állomáshelye. Az egyik legnagyobb francia repülőterre mentünk, a szétbombázott, vasvázás, hullámbáddal fedett, óriási hangárok közé, ahol a drótszövények mögött már sorakoztak a hosszúkas sátras fogolykaramok. Egyelőre a sátor nélküli, füves átmeneti „cage”-be kerültünk. A szűk, szögesdrót szegélyezte utak talaja fehér volt, mintha szétbombázott épületek habarcsával szórták volna be. Csak később – mikor megláttuk a több méter mélyre ásott WC-gödröket – derült ki, hogy a föld itt nem sötét, barna vagy szürke – mint nálunk és általában másutt az egész világon – hanem hófehér, könnyen bányászható kréta. Ez a fehér anyag aztán végigkísért bennünket messzi távolságokon, hiszen benne jártunk az ősi tengeri üledékekből lerakódott, alföldszerű Párizsi-medencében.

Büdesheimben mi voltunk az első magyar tiszti szállítmány, itt azonban már volt egy nagy társaság, akivel egyesítve megalakították a tiszti csoportot. A parancsnokságot is új ember: Dobák vk. ezredes vette át. Megszűntek az örökös sorakozások, kihirdetések, nyerskosztolások, sátonmélküliségek, és lassan egy kis közös szellemi élet is kezdett kialakulni. A hirdetőtáblán megjelent a nyomtatott betűkkel írt, rajzolt tábori újság. Bent voltunk a meleg nyárban, a keserves büdesheimi szabad táborozásnak vége szakadt. Az átmeneti rekeszt elhagyva új, taposatlan füves rekeszbe kerültünk. A kiosztott sátorlapokat felállítottuk, új sátorváros alakult utcákkal, terekkel, mosdókkal, konyha- és irodahelyiségekkel. Élelmezésünk azonban – az első néhány napi édes feketekávé adagok után – fokozatosan romlani kezdett. Nem kaptuk meg az ún. munkáskosztot. Parancsnokságunknak csak hosszas kérésre sikerült elérnie, hogy bennünket is felvegyenek a munkáslétszámba. De még így sem kaptuk meg a teljes adagot. Csak miután a német törzslégénységnél kutatást tartottak, és sok minden előkerült, javult kissé élelmezésünk. Váltott századonként folyt a munka, utakat köveztünk, gránátöltéseket temettünk be, új konyhát építettünk. Persze mindezt fogolymódrá, hiszen a lényeg a kissé erősebb élelmezési adag megszerzése volt.

Közben különböző tanfolyamok, szabadegyetemi és színházi előadások is folytak. A legnagyobb látogatottságnak az orosz, angol, kertészeti és kereskedelmi tanfolyamok örvendtek az előadóhelyiségeknek kinevezett bombatöltésekben. A táblák kikalapált hullámbádoglapokból készültek. A legkisebb gondot a kréta beszerzése jelentette, mert csak le kellett nyúlni a földre egy darabka rögért, és máris meg volt az írószerszám. Reiser Gyurka, orosz tanárunk mindjárt mondta: „eto mijel”. Az írópapír előteremtése már nagyobb nehézségbe ütközött. Ezt a WC-papírosnak – amit a koszthoz mérten túlságosan bőven osztogattak szeretett örzőink – és a konzervdobozoknak kellett pótolniuk. Könyvet, újságot nem kaptunk. Ami mégis előkerült – mert ilyen tömegnél a legnagyobb motozás után is mindig marad valami, pl. fényképezőgép, revolver is akadt egyik-másikunknál – nagyrészt tolmácsaink, kijáró rádiós, műszaki embereink útján jutott be hozzánk. Persze csak összekötöttés

megfelelő ellenszolgáltatás árán. A szabadegyetemi előadásoknak is nagy hallgatósága volt, mert a mindenféle foglalkozási ágból összeverődött fogolytársaságban a különböző szakismereteknek képzett előadói is akadtak. A sok hasznos gazdasági, kereskedelmi vonatkozású előadás közül Benkő Dénes, kertész és méhészgazda előadásai voltak a legkeresettebbek. Egyrészt az előadó életpaszettalokban gazdag közvetlensége, másrészt az otthoni új élet következtében pályát cserélni szándékozó tisztek érdeklődése miatt. Egyáltalán: az ország újjáépítésével kapcsolatos városrendezési, ipari problémák sokszor kerültek terítékre, mutatva azt, hogy bármennyire is messze voltunk hazánktól, otthonunktól, szívünk, lelkünk mégiscsak erős, elszakíthatatlan szálakkal volt hozzánk kötve. A művelődéstörténeti, irodalmi témák közül kinagaslott Rezek Román eredeti előadása: a Szondy-csitzek alapján az egyes irodalmi korok jellemzését adta. Ugyanolyan módon vette szemügyre ezeket, mint ahogy a modern lélektani kutató intézetekben az egyének lelki világát vizsgálják. Ezek alapján sok új, addig nem sejtett szellemi összefüggést, törvényszerűségeket sikerült megállapítania. Én – mint a természettudományi szakosztály vezetője – főleg a természet- és életismereti előadásokat szorgalmaztam. Nem kizárólag szakmai elfoglaltságból, hanem elsősorban azért, mert ismerve otthoni iskoláink szegényes biológia-oktatását, legalább utólag szerettem volna egy kis ismeretanyaggal, modern élettani gondolkozásmóddal ellátni az ún. művelt középosztályt. Nemcsak az általános műveltség, hanem magához az élet egészséges fenntartásához szükséges ismeretek miatt is, hiszen a hallgatóság zömének az örökléstan, fejlődéstan, táplálkozástani elvekről halvány sejtelme sem volt. A legtöbb ilyen kérdést túrók csuszás, töltött káposztás, „sem fü sem fa” mentalitással igyekeztek elintézni. Pedig még a mezőgazdaságtudományok is elméleti élettani ismeretek képezik az alapját, ezek nélkül ésszerű, hatékony gazdasági eljárások – az élelmiszerkonzerválástól az állattenyésztésig – nem képzelhetőek el. Ezért állítottuk be Horváth János, talajbiológus társunk örökléstan előadás-sorozatát, amelyben még a modern kísérleti élettudományi intézetek jelentőségéről is szó esett. Varga Lajos, vízelléttani kutató az élettér tárgykörében tartott előadásában pedig a most folyó háborúban sokat hangoztatott, s vért kívánó „német élettér” hamis tételei kerültek megfelelő értékelés, vizsgálat alá. Magam a tábor élővilágát mutattam be hallgatóimnak. Mindennapi környezetünk adottságai igen gyakran alkalmas arra, hogy a sokszor elvontnak látszó természeti, élettani törvényszerűségeket – közvetlen élő példákon bemutatva, szemléltetve – hallgatóságunk lelkében maradandóan rögződjenek. Az ilyen irányú gyenge előképzettségünk a természettől eltávolodott, mesterkélten, lélek nélküli, sablonos, leíró adathalmazokból álló iskolai előadásoknak, tankönyveknek köszönhető.

Szabadföldi életünk különben igen jó lehetőséget adott annak a természeti közösséggérzetnek a kialakulásához, amelyet a legtöbb ember a kultúra mesterséges termékei közé bástyázva nem láthat, nem érzékelhet. A természetes, józan életfelfogástól a modern ember olyan mértékben elidegenült, hogy tehetetlensége előbb-utóbb testi-lelki egyensúlyának felbomlását okozhatja.

A repülőter területére eredetileg szántóföldi művelés alatt állhatott, melyet gyepesítettek, és az évek során kialakult rajta a mostani élővilág összetétele. Növényközösségében a csomós ebir és a gumós komócsin (*Phleum bertolonii*) dominált, mellettük a következő növények éltek: aranyzab, merev rozsnok, réti csenkesz, tippán, franciaperje, selyemperje, cincor, lapos perje, angolperje, fehér, réti és eperhere, komlós lucerna, mezei varfű, szurokfű, jakabnapj aggófű, évelő saláta, tarka koronafürt, lándzsás útifű, közönséges és tejoltó galaj, margaréta, százszorszép, bakszakál, búzavirág. Lognagyobb részük közép-európai faj, nálunk is előfordulnak.

Ebben a fűtengerben tömegesen éltek a pocokok. Több kijáratú föld alatti folyosóikhoz 3–4 irányba futó, füvel-gazzal borított utat tapostak maguknak, amelyeken – felülről szinte láthatatlanul – szellem módra surrantak a here- és fűcsomókhoz táplálkozni. A felboncolt példányok belei tele voltak finomra rágott növényi anyagokkal; a foglyok gyér élelmiszerét nem bántották. A föléjük épített sátrak nem nagyon zavarták munkájukat, sőt a hosszabb ideig földön heverő nehéz sátorlapok alá szívesen elbújtak. Ha ezeket felemeltük, mindig kifutott egy-két példány alóluk. Úgy látszik, a ponyva az éjjeli hidegtől és harmattól jobban megvédte őket, mint a saját készítésű fűfolyosóik. A pocokok az egérszerűek hatalmas rokonságába tartoznak. Az egerek világpolgárok, sajnos a szó legszorosabb, gonoszabbik értelmében. Minden földrészen élnek képviselői, s azok a szerencsés szigetek, amelyeket eddig megkíméltek, idővel bizonyosan be fogják velük népesíteni. A pocokfélék családja a szűkebb

értelemben vett egerekhez sok tekintetben nagyon közel álló, s egymáshoz is nagyon hasonló kis rágcsálók beláthatatlan tömegét foglalja magában. Sok pocokfaj annyira hasonló, hogy sokkal nehezebb megkülönböztetni őket egymástól, mint bármely más emlősrokonság esetében. A legbiztosabb bélyegül a zápfogak alkotása és a koponya sajátosságai tekinthetők. Az igazi egerektől a pocokokat főleg a zömökebb testalkat, a vastosabb fej, az egészen rejtett, vagy a szőrzetből csak alig kiálló piciny fülek és a rövid farkok különböztetik meg. Egyébként csaknem minden tekintetben az igazi egerekhez hasonlóak. Életmódjuk is jórészt azonos. Sík- és hegyvidéken, művelés alatt álló és megműveletlen területen egyaránt megtalálhatjuk őket. Mozdulataik meglehetősen gyorsak, de mégsem olyan fürgék és ügyesek, mint az igazi egerek. Kúszni kevés faj tud, de az úzásban úgyszólván valamennyi mester. Egyes fajok jóformán állandóan a vízben élnek, mások hónapokig a hóban tanyáznak, amelyben hosszú folyosókat és művészi vackokat készítenek.

A táborban, ahol mindenfajta határozókönyvet nélkülöztünk, egy állatka bőrét és koponyáját kipreparáltuk, és később hazahoztuk a Nemzeti Múzeum Állattárába, ahol megállapították, hogy mezei pocokról (*Microtus arvalis*) van szó. Ennek az ember életében is szerepet játszó nagyon nevezetes kis állatnak Közép- és részben Észak-Európa, valamint Közép- és Észak-Ázsia nyugati része a hazája. A Szovjetunió északi részén, Ázsiában pedig délen, Perzsiában is előfordul. Nagy-Britanniában, Írországból, továbbá Izland, Szardínia és Szicília szigetén teljesen hiányzik. Ez az oka, hogy az angol természetrajzok „a kontinens mezei egeré”-nek nevezik. E kártékony rágcsáló életmódjának – írja Vásárhelyi – két nagyon érdekes, s eddig kevésbé megfigyelt mozzanata van. Az egyik: aránylag rövid idő alatt hihetetlen mennyiségre való felszaporodása, a másik: ennek az óriási tömegnek pár nap alatt történő hirtelen elpusztulása. A mezei pocok 21 napig vemhes, de fiadzás után azonnal párzik. Utódai 9 napig vakok, 18 napig szopnak, 90 napos korukban válnak ivaréretté. Egyszeri fiadzásakor a fiókák száma 5–10 darab. A februárban ivarérett pocok az adott évben 16-szor fiadzik, s ugyanabban az évben az első és második fióknevezék nőstényei is szaporítanak. A mezei pocok élettartama másfél–két év. De amilyen szaporák, olyan gyors a pusztulásuk is. A felduzzadt pocokállomány pusztításából a véreséktől a gémekig, a menyéttől a rókaig mindenféle ragadozó állat kiveszi a részét, de gyors hanyatlásukat elsősorban járványos fertőző betegségek köszönhetik.

Reggelenként a fűszálakra kapaszkodva gyakran láttuk a hosszú, fekete lábú sokpontos tarfutót, de élt itt – különösen a sátorponyvák alatt – a nála kisebb, barnásvörös Calathus mollis, a Harpalus dimidiatus, hosszúbordás dögbogár és a nagy, fekete bűzös hólyva is. Ha hozzányúlunk, potrohát ijesztésként – hasonlóan a fülbemászókhöz – a támadója felé tartja. Úgy látszik, mindenféle dögön, állati hulladékon kívül növényt is eszik. Egyszer megfigyeltem, amint száraz fűszáldarabkákat próbált nagy igyekezettel elszállítani, de hogy hová és mi célból, már nem tudhattam meg, mert közben sora-közásra sípoltak. Itt is gyakoriak voltak a csipkézőbarkók és a kis, hangya alakú, a fűszálakon hangya módjára szaladgáló, virággáró fűregbogarak. A sárgán virágzó aggófűveken piros bogáncsbólhák valamint cserebogarak is megjelentek. A virágokat házimehek és poszméhek látogatták. A magasabb virágokra, pl. a búzavirágokra a nagy, bársonyos fekete, közepén 2 sárga csíkos, fehér potrohú földi poszméh szállt. A kisebb fajok – mint a fekete, potrohán rókaveres kővi poszméh, a rókaveres torú, a többi részén fakószürke mezei poszméh és a szürkésfekete, világosbarna potrohú *Bombus equestris* – inkább az alacsonyabb herefélék, vagy a szarvaskerep virágából gyűjtöttek.

A mi szikár kórócsigánkat itt a kisebb *Helicella candidula* helyettesítette. A nyári melegben ez is felhúzódott a füvek felső részébe, így menekülve a talaj közelében levő nagyobb hőség szárító hatásától. Ennek a csigának fő elterjedési területe Nyugat-Európa. Egyes elszigetelt csoportjai egész az Oderáig előfordulnak. Igen közeli rokona a mi – eddig csak a budai Hűvösvölgyből, a Versec-köz füves rétségéről ismeretes – Soós-féle csigánknak. Ez a rét kissé északkeleti fekvésű, esomós ebír és franciaperje szövetkezetével hasonló, mint itt Franciaországban, a két csigafaj élőhelyigénye tehát megegyezik. A régi, hűvösebb időkből egy nagy, összefüggő elterjedési területen talán még egyetlen ősi faj élhetett, amelyből az éghajlat változásával összefüggésben szeparálódott, és külön fajjá alakult a mi kis csigánk.

A füves területek mellett a gránátölcserék helyén és más ázott, bolygatott területen nálunk is jól ismert gyomfélék telepedtek meg: fekete vagy francia mustár, murek, tüksem, orvosi zsombor, pintyó,

pipacs, ördögmac, kék búzavirág, somkóró, mezei zsálya, stb. A dróton kívüli füves részek felett naponta feltűnt egy világosszürke, karcsú szárnyú kékes rétihéja. Négy-öt méter magasságban pásztázott, le-lecsapva a könnyelműen kifutó mezei pocok csemetékre. Gyönyörű madár, a szárnya végén széles, fekete folttal. Néha 2-3 is előkerült, ilyenkor a hímek könnyed szárnycsapással össze-összeváltak, csak úgy repült a kitépett, szürke toll. Nálunk az Alföld ringó kalászu táblái, nádasai füves pusztái felett is megjelenik időnként. Libegős, gyors szárnycsapásaival egy-egy vörös vércse is elhúzott (magasabban, mint a héják); ezeket is a pocokban gazdag terület vonzotta.

Kint a dróton kívül mezei nyulak jártak. Ezekről csak akkor vettünk tudomást, amikor néger őreink unalmukban géppisztolyaikkal felbukfenceztették őket. Egész jól lőttek: 2-3 lövéssel kb. 250 méter távolságból leterítették a nyulat. Őreink különben – csak úgy kedvtelésből – mindig és mindennél gyakran lövöldöztek. Ezzel egyrészt tudatosították jelenlétüket, másrészt a fegyver gyakori használatával annak gyors és ösztönyszerű kezelését sajátították el. Nem úgy mint a mi katonáink, akik a hosszú szolgálat alatt – a túlzott löszertakarékosság miatt – alig tudták fegyvereiket használni. Lehet, hogy a mezei nyulak, amikre itt őreink vadásztak, magyar származásúak voltak. A trianoni békeszerződés ugyanis előírta, hogy jóvátétel fejében ennyi és ennyi ezer nyulat kell hazánkba Franciaországba szállítani az ottani nyúlállomány felfrissítése és szaporítása céljából. A telepítés jól sikerült, de nem olyan jól, mint az Argentínába vadászat céljából telepített német nyulak esetében. Ezek utólag elszaporodtak, hogy ott már nem az a kérdés, hogyan kell nyulat löni, hanem az, hogy miképpen lehetne egyszerre minél többet elpusztítani belőlük. Már azon gondolkoznak, hogy – mint az ausztráliai üregi nyulakat – ezeket is fagyaszta, ezerszámra küldenék Európába. Argentínában a törvény a nyulat kártékony vadnak minősíti, pedig a telepítés óta nem telt el húsz esztendő ... Ausztráliában és Új-Zélandon is könnyen lehetett mezei nyulat telepíteni, elég szépen elszaporodtak. Sajátságos módon azonban annyira ellustultak, hogy már szaladni is alig akartak; épp ezért lövésük nagyon könnyű, s aligha élvezetes. A mi nyulaink sohasem lustulnak el ennyire, mégis előfordul az, hogy kézzel is meg lehet őket fogni. Az embereknek általában rendkívülinek tűnik a ragadozó állatok vadászása, zsákmányszerzése. Az egeret fogó macskában csodálatos ügyességet vélünk felfedezni, pedig a siker inkább a zsákmány (egér) életének ösztönös ismeretén alapszik. A zsákmányszerzőkor a csend, a mozdulatlanság a legfontosabb tényezők. A társaságban lármázó, éneklő túrista soha nem lát vadat – hát még haraszt közt motoszkáló egérkét – a leggazdagabb vadvidéken sem. Csak meg állni 5-10 percre az erdőben, az út menti árokszélen, hogy ezek a kis rácsálók előbújjanak és idegesen futkározzanak az ember előtt egészen közelben. Az apróbb állatok, melyeket az ellenség felismerésében nem annyira a szaglásuk, mint inkább a látásuk és hallásuk vezérel, a mozdulatlan embert, macskát nem veszik észre. Egy villámgyors ugrás, és már a macska karjai között vannak. Az ember már nehezebb helyzetben van, állva a kéz túl messzire esik ahhoz, hogy megfogjunk egy gyorsan futó pockot, vagy egeret. A nagyobb állat is elsősorban a mozgásról ismeri fel ellenségét, de tapasztaltabb, nagyobb látókörű lévén már nem fut el azonnal. Sokszor bevárja, esetleg meglapul. Tudja, mikor közeledik a puskás vadász, mikor a fegyvertelen gazda. Figyeli az ember nézését és útja irányát, nehogy felesleges erőpazarlással minduntalan futásnak eredjen. A nyulak ilyen viselkedése jól ismert a vadászok előtt, de azt már kevesen tudják, hogy miként lehet őket a legvalószínűbben megközelíteni. Ha fejünket a nyúltól elfordítva csigavonalban feléje futunk, akkor sokkal közelebb bejár, mintha egyencsen feléje tartanánk. Az egyik csallóközi vadászat alkalmával – ahol mint puská nélküli hajtó szerepeltem – volt egy sikeres esetem. Az egyik répa földön haladva látom, hogy kb. 15-20 lépésnyire vöröslik egy tapsifüles. Mintha észre sem vettem volna, féloldalt körözve közeledtem feléje. Egy lépésnyi távolságból aztán lecsaptam, s ölemben volt a hatalmas, teljesen kifejlett nyúlkoma. Elképzelheti az olvasó azt a kellemes, örömitás érzést, amely az ilyen mesteri fogás után végigfutott egész bensőmben.

Esténként nyugat felől egy-egy csókacsapat húzott át felettünk. Egész feketék voltak, a nyugat-európai fajhoz tartoztak. Kerítésünk oszlopain elég gyakran megjelent a fekete foltos házi rozsdafarkú; onnan röppent le a földre egy-egy rovarért, közben „pip-pi” hangját hallatta. Egyszer a szögesdróton egy kék foltos cinkepár is megjelent. Csak néhány percig maradtak, aztán tovább szálltak. Néha a búbospaesirta kedves, rég nem hallott hangjában is gyönyörködhattünk. Gyakorlott szemű vadász-

pajtásom a kerítésen belül pólimadarat is látott leszállni, sajnos én nem láttam.

A sík, gyepes terület távolba vesző, délnyugati határán erdők kékeltek. Talán a Szajna ártéri nyárfái, vagy erdeifenyvesek lehettek. Utóbbiak közelségét a rekeszünkben talált erdei fenyőcincér (*Cerambyx gallo-provincialis*) hullája erősítette meg. Ez a cincérfaj – amint a latin neve is mutatja – a gallok földjéről ismeretes. Lárvája a fenyőfélék fájában él. Magyarországon is előfordul, de inkább csak újabban, a feketeenyő ültetvények létesítése következtében terjedhetett el.

A francia föld egy másik hírnöke is jelentkezett táborunkban. A konzervláda oldalán szép, világosfekete zebra-sík, katicabogárkához hasonló rovarot vettem észre: egy kolorádóbogarat. Agyamban rögtön átvillant az a szürke, permetezett levelű burgonyatábla, amit a francia föld határán legelőször megpillantottam. Igen, ez a szép kis rovar az oka az előttünk akkor még ismeretlen burgonyapermetezésnek. 1824-ben fedezték fel Coloradoban, vadcsucsorfélék levelein éldegélt. Kártételére csak 1856-ban figyeltek fel, amikor egy rokon faj, a természetett burgonya levelének fogyasztására tért át. Azóta fokozatosan elterjedt, és ő lett a burgonya legveszedelmesebb ellensége. Franciaország minden része fertőzve van. A szomszédos Németország külön kolorádó rendjelet alapított azok részére, akik a bogár behurcolását észreveszik, és bejelentik a hatósági rovarirtó szervezeteknek. Sokáig nem is tudott a Rajnán túl megtelepedni, de hiába, a mostani háború alatti és utáni zűrzavarban több helyen ellepte Németországot. 1945-ben betört Ausztriába, és Felső-Ausztriában, Wels környékén már 200 km-re megközelítette a magyar határt, sőt ma már túl is lépte. Ez a levélbogarak családjába tartozó faj a földben teletel át, de amint a burgonya kifejleszti zöld lombját, ő is megjelenik, hogy 35–40-es csomókban lerakja rá petéit. A 2–3 hét alatt kikelő lárvák gyorsan fejlődnek. Háromszori vedlés után a földben bábbá alakulnak, amelyből 10–14 napi belső átalakulás után kibújik a szárnyas bogár. Az imágó rövidesen peterakással gondoskodik a közben töménytelenné szaporodott társaság további növeléséről. Egyetlen nőstény utódai két nemzedék után 200000-re szaporodhatnak fel. Amerikában, ahol három nemzedék is kifejlődhet évente, 80 millióra. Féltő, hogy a mi kedvező éghajlatunk alatt szintén három nemzedéket fog létrehozni.

A földön mindenfelé kaszaspókok mászkáltak. Ezek a hosszú lábú, törékeny állatok nálunk inkább csak a hűvös, árnyas helyeket kedvelik, a gyenge tűző francia nap alatt azonban minden napszakban megjelentek, még a gyérfüvű helyeken is. Életükről, szervezeteükről alig tudunk valamit. A mosdóállványok közötti töcsák szélére egy-egy pompás fecskékarkú lepke telepedett le vizet szívogatni. Különös, hogy itt – a büdésheimi táborhelytől eltérően – teljesen hiányoztak a fülbomászók. Ha akadt is egy-kettő, Varga Lajos biológus társunk szerint csak a fogolycökmökkel hurcolódhattak ide. Nagyjából az említett növények és állatok alkották azt az életközösséget, amely táborunk érintetlenebb részén élt. Lassan azonban a sokat járt, taposott helyeken a rét virágai eltűntek, és leginkább csak szegényes angolperjegycpek maradtak meg.

Elsősorban a növényvilág az, amelyik helyhez kötöttségénél fogva a legjobban függ az őt körülvevő fizikai tényezőktől. Egy adott területen zömmel olyan szervezetek élnek, amelyek fejlődésük során a talaj-, vízi-, napsugárzási- és hőmérsékleti adottságokat a legjobban ki tudják használni. A növény szervezetének egyik legfontosabb része a levél. Ez veszi fel a levegő széndioxidját, és alakítja át napfény és víz segítségével szerves anyaggá, azaz testévé. A levél tehát fényre törekszik, de a túl erős napfény éppúgy a vesztére van, mint a hosszú ideig fedetlenül sütkező emberek. Az itteni rét pázsitfűveinek és dudvainak levelei nagy általánosságban véve kb. egyforma keskenynek tűntek. A nagyobb kerületű levelek is jobbára karéjosak, vagy sallangokra szeldeltek voltak, mint pl. a cickafark, a gémmor és az aggófű esetében. A keskeny felület megakadályozza a napfénynek kitett levelek túlzott mértékű felmelegedését. A búzavirág kissé szélesebb levelei ezért még fehér, selymes szörbevonattal is védkeznak az erős napfény ellen. A, növény alsó levelei nagyobbak, alig szörösek, de ez érthető, mert egyrészt korán tavasszal, hűvös időben fejlődnek, másrészt a száraz, hajtások árnyékában később sem melegednek fel túl erősen. Néhány nagyobb felületű levél, mint pl. a mezei zsálya, vagy a lapu levele tele van hajlatokkal, apró kis dudorokkal. Nagyítóval nézve olyan, mint egy zöld dombos táj, amelyen árnyas és napos részek a nap járásának megfelelően örökös változásban vannak. Ezzel az egyszerű berendezéssel kiküszöbölik, hogy a nap hosszú ideig egy pontra tüzhessen, s káros bontó hatását kifejthesse. A növény a talajból vizet (ezzel

együtt tápsókat) szív fel, s a levél felületén levő apró légréseivel a felesleget elpárologtatja. Minél melegebb van, annál többet párologtat. A párologtatás hőelvonással jár, ez hűti a levelet. De legjobban a szelet használja ki. A növény egész föld feletti szervezete – némi túlzással – a hűtésre van berendezkedve. Nem mereven, mozdulatlanul, „lábatlanul” van a talajhoz rögzítve, hanem általában vékony, hajladozó szárral. Levelei is rendszerint hosszú, hajlékony nyelűek, mégpedig minél nagyobb a levél, rendszerint annál hosszabb a nyele. A levélnyel nem a jégeső tépő hatásának elkerülésére, és nemcsak a levél napfény felé fordítására hivatott, hanem arra is, hogy rugalmas helyzetben tartsa azt. Ily módon a levelek a legkisebb szellőzűlésre is mozgásba lendülnek, a környező levegő hűti a növényt. A kisebb leveleknek rendszerint nincs, vagy rövid a nyelűk, de ezek felülete kicsi, és a vékony szár átveszi a levélnyel szerepét. A nagy tömegben élő növények – a fenyők, a bükkök, a tölgyek és a fűvek – a szelet virágaik beporzására is felhasználják. Pollenjüket könnyű, nem tapadó, nagy mennyiségben képződik, a porzókból könnyen kiürül, így a szél könnyen felkapja. A porzókat és a bibéket tartalmazó virágok nem a növény alsó részén, hanem fent, a rugalmas szárazon helyezkednek el. De a rovarporozta virágok nagy része is a magasban van. A búzavirágok lila, apró, gömbös fészkei, a murok fehér certyókésői, a keresztesek sárga fűzéréi, fürtjei mind-mind ingó-mozgó szárazon hajladoznak. A rovarok így könnyen észre veszik őket. Még egy nagy előny származik ebből: a bimbó- és termésérlelés bonyolult vegyi folyamataikhoz szükséges állandó hőmérsékletet a növény légkötéssel biztosíthatja ezeknek a szerveknek. Ha a leveleket, virágokat lerögzítjük, megfigyelhetjük, hogy a napfényben azok könnyen és gyorsan elpusztulnak. Ezért a trópusokon sok növény a lombzat alatt, a vastag törzsön, félárnyékban fejleszti ki virágait. Ezt a jelenséget nálunk is megfigyelhetjük, pl. a déli vidékekről származó júdásfa lilás, pillangós virágai és a füge termései esetében, amelyek szintén a lomblevelek árnyékában fejlődnek ki. A helyhez kötött növény az életműködéséhez szükséges megfelelő hőmérsékletet igen különböző módokon iparkodik biztosítani. Egy-két példát megemlítek. A Közép-Európában mindenfelé előforduló mécsvirág virágját meglehetősen felfűjt, bögyszerű csésze veszi körül. Azt hinnék, hogy – mint sok más növényénél – a magvak kiszórását elősegítő termés képzésében lehet szerepe. Valójában a magérés idejére elpusztul, a magvak a kemény, fényes falú tokból repülnek szanaszét. A csésze szerepvállalása csak a bimbózás-magérés közötti időre korlátozódik, amikor levegős védőburokkal látja el a virág belső részeit. A gömbös fészkekbe szoruló virágokat (pl. a búzavirágféléknél) a legkülönbözőbb sallangokkal, tövisekkel, szőrökkel ellátott fészkepikkelyek veszik körül. A szúrós, tövises képletek a legelő állattól is megvédik a bimbókat, de a száraz, elszármadott, rossz hővezetésű pikkelyrész a gyors felmelegedést is megakadályozza. A fűvek, gabonafélék pelyvaszálkáirol kimutatták, hogy sok vizet párologtatnak, ez – mint tudjuk – hőelvonással jár. Franciaországban csak tarbúzatáblákat láttunk. Nálunk viszont az ország legnagyobb részén ilyen nem, csak szakállas, hosszú szálkájú búzákat termelnek. Csak egyes dunántúli, felvidéki részeken ismerik a tarbúzat, azt tartva róla, hogy éréskor könnyen megfullad, „megszorul” benne a szem. A hűvösebb francia földön a tarbúzat nem fenyegeti ez a veszély, de a mi búzaérlelő, júniusban hirtelen forrósodó klímánknak a szálkás hűtőberendezésű búzafélések felelnek meg jobban.

A Romilly-i repülőtéren – megfedekezve a szögesdrótról és a gyenge élelmezésről – élveztük az enyhe francia nyár melegét. Sokat napfürdőztünk a fehér krétatalajon, azonban sohasem éreztük a magyar homok nyári, izzó forróságát. Augusztus 17-én – minden előzetes értesítés nélkül – ismét autókra kerültünk, s most már vissza, kelet felé robogtak velünk. Az utak mentén hatalmas szilfák, kőrifák, platánok, erdeifenyők. Chatres után átrogtunk a Szajrán, amely itt kb. 15–20 méter széles, lassú folyású, tiszta vízü folyócska, benne tavi kákával, békaszőlővel. Mintha a csallóközi Kis-Duna ága lenne.

Az alföldi lassú folyású vizeinkben, a holtágakban, a Balatonban, a part felől a legmélyebbre hatol be a hosszú, vékony, hengeres szárú tavi káka (*Schoenoplectus lacustris*). A levél lemezét alig vesszük észre: lent, a vastag, fejlett szár tövében mint valami hegyes, merev tör áll felfelé. Sőt, legtöbbször csak a levélhüvelye fejlődik ki. Az áthasonítás munkáját teljes mértékben a zöld, hengeres „palkaszár” veszi át, amelynek belseje tele van sejtes, üreges légjáratokkal. A gyorsabban folyó vizekben és ott, ahol a szárait rendszeresen levágják, víz alatti, lapos, sokszor 60 cm hosszú, úszó levelet fejleszt, melyen alig van légzőnyílás. A víz fenekét ujnyi vastag, elágazó gyökértörzssel hálózta be, amelyben a

tartalékanyagok halmozódnak fel. Olyan tömött partvédő, hullámtörő állományt, vagy úszólápot, amilyent a nád alkot, a káka nem képez. A háromágú bibéjű, pelyvával védett virágok kis, tojásdad-hengeres füzérkébe csoportosulva a szár végén jelennek meg. Termése kb. 2,5 mm hosszú, összenyomott, három élű „tűszök”, amely a vizen rövid ideig úszni tud. A káka gyenge hajtásait a gyerekek szívesen rágcsálják, légüres szárából úszóövet, csónakot csinálnak. A dél-amerikai indiánok, az inkák utódai, ma is a kákát használják csónakjaik készítésére. A tavi káka kozmopolita növény. Szikes vizeinkben a kisebb termetű, kékeszöld színű sziki káka (*Sch. tabernaemontani*) helyettesíti. Utóbbit arról lehet felismerni, hogy pelyvalevelei – jó szemmel, vagy gyöngye nagyítóval láthatóan – kiemelkedő, sötétpiros pontokkal borítottak. Rajtuk kívül még 6 fajuk él nálunk, némelyikük egészen törpe, vékony szárú, mindössze 5–15 cm magas.

A nyárfaligeterdők (fekete nyár) tele voltak fagyönggyel (*Viscum album*), kb. a lomb egyharmadát ez az élősködő faj alkotta. A fagyöngy levelei télen is megmaradnak, bőrneműek, örökzöldek. Virágzata nagyon redukálódott, a virágok fejecs csomokban ülnek. Ha a porzós és a termős virágok külön egyeden találhatóak, a növény kétlaki, ha ugyanazon egyeden, egylaki. A virágok narancsillatú nektárt választanak ki. A kissé tüskés felszíni virágporszemeket a legyek viszik át a termőre. A megporzás ősszel történik, a virágpór tömlője fejlődésnek indul, de a himivarsejt csak tavasszal egyesül a petesejttel. Ezt a hosszú megtermékenyítési időt több fagyöngyfélésnél – így a sárga fakinnál is – megfigyelték. A ragadós burkú magvakat főleg a rigók terjesztik ürülékükkel. Sok helyen az enyves bogyókból madárlépet készítenek, mellyel a madarászok a kisebb madarakat fogdoszák össze, köztük a fagyöngyöt terjesztő rigókat is. Innen származik a régi, latin közmondás: „Turdus ipse sibi cacat malum”. A fehér fagyöngy a fakíra is rátelepszik, de a tölgyekre csak igen ritkán. Sokkal gyakoribb az almafákon, nyárfákon, fenyőféléken. Az egyes fákon más-más típusa él: a lombos fákön a ssp. mali, a jegenyefenyőn a ssp. abietis, és az erdeifenyőn a ssp. pini. Inkább a domb- és hegyvidéken gyakoribb, az Alföldnek csak a szélein találjuk. A pesti temetők, utak fái pl. előfordul. A szép fehér álbogyóktól ékes, üdezőld, tartós lombzatát sok helyen, főleg nyugaton karácsonyi dísznek használják a fenyőfa helyett. Ágait, leveleit – amelyek acetilkolin-származékokat, gyantaalkoholokat, C-vitamint tartalmaznak – véredénytagító, érlemeszesedés elleni gyógyszer készítésére használják. A faj Közép- és Dél-Európában, Ázsiában egész Nyugat-Iránig van elterjedve. Az Ó- és Újvilág melegebb részein igen sok rokona él.

Egy – a Szajnához hasonló – kis folyón, az Aube-n 5–6 szárcsa úszkált. A zöldellő ligetekkel szegélyezett folyócskák idilli csendben pihentek, mégsem dobogtatták meg úgy a szívünket, mint a mi lomhán, szőkén suhanó öreg Dunánk. Inkább csak egy csendes, tiszta vízű, sok hínárral, kákaival, náddal benépesített holt Duna-ágacs-kára emlékeztettek. A nagyvilág mégis többet hall, beszél a Szajnáról, de ez nem is csoda, hiszen a Szajna partján fekszik a világ egyik legnagyobb szellemi központja: Párizs. Mi azonban semmit sem láttunk belőle, pedig fél évig egészen a közelében éltünk.

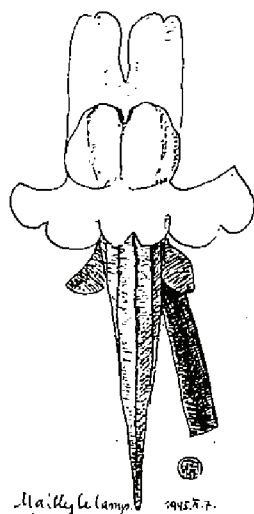
Mailly-le-Camp, a Marne-i csaták helyén

Hamarosan sűrű, áthatolhatatlan erdeifenyvesekkel borított, dombos vidékre értünk. A borókával elegyes erdőkben azonban karvastagságúnál erősebb fát nem láttunk. Az erdőszéleken nagy párnákban tömött, apró levelű kakukkfűgyepek virultak. Ember, állat: sehol semmi. Így érkezünk meg délután Mailly-le-Camp-ba.

A tábor az eddigiektől eltérően dombon épült. Hatalmas víztornya mutatta, hogy már a régebbi időkben is katonai kiképző, tüzérségi gyakorlóhely lehetett, afféle francia Hajmáskér. Bevonultunk, és abban a biztos tudatban helyezkedtünk el a már ismerős, hosszú, négyszögletes sátrakban, hogy ez lesz fogságunk utolsó, rövid állomása. Hiszen ez csak egy gyűjtőtábor a Franciaországban szétszórta magyar hadifoglyok részére, és néhány nap múlva úgyszólván hazavisznek majd Magyarországra, vagy legalább téli szállásra, Bajorhonba. Hát az beteljesedett, hogy legtöbbünk részére ez lett az utolsó táborhelyünk, csak nem néhány átmeneti napra, hanem hónapokra, fél esztendőre. Megint bevált az a sejtésem, hogy a hadifoglyidőt nem napokkal, hetekkel, hanem hónapokkal, sőt évekkkel kell mérni, ugyanúgy, mint az első világháborús időkben. Az emberek azonban könnyen felejtenek, épp az idősebb korosztályú, több tapasztalattal rendelkező urak között akadtak a legtűrelmetlenebb szabadulást lesők. A talaj itt is

fehér, de az előzőnél talán kissé agyagosabb, márgásabb. A tábort a környék erdeifenyvesekkel, legelőkkel, szántókkal váltakozó részéből kerítették el. Egy-két heti ide-oda tologatás után láttuk, hogy a gyors továbbmenetelünk több, mint kétséges.

Annyi hasznot azért húztam belőle, hogy a tábor olyan részét is megismerhettem, ahol keskeny csikokon, gödrök szélén még érintetlenül megtaláltam a környező terület ősi növényzetének egy-két képviselőjét. De a taposott részeken is több olyan – előttünk ismeretlen – növény akadt, amelyek már nem a közép-, hanem a nyugat-európai flóra tagjai közé tartoztak. A korábbi erdeifenyves nyomát a ki nem szedett tuskók és a talaj – fenyőtüvel, korhadékkal fedett – 5–6 cm vastag, humuszos, sötét rétege mutatta. Az erdő bokros szegélyén veresgyűrű, sajmeggy, kutyabenge, galagonya, rózsza, földi szeder, boróka tenyészett, a buvákfü érdekes, keskeny levelű alakját is megtaláltam. A fátlan, füves helyeken a sárga iglice, ebfojtó müge, galambszínű ördögyszem, búzavirág társaságában szártalan aszat (*Chesium acaulé*) virágzott. Ez a faj mifelénk igen ritka, talán a nyugati határvidékünkön él. Állítólag a Mátrában is terem, de Jávorka Sándorral – a magyar flóra nagy számadójával – évekket ezelőtt hiába kerestük a jelzett helyen. Az itteni adat valószínűleg tévedésen alapszik. Ez a termőhely nem is megfelelő neki, mert mészkedvelő növény, míg a Mára vulkánikus eredetű kőzetből áll. Eurázsiai faj, de inkább Nyugat-Európában, a sovány legelőkön elterjedt. Virágzata az aszatoknál jól ismert, rendszerint lilás színű fészkek, levele – mint a rokonainak – szúrós, tövises. Fő jellegzetessége a törpe szára, amellyel a hegyvidéki legelőinken szórványosan előforduló szártalan bábakalácshoz hasonlít. Ez az aszatsajt különben felemás virágú (gynodioikus), ami annyit jelent, hogy a termős virágok külön nögyedén, a porzók viszont himnős virágú egyeden találhatók. A növény ezzel a berendezéssel az idegen beporzást igyekszik biztosítani. Hosszú bóbítás termését a felszálló levegőáramlások emelik ki a szétnyíló fészkekből, és repítik tovább. Egyesek szerint a föld színéhez közel eső kaszatterméseit a hangyák is terjesztik. A törpeszárúsága megvédi a kaszától, a legelő állat letépésétől. Ugyanakkor a merev fészkek könnyen átforrósodhatnak az erős napfényben. Talán ez is közrejátszik abban, hogy a faj a Kárpát-medencében hiányzik, hiszen a hozzá hasonló szártalan bábakalács is inkább csak a hűvösebb hegyi réteinken fordul elő.

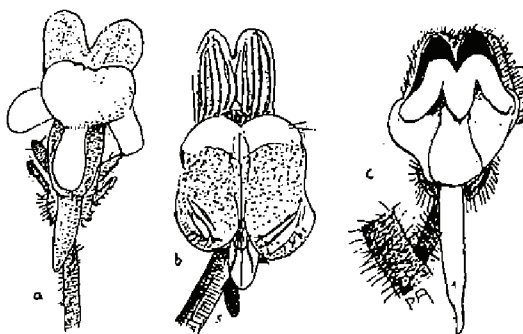
12. ábra. Törpe gyújtoványfű (*Linaria supina*) virága

A sátorközök keskeny, füves csikjain előkerült a Verdun utáni vasúti utazás alatt megfigyelt csikos gyújtoványfű, a hozzá hasonlóan vékony szárú árlevelű len társaságában. A tábor ásott, bolygatott részein törpe gyújtoványfű (*Linaria supina*) is virult.

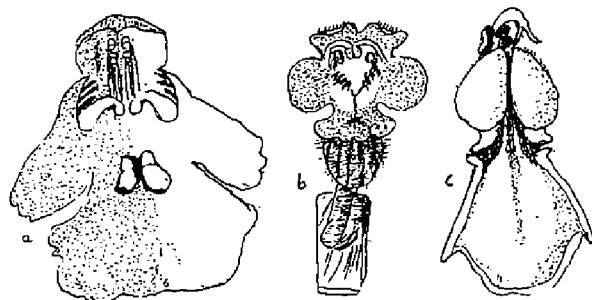
Virága igen hasonló a mi közönséges gyújtoványfűvünkéhez (12. ábra), de attól eltérően alacsony szára és vékony levelei vannak. A két itteni faj délnyugat-európai elterjedésű, ahol a kb. 100 fajból álló *Linaria* nemzetségnek a keletkezési centruma van. A törpe gyújtoványfű fekete, tányérszerűen behorpadt, korongalakú magvait a szél rázza ki a termés tokocskáiból. A magvak addig sodródznak, amíg a korong éle, a behorpadt fél – mint egy felfordított tányér – a föld felé nem kerül. Ekkor a szél már nem tudja könnyen felkapni, lassan betemetődik a földbe, és megindulhat a csírázás. A csikos gyújtoványfű magjának felülete finoman gödörkés, így a szél könnyebben bekapaszkodhat. Még két rokon nemzetség képviselője élt a táborban: a kétszínű tática és az apró tátos.

Kultúrterületeken nálunk is előfordulnak, de hogy mikor kerültek hozzánk, nem tudjuk megállapítani. Lehet, hogy még az Árpádok idején, a nyugati szerzetesek által behozott kultúrnövények magvaival jutottak ide.

Manapság is terjedőben vannak, bár egyes vidékeken még hiányoznak. A kis tátost pl. Füleken csak a vasúti töltés mentén találtam, míg másutt, éppen olyan kedvezőnek látszó gyomos területen nem fordult elő. Virágszerkezetük alapján a tátogatófélékhez sorolja őket a tudomány, ahova az ötporzós, hatalmas ökörfarkkórók is tartoznak. A többi hazai nemzetségnek – a veronikák kivételével – csak négy porzójuk van. Mézfejtőik különböző kialakulását a mellékelt ábrákkal próbálom szemléltetni (13. ábra).

13. ábra. Tátogatófélék virágai: a) apró tátos (*Chaenorhinum minus*) b) csíkos gyújtóványfű (*Linaria monspessulana*) c) kétszínű tátika (*Kickxia spuria*)

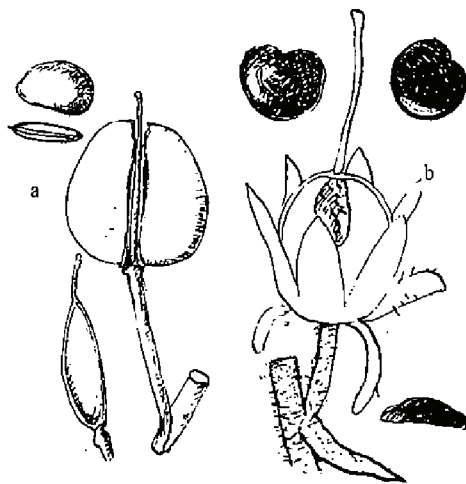

14. ábra. Ajakosak virágai: a) keskenylevelű kenderkefű (*Galeopsis angustifolia*) b) parlagi pereszleny (*Acinos arvensis*) c) hegyi gamandor (*Teucrium montanum*)

tarlókon. Elterjedési területe Nyugat-Közép-Dél-Európa. A nemzetség 9 fajból áll, amelyek szintén főleg európai elterjedésűek. A parlagi pereszleny vagy „vad citromfű” az ugarterületeken, a lila nagyvirágú gyikfű inkább a füves, bokros részeken fordult elő. Az ajakosoknál gyakori – a szártalan aszatnál említett – felemásvirágúság jelenségét utóbbi fajnál is megfigyeltem. Érdekes, hogy a nőivarú egyedek mind kisebb virágúak voltak. Csak egy-két tövecskét találtam a hegyi gamandorból, amely a napos, meszes dombok jellemző, heverő cserjécs-kéje. Levelai szálas-hosszúkásak, fölül fényesek, alul fehéres-molyhosak. A sátorozó fejecskében álló sárga virágok felső ajka hiányzik, ezért a porzók védtelenül, szabadon állnak.

Égész más rokonsági körbe tartozik a virágos kertjeinkből jól ismert, de nálunk vadon nem élő fehér tatárvirág (*Iberis amara*), amely a felásott részeken, az ugaron mindenfelé díszlett. Apró, keresztcs virágai kerek sátorvirágzatba tömörülnek. Ezen túlmenően a szélső virágok külső szirmai megnyúltak, hogy még feltűnőbbé tegyék a növényt a rovarok, legyek részére. A terméscs táskaszerű beccéké, amelyek kétrekeszesek, és minden rekeszben 1–1 db, kb. 1,5 mm átmérőjű, tojásdad mag foglal helyet. Az aránylag nagy, sima magot a szél nem tudná messzire juttatni, ha a beccőke csónakszerű része vele nem repülne (15. ábra).

A tátogatófélék rokonai az ajakosak. Könnyű őket felismerni rovarbeporzásra specializálódott, sajátos alakú, rendszeresen kétajkú virágaikról, amelyek igen változatos színűek, foltozottságúak (14. ábra). Néha a felső ajka hiányzik. A család egyik faja, a keskenylevelű kenderkefű (*Galeopsis angustifolia*) odaérkezünkkor javában virágzott a tábor kevéssé járt, de bolygatott területein. A verőfény ellen sűrű, fehéres - molyhos szőrzetével védekezik, lila virágai csomókba tömörült örvökben állnak. Nálunk is gyakori a

15. ábra. Termések: a) fehér tatárvirág b) törpe gyűjtővirág

Ezzel együtt azonban már elég nagy az a felület, amelybe a szél bele tud kapaszkodni, így magjai messzire szóródhatnak. Az itteni növényke nem egyezik meg teljesen a mi kerti tatárvirágunkkal, mert alacsonyabb termetű, tömöttebb virágú. A híres francia botanikus, Jordan külön „kisfajnak” tartja. Magja keserű, csipős, innen ered régi, magyar neve: „kis borsocska”. A németek „parasztmustárnak” (Baumseifen) nevezik. A 30 fajból álló nemzetség génközpontja a Földközi-tenger mellékén van. Míg ezt a fajt feltűnő virágjai révén mindannyian könnyen észrevettük, addig a földre lapuló, apró, fehér, keresztesvirágú *Braya supina*-ra csak később bukkantam rá a vadrezedák között. Hasonlóan osztott levele van mint a rezedának, a levélszeletek a gerincbe futók. Kétes rendszertani helyzetű rokonság: egyesek a zomborokhoz (*Sisymbrium*), mások pedig a *Brayák*hoz sorolják. A nemzetség 7 tagú, fajai zömmel sarkvidéki-magashegységi elterjedésűek. Növényünk aréja főleg

Nyugat-Európára terjed, ahol vizes árkok, folyók mentén él.

Az itteni gyér füves, erősen bolygatott tábornak nem volt olyan gazdag állatvilága, mint Romilly-ben. Az évszak sem kedvezett az állat-, elsősorban a rovarvilág nagyobb mérvű megjelenésének. A kerítések mentén meghúzódó néhány bokor mellett egy-két csigaház hevert. A futóbogarakat a kb. 12 mm-es fekete, erős rágójú *Ditonus clypeatus* és a 15 mm-es *Harpalus obscurus* képviselte. Augusztus 22-én egy szép, földön mászkáló ormányost, a csikos-foltos barkót fogtam. Nálunk is előforduló délvidéki bogár. A Romilly-ben gyakori lucerna-gubósormányos szeptember 16-án még repült, és itt is sok kaszaspók mászkált. De a fűlbemászók – akárcsak Romilly-ben – hiányoztak. A mindenféle ugráló mezeitücsök-csemeték itt már észrevehetően nagyobbakra fejlődtek, szomorúan mutatva a nyár múlását a szabadulni vágyó foglynépnek. A csaknem kifejlett példányok a törzskari épületek pázsittéglával kirakott gyepejére húzódtak, ahol a repedésekben ütötték fel tanyájukat. A nyár végét jelezték a virágokon nyalakodó herelegyek is, amelyek a szétáramló WC-illatra gyűltek ide. Bizony e tekintetben nem volt olyan szigorú az ellenőrzés, mint Budesheimben.

Apró rágcsálók, feltehetően egerek is éltek velünk. Meg-megdézsmálták egyik-másik ételtartalékoló bajtársunk készletét, de egyet sem sikerült közülük elcsípni. Az egyik sok pokrócos (11 db) társunk fekhelye alatt még egy 25 cm átmérőjű fészket is raktak maguknak papírosból. Bajtársunk egyhangú, ám erélyes horkolása mellett biztonságban érezték magukat. A mezei pocok tömege – amely a Romilly-i tábornak annyira jellemezte – itt hiányzott. Éjjeli kijárásaink alkalmával rövid, éles, csikergő-cincogó hangokat hallottunk. Gilisztákra, pókokra vadászó cickányok voltak, de ezeket a kis emlősöket meglátni, megfigyelni csak különleges módszerekkel, csapdákkal lett volna lehetséges. Helyesen írja – itt a táborban kezembe kerülő könyvében – Seaton, hogy amíg a madárvilág nappal, addig a négylábú emlősök éjjel uralják a földet. Ilyenkor járják a nyílt terepet élelemszerző útjukon, élük a maguk, előttünk jóformán ismeretlen, láthatatlan világát. Vezetőjük nem a szem, hanem a fül, az orr, a hangok és a szagok. Seaton – ez a kitűnő, amerikai állatmegfigyelő – esténként finom homokkal szórta be a sátra előtti terepet. Reggelenként a lábnyomokból olyan állatok jelenlétét állapította meg a vidéken, amelyekről előzőleg az ott megforduló kutatóknak halvány fogalmuk sem volt. A legérdekesebbek a szellemszerű, könnyed mozgású ugróegerek voltak, amelyeknek – ezzel az egyszerű módszerrel – sok titkos életjelenségét derítette ki. A mi kisemlősbúvár Vásárhelyi Istvánunk betanított vadászkuttyója révén jutott hozzá sok éjjel mászkáló, apró emlősellathoz a Bükk hegységben és az

Alföldön. A táborban, az örökké taposott sártengerben az efféle finom megfigyelő módszerek alkalmazása lehetetlen volt.

A dróton kívüli szántók, mezők érdekes madárfaját, az ugartyúkot (*Burhinus oedicnemus*) vagy más néven „homoki lilét” tilinkózó, fuvolázó hangjáról ismertük fel. Az augusztusi és szeptemberi csendes éjjelen sokat hallottuk ezt a különös állatot. Galambnagyságú, de hosszú lábú, a bibiccel rokon madár. Feltűnő, nagy bagolyszemei elárulják, hogy szürkületi-éjjeli életet él. Nappal – a pusztai környezetbe szürke, földszínű tollazatával jól beolvadva – rendszerint valami barázdában vagy mélyedésben lapul. Csak a sötétség közeledtével éled fel, ilyenkor ide-oda szaladgál, az egerectől kezdve a tücsökig-bogárig mindent összevadászik. Az ember zavarását nem tűri, ezért csak a gyéren lakott vidékeken marad meg. Én még 1939-ben a Csallóközben, a sikabonyi határhoz tartozó, Kis-Duna menti Vermes-major 50–60 holdas nagy szántóin, tarlón hallottam a hangját, s láttam hosszú szárnyú, kissé lebegésszerű alkonyati repülését. Chernel szerint fészket nem épít, hanem a sík homokon – olyan helyeken, amelyek közelében fák vannak – még el nem porlott, nagyobb homokkő göröngyöket keres magának, sekély mélyedést kapar melléjük, s ebbe tojja tojásait. A Csallóközben május 23-án 1–2 tojásos, meglehetősen kotolt fészkaljakat találtam. A tojások halvány agyagsárgás alapon sötétbarnán-hamuszürkén foltozottak, és ugyanilyen színű, szabálytalan alakú rajzolatokkal tarkítottak. Nagyságuk csaknem a tyúktojásával ér fel. A tojások színe – csakúgy mint a madár tollazata – remekül alkalmazkodik a homok színéhez, s ez jelenti azt a védelmet, amely a lét harcában életüket ellenségeiktől megóvjá. Képzeljük csak el a tojásokat riktó vörösnék, vagy kékesnek, a madarat pedig fekete, zöld, vörös, vagy más tarka tollazatban! Hány vesztőné így életét ... Milyen hamar észrevették a ragadozók a homokból kirívó színeket! A táborban felfedeztük a madár lábnyomait, mégis órákig tartott, amíg a tojásokat végre megleltük, pedig többen is segítettek. Mikor a fészkek megkerült, az egyik közeli sűrűbe vettem be magamat, s vártam az anyamadár megjelenését. Meg is jött. Nagy óvatosan a fészektől 60–70 lépésnyire leszállt, majd magasra nyújtott nyakkal ide-oda kémlelt. Bár jól elrejtöztem, mégis észrevett – nemhiába vannak nagy szemei –, s rögtön nyílsebese belébolt az egyik borókabozóba. Én utána. De a madár sem volt rest, mert a cserjés másik felén olyan gyorsan szaladt ki, a szomszéd csalitba meg be, hogyha nyakamba szedtem volna a lábaimat, akkor sem értem volna utol. Nem szállt fel, érezte, hogy ez lenne a vesztő. Csak amikor már többen üztük, szorult meg annyira, hogy végső segítségül szárnyaihoz folyamodott. Másnap ismét a fészkekhez mentem. Szerencsére egy homokba tűzött ággal megjelöltem, különben aligha tudtam volna újra megtalálni. Óvatosan cserkészve, a bokrok fedezékében közeledtem, de a szemes állat mégis hamar észrevett, s villámgyorsan elfutott a tojásairól. Ötven lépésnyire a homokon ülő madár teljesen összefolyt a talajjal, és nem lehetett észrevenni. Hozzánk április elején érkezik, a hónap végén kezd fészkelni, s tojásain 18 napig kotlik. Pelyhesei szintén remek alakoskodók, „veszedelmes” fejüket előre nyújtva – amit különben az öreg is megtesz – lapulnak le a talajra. Aki ilyenkor 10 lépésről meglátja a madarat, bizvást szemversenyt rendezhetne a sassal. A fiókák azonnal elhagyják a gödröcskét, amelyben napvilágot láttak, s ellábolnak bogarászni az anyjuk után. Ilyenkor kukoricásba, burgonyaföldre is beveszik magukat. Szeptember végén, október elején költözik tőlünk délre.

A madárvilág többi, nappal aktív tagjainak megfigyelése már kevesebb nehézségbe ütközött. A téli hónapokban, napfelkelte előtt kb. negyed-félórával (fél 8 körül) átlag 12–18 tagból álló feketevarjú-csapat (*Corvus corone*) húzott felénk. Állandóan a tábor életét figyelték, hol lehetne valami hulladék ételre akadni. Erre bizony a „cage”-ünkben nemigen volt lehetőség, a német munkás „cage”-ek, „Stamm”-ok körül azonban már érdemes volt leszállniuk. Nálunk csak egy-két búbospacsirta sétálgatott a sátrak külső oldalán. Nekik az a néhány szertefröccsenő pempőcsepp is elég volt, ami a reggeli és esti osztáskor a kondéroból kirepült. A drótkerítés melletti gyomos részek rendszeres látogatói az erdei pintyék és a házi verebek voltak, ősszel a barázdabillegetők és a tengelicék is szedegették a gyommagvakat.

Egyszer a távolban, északról dél felé húzó, ékalakú darucsapatot (*Grus grus*) figyeltem meg.

16. ábra. Darvak

„Jönnek óriás, csőrös ékben,
jönnek, jönnek darvak a légben,
szárnyuk csapása szelet zúgat,
mély hangjuk búsan messze
krúgat.”

(Babits)

Igen, így jöttek a légben (16. ábra).
Egyszer csak kavardás, láрма támadt
közöttük, és délnyugat felé vették az
útlejtüket. Vajon miért változtattak
irányt? Eltértek? Rájuk lőttek a
géppisztolyos legények? Ezt a szöges-
drót mögül nem tudtam megállapítani.

Ehhez egy szabad nép fia, egy Bengt Berg kellene, aki gyalog, kocsin, vonaton, vitorlásán, repülőgépen kísérte végig ennek a szép, nagy, okos és mára igen megritkult madárnak az útját, a lappok földjétől le a Nilus árterületéig. A daru nem ismeri a drótsövények életfojtogató gyötrelmét, a papíron meghúzott országhatárok népsenyvesztő hatalmát. Hosszú útja során csak ott száll le, ahol még a kóbor kutyák sem zavarják nyugodt pihenését. Alföldünkön egyre ritkábban pihennek meg, pedig régen rendes átvonuló vendégei voltak az alföldi pusztaságnak. Csak a fondorlatos darutollvadászok nyugtalanították. Mert a szürke, hajlékony darutoll nagy kincs volt, és egy valamire való alföldi legény kalapja mellől nem hiányozhatott. Ezért a vásárra járó népet a vadászoknak megfelelő mennyiségű áruval kellett ellátniuk.

Ecsedy István a „Népies vadfogás és vadászat a debreceni határban és a Tiszántúlon” című munkájában szépen mesél ezekről a régi, szabad életet élő emberekről. A darvak vadászatával leginkább a pásztoremberek foglalkoztak. A daru a Tiszántúl rétjein, mocsaras területein tanyázik, a pásztor pedig a közelben legeltet. Orbán Bálint, 78 éves pásztoreMBER híres daruvadász hírében állott Derecskén. A daruvadászt juhászbójtár kora óta űzte. Saját bevallása szerint a darukat mindig puskával lötte. A puska „lostok vesszős” volt, hozzá 0-ás serétet használt. A darvak minden éjjel leszálltak a vízre. Hajnal felé tojóják, majd elcsendesedtek, csak az őrdaru vigyázott. A pihenő darutársaságot több kilométer távolságból közelítették meg, majd guggolva, közelebb érve pedig hason csúszva igyekeztek közelebb kerülni. Amikor 20–30 lépésre megközelítették a csapatot, akkor lőttek rá. Az öreg elbeszélése szerint nappal hajtással lötték a darut. A gazdájával kocsin indultak. Az öregnek kitűnő szeme volt, kilométer messziről meglátta az állatot. Ilyenkor leszálltak a kocsiról, a kocsisnak megmutatták a darvak tartózkodási helyét, az pedig a kocsijával hajtotta feléjük a darvakat. Mikor a madarak a közelükbe érkeztek, reptükből lötték le azokat. Az öreg azzal dicsekedett, hogy egy alkalommal két töltéssel nyolc daruból hármat lőtt le reptiben. Szerinte a daruhús finom, ő sokszor főzött a húsból levest, vagy paprikásnak készítette el. Társaival jóízűen fogyasztották. Ősrégi módszer a parittyával történő vadászat. Orbán Bálint és még néhány öreg, derecskei ember a régi világból emlékeztek egy öreg pákászra, aki nagyon híres daruvadász volt. Ez az ember úgy közelítette meg a darvakat, hogy maga mellett egy szekérekereket görgetett. Mivel az őrdaru csak a kereket figyelte, az embert nem vette észre, egész közel jutott az állatokhoz. Kellő távolságba érve parittyával ütötte le a madarat. Füredi Imre, konyári daruvadász a következőképpen mondja el a vadászatot. Ő és társai, négyen-öten nappal kilesték, hogy alkonyat felé hol száll le a darucsapat. Mivel a daru mindig mezőre száll le, megkeresték a legközelebbi vizet, ahova a csapat inni és aludni megy. Hajnal beállta előtt az alvó csapatot hason csúszva közelítették meg. A darucsapat állva alszik, csak egy figyel. Füredi szerint a közelítéskor a legveszedelmesebb távolság a 200–250 lépés, mert ilyenkor az őrdaru hamar észreveszi a vadászt. Közelebb érve a csúszó embereket már nem veszi olyan könnyen észre a fűben, mert – szerinte – „a daru magas állat, és túllát rajtuk”. Mindazonáltal a legnagyobb óvatossággal, 40–

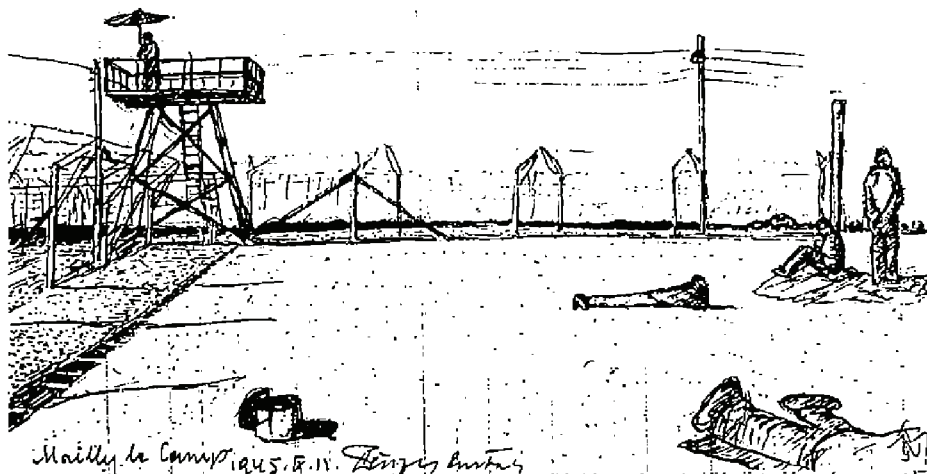
50 lépésnyire közelítették meg őket, és ekkor egyszerre sütötték el fegyvereiket a csapatra. Volt olyan ősz, hogy 32 darut is lőttek.

Mennyi szép népdal szól ennek a messze szálló, szabad madárnak az életéről! Nem csoda, ha nekünk, rab magyaroknak nagyon dobogott honvágytól fájó szívünk mikor néha, ha csak pillanatokra is megjelentek.

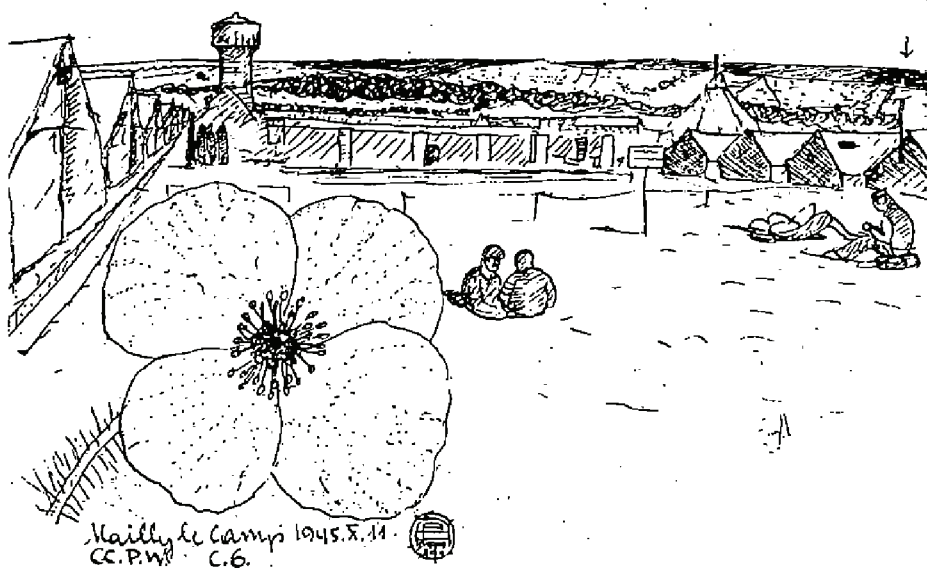
Látva azt, hogy az indulásból egyelőre nem lesz semmi, megint meg akartuk szervezni a szabadegyetemi előadásokat és a tábori újságot. A német táborvezető akadékoskodása miatt azonban ez nem ment olyan simán, mint Romilly-ben. Míg a velünk együtt levő német tisztek kifüggeszthették az előadások részletes műsorát, nekünk ez tilos volt. A kézzel irt lapot is csak titokban, sátranként körözthették. Így aztán szóban hirdettük ki az előadásokat, ami bizony nem volt könnyű mulatság. A hosszú sátorosorokat kiabálva végigjárni – a gyengülő élelmezés mellett – komoly munkát jelentett Szőkefalvi Nagy Zoltánnak, aki az előadások szervezését önzetlenül vállalta.

Az aktuális atombomba ismertetését is belcérve igen változatos előadások voltak, bár a nyelvtanfolyamok megszűntek. A gazdasági, természetismereti előadások mellett bajtársaink nagy élvezettel hallgatták Endrődy orosz történelem ismertetését, Márgócsy Jóska, a helyes olvasásról szóló értekezését. Az olvasás nagy problémát jelentett, mert e téren még nagyobb éhezésnek voltunk kitéve, mint a testi táplálék tekintetében. Azon a néhány könyvön kívül, amit egyik-másik társunk véletlenül magával hozott a fogságba – és drága dohány- vagy kenyérvalutáért adott kölcsön olvasásra –, a tábornak mindössze 50 könyvből álló állománya volt. Több ezres tömeg szellemi ellátására ez a mennyiség szóba sem jöhetett. És ráadásul milyen könyvek ... Harmadrendű amerikai frócskák ponyvatermékei. Én még a legnagyobb unalom óráiban sem tudtam rászánni magam, hogy egy ilyen terméket végigolvasjak. Ezért aztán – éppen úgy, mint a jó ételekről – a könyvekről is sok beszéd, tervezgetés folyt köztünk. Közkezen forgott Mathia Károly, a 100 legjobb könyvről összeállított jegyzéke. Esténként pedig nagy figyelemmel hallgattuk Nemes Dodót, aki modern regények tartalmát ismertette. Postai tisztviselősége ellenére valóságos irodalmi lexikon volt, Jack Londontól H. G. Wellsig nem akadt olyan bestseller, amelyről ne tudott volna részletes irodalmi ismertetőt tartani. Meséi olyan közvetlenek, élénk színezésűek voltak, hogy meghallgatásuk után sokunk álmát drakulaszerű, sötét alakok zavarták meg. A szabadtéri előadásoknak a hűvösödő idő és a gyengülő élelmezés október közepén véget vetett.

A mind silányabbá váló ellátás miatti panaszkodásunk nem sok eredménnyre vezetett, mert a német táborvezető úgy intézte a dolgot, hogy a mi parancsnokságunk ne juthasson közvetlen érintkezésbe az amerikai parancsnoksággal. Mikor szeptember 29-én Pogány ezredesnek első ízben sikerült panaszainkat előadni az amerikaiaknak, ők voltak a legjobban meglepődve, vagy legalábbis így mutatták. Megígérték az élelmezés javítását, de a beígért dátumra ez nem következett be. Különben ami az amerikai ígérgetéseket illeti, igen rossz tapasztalataink voltak. Még szeptember elején megígérte az amerikai parancsnok, hogy tíz nap múlva hazamegyünk, hiszen már tulajdonképpen nem is vagyunk foglyok. Erre természetesen azonnal a Himnuszot énekeltük, örömkönnyegek, egymás nyakába borulás következett, de a tíz nap letelt, és minden maradt a régiben. Október 16-án azonban 1000 tisztársunk tényleg útnak indult hazafelé, és a következő hétre bennünket is előkészítettek a hazaszállításra. Ebből azonban megint nem lett semmi. Az eddigi közös német tiszti lágérből egy másik, tiszta magyar légénységi és tiszti táborrekeszbe költöztettek bennünket, amelynek saját magyar ellátású konyhája volt. Panaszainknak úgy látszik mégis lett valami kis eredménye, mert Moskovitsot, az eddigi amerikai parancsnokunkat leváltották, és helyébe Neumann kapitány került, akit néha személyesen is láthattunk drótjaink között megjelenni. Snejdig, kissé ideges, de velünk elég megértően bánó, jóindulatú parancsnok volt. Szülei német koncentrációs táborban pusztultak el. Élelmezésünk ha nem is javult, de legalább nem rosszabbodott. A legyengültek részére két feljavító, bővebb ellátású századot állítottak fel. Így kerültem én is ennek a „csontbrigádnak” vagy „pempösöknek” csúfolt, irigyelt társaságba. A kb. 300–400 kalóriatöbbletes napi adagolástól kissé feljavulva már nyugodtabb lélekkel néztünk a beálló tél elé.

17. ábra. Mailly-le-Camp. A tábor külső széle az őrtoronnyal

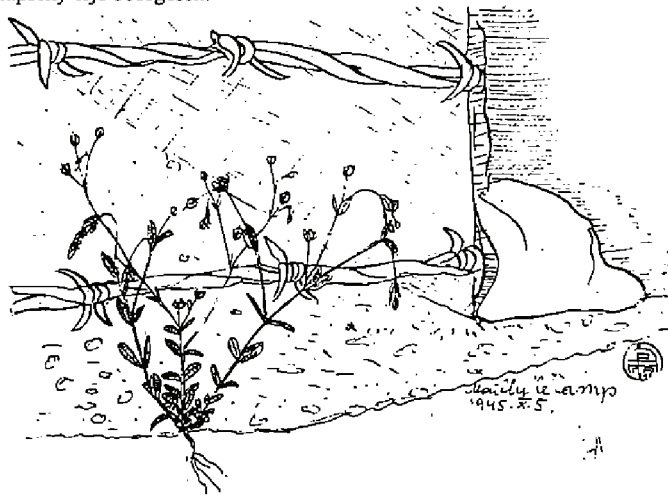

18. ábra. Mailly-le-Camp. 1945. október 15. A tábor a víztoronnyal, jobbra a nyíl alatt a Marne-i világháborús emlékoszlop

Az idő lassanként mind hűvösebb, esősebb lett. Szeptember 17-én még légfürdőztünk a gyengülő, halványsárga aranyú francia nap alatt, de a távoli fenyvesek szélén már sárgulni kezdtek a szegélyt alkotó lombosfák (17., 18. ábra). Október 25-én a délutáni órákban egy 700–800 egyedből álló,

kb. 1 km hosszúságú varjúsereg húzott dél felé. Az évszakváltozást baljósabb jelek is kísérték. Az eddigi csendes szellőjárást délnyugat felől jövő, sátordöntő vihar váltotta fel. Mintha viharos tengeren küszködő vitorlás bárkában ültünk volna, úgy éreztük magunkat az éjjeli égzengés alatt. A sátorlap pattogott, csapdosódott, s ha közben nem ütjük vissza a kitepelt sátorcsöveket, kövekkel nem erősítjük le az oldalponyvákat, a mi sátrunkat is – mint a többiek egy részét – elvitte volna a megvadult légáramlat. Márpedig esőben ázni-fázni – ilyen gyenge ellátás mellett – nem lett volna veszélytelen ránk nézve. Az időjárás továbbra is komor maradt. Felhők sűrűsödtek az égen, naponta többször is esett egy-két percig, az utána kisütő napnak azonban már nem volt annyi ereje, hogy a földet felszárítsa. A tábor taposott talaja lassan valóságos sártengerré vált.

Az enyhe, hűvös, esős őszben a virágok továbbra is virultak: pipacs, varfű, berzenke, tatárvirág, csillagfű, cickafark, békalen, margaréta, sárga fészkesek. Még a krcitcs mentén lévő veresgyűrűbokor is másodvirágzásba kezdett. Így aztán még alkalmam nyílt lerajzolni néhány virágot (19. ábra). A tábori utak mentén mindenfelé a sárga fészkes békapitypang (*Thrinicia nudicaulis*) virágzott. E növénynek fő elterjedési területe Európa atlantikus partvidéke, de azért sokfelé előfordul, nálunk pl. a Balaton mellett, Budapesten nyirkos réteken, kerti pázsiton, utak mentén találkozhatunk vele. Rendszerint azonban a sok hozzá hasonló sárga fészkes virágzatú faj között észrevétlenül marad. Virágzata magas törzsfejlődési szintet képvisel. Fészkében az ősi csöves virágok már mind átalakultak nyelves virágokká, de a nyelves párták végén levő 5 fogacska elárulja, hogy ez a szerkezet eredetileg 5 különálló szíromlevél összenövéséből származik. A párta alján, az ún. kaszattermés felső részén látható bóbíta módosult csészelevelekből áll, és a termés elterjesztésében közreműködő szélernyőként funkcionál. A fészkek különböző részein fejlődő termések nem egyformák: a belsők hosszabb csőrűek, mint a külsők, és a csírázási idejük is eltér. A termések különböző fokú és idejű csírázása elterjedt jelenség a növényvilágban. Ez teszi lehetővé, hogy a különböző helyekre jutó termések ne egyszerre, esetleg kedvezőtlen időben csírázzanak ki – így az összes csíranövény elpusztulna –, hanem különböző időben fejlődve, esetleg évekig pihelve, az utódok egy részének fennmaradása biztosítva legyen. A békapitypang igen változó élőhelyen képes fejlődni – a száraz, köves úttól a nedves rétségig –, csak napfény érje bőségesen.

19. ábra. Békalen (*Linum catharticum*)

szűkás, benne a csírárt tartalmazó mag közepén foglal helyet, így a termés valójában egy levegős üreg, melynek fajsúlya kicsi. Az érett terméseket az apró, száraz, maradó fészkepikkelyek bögyszerűen körülveszik, így azokat csak az erős tavaszi szélrohamok tudják a mereven álló kóro tetejéről kirázni,

Még bonyolultabb virágszerveződést mutat a mindenfelé gyakori cickafark. A kis, egyszerű virágnak tűnő fészkecskék belsejében csöves virágok vannak. A külsők azonban fehér nyelves virágokká alakultak át, az eredetileg ötös párta azonban már hármas fogat és árkoltságot mutatva, leegyszerűsödött. A törzsfejlődés folyamán a termés bóbítaszörei ugyancsak elvesztek. Ennek ellenére a növény mégis a szél terjesztésére rendezkedett be, de lássuk, hogyan. A terméske hosz-

szétrepíteni. A kicsi, néhány milliméteres fészekvirágzatok további sátoroszerű virágzatba tömörülnek, mintegy étkezősasztalt kínálva a mászkáló, virágport kereső rovarseregnek. A törzsfejlődés leegyszerűsítő, majd ismét bonyolultabb struktúrákat létrehozó útjait, állomásait szépen végigkísérhetjük, ha kitekintünk a cickafark rokonsági körébe. Az ősz valamilyen kevés, de nagy fészkes, nem sátorozó virágzatú növény lehetett – mint némelyik margaréta (*Chrysanthemum*) faj –, ahol ráadásul a csésze még jól látható, kiemelkedő, fogas koronát alkotott a termés csúcsán. A következő fokozatban a csészét már csak kis kiemelkedés, gyűrűszerű perem mutatja, a virágzatok kisebbednek, számuk megnő: ez a pipitér (*Anthemis*) szerveződési szintjének megfelelő állomás. Végül a csésze teljesen eltűnik, a virágzatok még kisebbek lesznek, külön sátrakba tömörülnek, előáll a cickafark (*Achillea*) nemzetség. Azt megmondani, hogy pontosan melyik margarétából, vagy pipitérből indult ki ez a fejlődésmenet, ma még nem tudjuk, mert a margaréta kb. 150, a pipitér és cickafark nemzetség is külön-külön kb. 100 fajra tagolódik, emellett más ősök is szóba jöhetnek. E nagy társaság fejlődésmenetének kibogozása nagyon nehéz feladat, de a mai modern örökléstan, sejtteni vizsgálatok mellett nem tartozik a lehetetlenségek világába. Annak ellenére nem, hogy az ősök valószínűleg már kihaltak, és a ma élők az ősi fajoknak többé-kevésbé megváltozott típusait képviselik. Mert a fajok nemcsak térben, hanem időben is elkülönülnek, a faj életében is van fiatalság, öregkor, pusztulás éppúgy, mint az egyednél.

Október 31-én megint nagy napra ébredtünk: hajnali kelés, sorakozó, motozás. Kijutottunk a nagy kapun, beszálltunk a kijelölt vasúti kocsiba, kiosztották az úti 10 db (2 db/nap) élelmiszercsomagot. Elhelyezkedve neki is láttunk az első napi csomagok felbontásához. Jóformán még el sem fogyasztottam a két 800 kalóriás csomagot, amikor végighangzott a hihetetlen hír, hogy vissza az egész, a vonatot nem indítják, mert állítólag kitört a francia vasutasztrájk. A hurcolkodás tehát megint hiába volt. Útközben hamar bevágtam még két csomagot. Gyöngye gyomromra való tekintettel többet nem mertem megkockáztatni, nehogy az egészet vizontlátva kárba menjen erősítő hatása. Akadt olyan, aki minden baj nélkül 10 csomagot tüntetett el éhes gyomrában, de voltak óvatos, előrelátó bajtársak is, akik egy darabot sem mertek megenni, hátha az amerikaiak még levonják a járandóságukból. A megmaradt csomagokat szigorú büntetés terhe mellett le kellett adnunk, örökre megbánva, hogy csak néhány csomagot süllyesztettünk el dupla bőrös fogolyfelszerelésünk közé. Mikor sátrainkba visszatértünk az volt a baj, hogy fekhelyünk szalmáját, tüzelőfánkat az ottmaradt bajtársak már szétesztették maguk között, úgyhogy új fekvőalapról kellett gondoskodnunk. A vacsora főzelékünket természetesen szigorúan elfogyasztottuk. Egy-két cigaretta után azzal a nyugodt tudattal aludtunk el, hogy ha nem is indultunk el hazafelé, de legalább egyszer jóllaktunk a fogságba esésünk óta. El is neveztek ezt a nevezetes eseményt „breakfast-lakodalom”-nak.

Az idő továbbra is enyhe maradt, eső, köd, napsütés váltakozott. A pipacs, a varfű, a murek, a parlagi pereszély, a csillagfű, a keresztetek és a fészkesek még mindig virágoztak. Errefelé nincs az évszakok között olyan hirtelen átmenet, mint nálunk, ahol a tavaszt napok alatt forró nyár váltja fel. Késő ősz volt, de a virágzó és termést érlelő gyomok mellett csiranövényeket is láthattunk. Igen, ez az ún. tengeri éghajlat, amelyről az iskolában sokszor hallottunk, tanultunk. Enyhe tél, hűvös nyár, amely nem érleli meg a kukoricát, de sok gyöngye növénynek lehetővé teszi, hogy egész nyáron, ősszel virágozzon, fejlődjön. A hűvös éghajlat azonban más berendezésű növényi szervezetet kíván, mint a forró, száraz, alföldi klíma. Az itteni növények tömött leveles, földhöz simuló gyepecskéi – mint azt a tatárvirágnál, vagy a csillagfűnél láttuk – igen hasonlítanak a havasi növények tömött párnácskáihoz, amelyeket hőgyűjtő berendezéseknek tekint a növénybiológia. A „földrebokrosodó” tennet jól látszik az itteni vadmuroknál, vagy a késő őszi virágzó apró kutyatejnél. E növekedési forma kialakulása részben arra vezethető vissza, hogy a nagyszámú utód közt fellépő alakváltozatok közül csak azok maradtak fenn, amelyek szervezete az itteni éghajlatnak megfelelt. Másrészt – mint az apró kutyatej esetében – a tömött, gömbös megjelenés a hosszú, enyhe tenyészeti időszak alatt végbe ment utónövekedésnek, sarjadzásnak köszönhető, ezért nem tekinthető öröklődő alkati jelenségnek.

A rovarvilág is más, mint nálunk. Említettem, hogy egy fenyőcincért október 6-án fogtunk, egy „júliusi” sárga cserebogarat pedig november 5-én találtunk frissen eltaposva. November 14-én jelentkezett az első fagy, de utána inkább a félperces esők szaporodtak. A földigiliszták (sötétbarna,

veres példányok) még december 28-án is kint mászkáltak a latyakos, krétás talaj felszínén, mert a sok eső következtében a talajban levegőhiánnyal küszködtek.

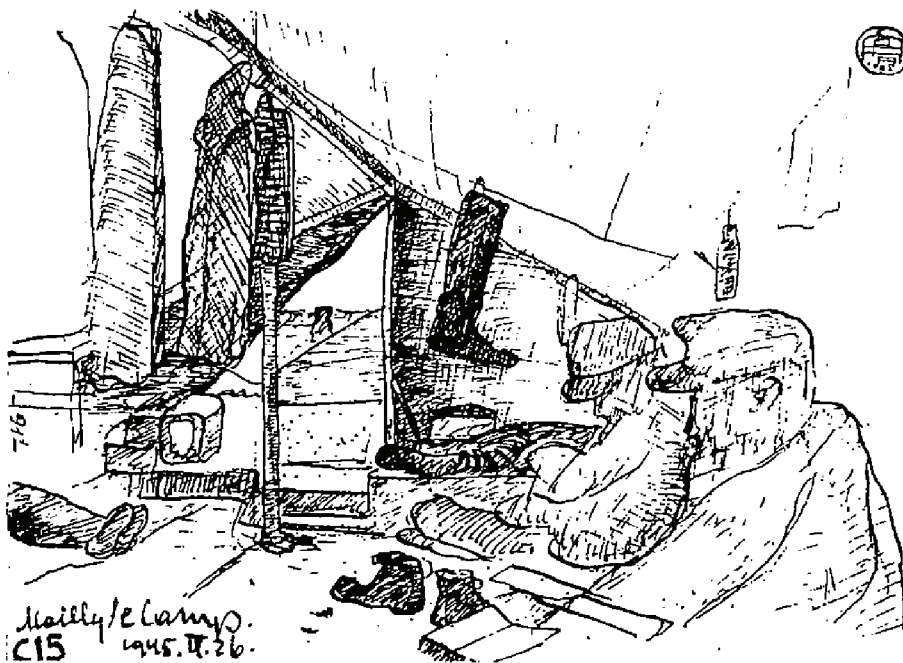
Legtovább – akárcsak nálunk – a közönséges aggófű (*Senecio vulgaris*) virított, amely még december 28-án is pompázott. Ez olyan teljesítmény, hogy nem árt, ha egy kicsit megvizsgáljuk ennek az igénytelennek látszó növénykének életviszonyait, rokonsági körét. Növényünk a törzsfajlódás egyik legmagasabb fokán áll, tehát fiatal családnak, a fészkeseknek a tagja, amely 14400 fajával az egész világon elterjedt. A család legnagyobb, mintegy 1300 fajt számláló nemzetségébe tartozik, amely a pillangós virágú koronafürt genusz 1600 faja után az összes növénynemzetségek között a második helyen áll. Egyszóval minden tizedik fészkes: aggófű. A hatalmas, sárkányfa alakú, pálmatorzsú afrikai *Senecio*-k, az uborkaszzerűen húsos törzsű, *Kleinia* alnemzetségbe tartozó alakok, vagy a széles, nagy levelű aggófűvek között morfológiai és életmódbeli tekintetben igen nagy különbségek vannak, de a virágszerkezetben alig térnek el. Többségük virágzatában a belső, csöves virágok mellett kívül még nyelves virágok is vannak, de növényünkénél ezek hiányoznak. A virágzat megjelenése is eltér a rokon fajok jó részétől, mert az általánosan elterjedt sátorozó szerkezetet – ahol a virágok a főszár végén tömörülnek, és kb. egy időben nyílnak – egy rugalmasabb, hosszú időn át virágzó és termést érlelő, laza szerkezettel cserélte fel. Ez lehetővé teszi, hogy száraz, sovány talajon egy kis fészkü, 1–2 cm-es törpe növényke, kedvező tenyésztési helyen pedig egy elágazó, több dm magas, virágokkal, termésekkel megrakott, sokfészkü „óriás” fejlődjék. Csíralevelei épek, tojásdadok, de a lomblevelei már hasadtak, osztottak. Ezek napos helyen – a túl erős felmelegedés elkerülése érdekében – keskenyebbek, míg árnyékos helyen szélesebbek, kevésbé osztottak. Tenyészideje rövid, pár hónapos, így évente 3 nemzedéke is fejlődhet. Csak a havasokon két éves, ahol a kedvezőtlen, hűvös éghajlat miatt termését nem tudja egy év alatt megérlelni. Tirolban még a 2195 méter magasan fekvő kísérleti kertben is hozott csíráképes magvakat. A sarkvidéki tájakra azonban mindig a délről behurcolódó magvakkal kerül. Sárga virágzatát rovarok látogatják, bár az önbeporzás is rendszeres jelenség nála. Ezáltal minden virágjából termés fejlődik, egy-egy fejecskeben átlag 60–80 db. A könnyű, bóbítás kaszatot a legkisebb légáramlat is felkapja, és szétszórja a szélrőzsa minden irányába. Igénytelensége, szaporasága lehetővé tette, hogy az európai ember révén mára a világ minden részébe eljusson. Meghonosodott Dél-Amerikától Kelet-Ázsiáig, Ausztráliától Abessziniáig. A faj keletkezési helye azonban itt van Európában, a Földközi-tenger keleti környékének sziklás, füves, bokros helyein, a rokon erdei aggófű, enyves aggófű és tavaszi aggófű génközpontjában.

November 16-án ismét hajnali kelés. A csomagolás, motozás után megint útnak indultunk volna hazafelé, de még a nagy kapun sem jutottunk túl, ismeretlen okból lefűjták a hazautazást, és este 9-re visszakerültünk a táborrészünkbe. Ez így egyszerűen leírva nem látszik különösnek, de azt a pokoli szenvedést, amit reggel 5 órától este 9-ig a hideg, őszi szélben fagyoskodva, legyengülve, utolsó testi tartalékerőnkől megfosztva átéltünk – nem számítva a lelki bizonytalanság érzését, mert az eddigi kudarcok után úgysem nagyon bízunk a hazamenetelben – életem, hadifogságom legsötétebb napjává teszik. Ehhez csak a regensburgi esős, pokoli éjszaka volt fogható, de akkor még – a koplalás ellenére – testi tartalékerővel rendelkezünk, amiből azonban a most már több, mint fél éve tartó fogoly-senyvesztő táplálkozás után teljesen kifogytunk. Igen, a koplalás volt hadifogolyéletünk legfőbb keserve, szenvedése. Mert 11 hónap alatt egyszer sem jóllakni, még karácsony estéjén, újév napján sem – kivéve azt a bizonyos októberi „breakfast-lakodalmat” – nem minden halandónak adatott meg életében. Úgy lefogytunk, hogy nem sokban különböztünk a Holbein-féle csontbőrös haláltáncosoktól. Különösen legmagasabb bajtársunkra, a 193 cm-es Hevesi Gyurka barátunkra állt ez a megállapítás, mert ő az eredeti 96 kg-os bevonulási súlyáról 57 kg-ra fogyott le. Annyira elgyöngült, hogy a végén, amikor kórházba került feljavításra, a lábait nem tudta felemelni az ágyra. Úgy mászott fel, mint egy pók, lábait karjai segítségével húzva maga után. Itt aztán 4 hét alatt 15 kg-ot magára szedett, de végtagjai rugalmasságát nem kapta vissza. Az elsorvadt izmokat nem elég visszahízní, be is kell őket járatni, hogy mozgékonyságukat, üzemképességüket visszanyerjék. Sok bajtársunknál a fogyás mellett vizenyős dagadás (ödéma) lépett fel. Másoknál a lesoványodott test kiálló csontjai, bütykei – a kemény fekhelyen való alvás következtében – feltörték az oldalukat.

Mikor december 8-án és különösen januárban beálltak az éjjeli fagyok, a széllel bélelt, egysoros

sátrainkban nagyon sokat vacogtunk, szenvedtünk a 8–9–15 fokos hidegben (20., 22., 23. ábra). Ha nem bújunk volna egymás melegítő hátához, még jobban kínlódtunk volna. Így is nagyon sok bajtársunk lába fagyott meg. Az én talpam is kisebb fagy sérülést szenvedett, pedig még soha nem ért fagyás, holott az első világháború téli hadjáratában is részt vettem. Elsősorban nem az alacsony hőmérséklet volt a baj, mert egy rendszeren táplált szervezetnek – megfelelő takaró mellett – ekkora hideg elviselése nem okoz különösebb nehézséget. De ennyire leromlott szervezeteknél, mint a mienk, bizony nem mindennapi szenvedést és veszélyt jelentett. A hideg, vékony szalmaréteges földön való fekvés következtében a legtöbbünkönél hólyaghurutos vizelési ingerek léptek fel. A sártengeren keresztül a távoli vízeldekhez történő örökös kijárás szintén nem a legkellemesebb szórakozások közé tartozott.

A nagy koplalásnak azonban volt jó oldala is: elmúlt a savhiányom. Elfelejtettük a gyomorrontások, a puffasztó ételtűlterhelések kellemetlen érzését, felesleges zsírlerakódásoktól, szervezeti salaktól szabadultunk meg. Agyunk tisztábban, könnyebben működött. Megértettük az aszkéták böjttel, önmegtartóztatással teli életét, amely olyan lelki mélységek meglátására, megérezésére adott lehetőséget számukra, melyekre egy jóllakott, túltáplált ember sohasem képes. Magunkon tapasztaltuk a böjti, a koplalás szervezet-megújító szerepét, amelyet az orvosok, a keleti népek jól ismernek és ajánlanak. Az elvesztett hiányokat otthon később könnyen visszaszereztük, viszont a koplalással szerzett erők, kitisztult szervezetünk megmaradt. A koplalás hatására vezettem vissza azt a tapasztalatomat, hogy Romilly-ben igen gyakran álmodtam régi, ifjúkori, 20–30 évvel azelőtti élményeimről, ismerőseimről. Úgy látszik, hogy az agy emlékraktározó sejtjeiben a külső, tehát az újabb emlékek molekulái az éhezés alatt felhasználódtak, míg a belső emlékrögzítő részek szabadabbá válva tápot adtak a régi élménytartalmú álmoknak.

20. ábra. Mailly-le-Camp, 1946. január 13. Sátor belseje

De aztán egy keserű tapasztalatra is szert tettem. Október 10-én délelőtt másfél órás unalmas

előadást hallgattam végig, délután én tartottam kb. egy órás természetismereti előadást, este pedig a sátorban szintén természetrajzi témáról kezdtem el mesélni. Tíz-tizenöt percnyi beszéd után akadozni kezdtem, egész egyszerű szavak nem jutottak eszembe, vagy a szavakat nem tudtam mondattá kerekíteni. Be kellett fejeznem az előadást, mert dadogáson kívül képtelen lettem volna másképp folytatni. Előző nap kétszomagos, azaz 1600 kalóriás élelemadagot kaptunk, aznap reggel híg pempő, délben kis kenyér kevéske – madárnak való – körettel, este megint híg, háromnegyed liter kelfőzelék volt a menü. Az egész napi adag 1200 kalória körül mozgott, de semmi esetre sem haladta meg az 1600-at. Nem csoda hát, hogy a kiéhezett agy két és fél órás szellemi munka után felmondta a szolgálatot. A gyenge és kevés koszt itteni életünk sarokpontjává lett. Bár többször kimondtuk, hogy étkezési témáról nem szabad beszélni, minden elhatározás dacára csak vissza-visszatért, és uralta gondolatainkat.

Az étkezéssel kapcsolatban egészen különleges embertípusok alakultak ki. Sátranként 25 embert számítva mindig akadt egy-egy, aki a déli főétkezés, ételkiosztás alatt borotválkozás, mosás, tisztálkodás stb. címén eltűnt a sátorból. Pedig ez csak ürügy volt, hogy étkezési idejét meghosszabbítsa, és így tovább csipegethesse ennivalóját. Azzal természetesen nem törődött, hogy a rendes étkezési időn túli csemegézésével éhezõ társait feleslegesen izgatta. Ehhez a típushoz tartoztak a szendvicsszõitõk. Kínos pontossággal 15–20 szeletkére darabolták a kb. 25–30 dekás kenyeret, és a sajtot, vagdalt húst, zsírt, fûszert stb. összekeverve szendvicseket készítettek. Az egész mûvelet 1–2 órát vett igénybe. A végén már olyan éhesek voltak, hogy alig gyõzték befalni az így elkészült falatokat, és nem egy esetben alapos gyomorrontás lett a következménye. A fõzõcskék mindent felmelegítettek, megfõztek. A reggeli pempõbõl kiszedték a néhány makaróni szálát, eltették délre a vagdalt húshoz, keverték bele még néhány kanál feketekávé, az egészet jól átforrósították, és piritott kenyérrre kenve fogyasztották. A kenyérpirítás is igen elterjedt szokás volt. A sátorkályha oldalán, drótlóvacskákra szerelve pirult az ízletes, fehér amerikai kenyér, amely magában is olyan finom volt, hogy én még a kiosztott zsírt, margarint is sajnáltam rákenni, nehogy pompás ízét megmásítsa. Azzal, hogy a piritás következtében a kenyér többnyire elszenesedett, s így kalóriavesztés állt elõ, nem sokat törõdtek. Az étkezés meghosszabbításának jó módja volt ez is.

A feketekávé-fõzés már hajnalban elkezdõdött. Apró konzervdobozokból készített ún. leszõgályhák, papírfoszlányokkal alágújtva forrt az elõzõ napról félretett feketekávé (21. ábra). Természetesen az egész sátorban vágni lehetett a füstöt, de ezt sohasem a fõzõ érezte, mert az õ kályhájából a füst fölshált, míg a sátor ellenkezõ oldalán leszállt, és elborította a szemben levõket. Egyeseknek sosem volt elég forró a délben kiosztott háromnegyed liter fekete, hanem azt félretéve, apró szilánkokat hasogattak a különbözõ úton-módon szerzett konzervládák, kimentek a szabadba a közös fõzõterületre, s a metszõ hidegben újra felforralták az italt. Az egyik õrnagyot – a közismert, hidegben sütkérezõ alak után – el is neveztük makk ásznak.

Ehes költõnk kínjait a versírás csökkentette, amint az alábbi sorok is igazolják:

A pempõ dícsérete

Már rajongva kell beszélnem rólad,
Mint a fényrõl, mint a szeretõkrõl,
Mert töményen, s jó melegben gõzölsz,
S benned szilvák, mazsolák dalolnak.

Othton, a dús gazdag Kánaánban
Búzagrízbõl cukros tejjel fõztek,
A jó anyák mesével idõztek,
Hogy szem és száj felfaljon vidáman.

S te vagy a gyermekek unott étele,
Kakaó, vagy csokoládéporral.
És jólétben sírós sóhajokkal
Temetted el a finnyások bele.

Mondom, otthon a kényes kis kölykek,
Gorombán, dacosan félretoltak.
S fogságban az éhezett gyomornak
Reggelente jöttöd majdnem ünnep.

Csillagokat daloltató pempõ,
A hadifogoly szárnyas álma vagy,
Este, csurgató sátor-menny alatt
Úgy szállsz át, mint rózsaszínû felhõ.
Mint nyugtató s drága étel érték,
Ritkán jelensz meg, mint egy tünemény.
Üres gyomor torz és kihült egén
Te vagy a tûz, s csillapítod éhét.

A rabság inségében légy vele,
Mazsolák, szilvák izei derüt
Árasszanak és aranycsengettyűk
Csengjenek, ha bút hoz a reggele.

Édes, sűrű, ünnepre szánt pempő,
Légy gyakoribb vendég, hús s tömött.
S lebegj a hosszú éjeink fölött,
Mint jelkép, mely fényt és erőt rejtő.

Úgy feldíszít a fogoly-képzelet,
Mint koldus a gazdag alamizsnát.

Kór és vad éhség ássa már a sírját,
S izeid az inyén tüzes kéjt teremt.

De erőt adj, a kéj itt mitsem ér,
Erő kell, a test-zár egyre vásik,
Tápláld vértünk a teljesült vágyig,
Vér és szilaj kedv legfőbb kincset ér!

Mailly-le-Camp, 1945. december.
Fehér János

Az étkezés bonyolultabbá tételére a sokféle konzervdobozból a legkülönbözőbb célú étkezési edények, tányérok, tálcák készültek. Akinek a legtöbb volt, rendszerint az nem tudta soha előkeresni a szükséges edényt az 5–6 féle élelmiszeradag átvételére. Jónéhányan az élelmentartalékolók, gyűjtőgetők szektájába tartoztak. Sohasem ették meg az aznapi adagot, hanem mindig elcsípve belőle valamit átvitték másnapra, és így lassan-lassan egy napi tartalékra tettek szert. Csak mindig az volt a baj, hogy a rendes havi – de bizonytalan idejű – motozáskor elszedték a tartalékokat. Ilyenkor a tartalékolók mohón felfalták a sok önsanyargatással, gonddal összegyűjtött készleteket. A kenyér és a keksz tartalékolása – a felesleges önsanyargatáson kívül – más hátránnyal nem járt.

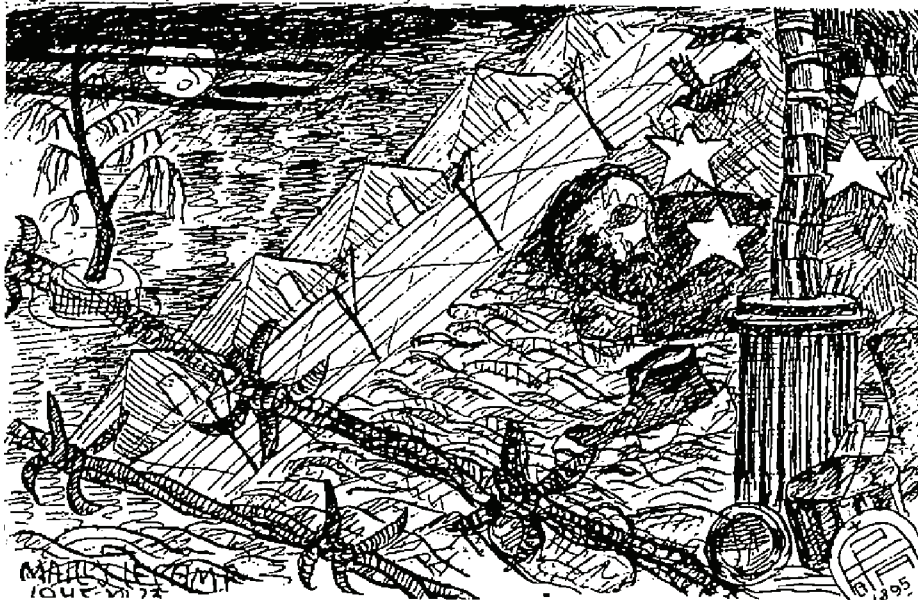
21. kép. Mailly-le-Camp, 1946. február 9.
Reggeli kávéfőzés a napsugaras sátorban

A tej- és tojásporos pempők, főzelékek, húskonzervek tárolása az enyhé, meleg időben azonban egyenesen veszedelmes volt; a romlott ételmaradéktól néhány bajtársunk alapos bélfertőzést is kapott. Még Romilly-be érkezésünkkor ketten az egyik némettől nyitott húskonzervet vettek, amittől olyan gyomormérgezést kaptak, hogy súlyos életveszélyben hetekig feküdtek a tábor kórházában. A kicsinyeskedő, egymás iránti bizalmatlanságból fakadó gondolkozásnak a mérlegelés beteges elterjedése lett az eredménye. Nem volt olyan sátor, ahol legalább 2–3 saját készítésű mérleg ne működött volna. A zsír és a hús századonkénti szétosztásakor – a bonyolult osztószám miatt – a gondosság érthető volt, de egy cipó szétmegyedésénél a folytonos mérlegelés igazán nevetséges kicsinyességnek hatott. Különösen annak tükrében, hogy az „igazságos” elosztásról még külön sorshúzás útján is gondoskodtak. Közben a nem túlságosan tiszta fogolykezek hetvenhétyszer végigfogdosták a cipókat, egyszer-kétszer a mérleglapról is leesett a földre, a piszokba. A leszgókályha és a mérleg úgy hozzátartozott sok társunk felszereléséhez, mint a tényleg nélkülözhetetlen sajka, kanál és leszgókés. Utóbbi konzervládaabron-csokból készült, igen különböző minőségben és nagyságban. Volt köztük komoly, szilárd, handzsárszerű késszerszám, amit az ételosztások idején gondosan rejtegetni kellett a berontó

német policájok előtt, mert ők ezekre vadásztak, s a beszolgáltatott „bűnjellel” a felsőbb parancsnokság előtt saját nélkülözhetetlenségüket akarták igazolni. Az ilyen esetekre való tekintettel külön az elkobzásra szánt gyengébb gyártmányok is kéznél voltak, meg persze zsilettpengék is, mert ezeket szabad volt használni. A foglyok késeinek elkobzása nevetséges anakronizmus volt, mert ugyanakkor mindenféle hatalmas szerszámot: csákányt, fűrészot, kalapácsot kiadtak nekünk használatra.

Az örökös éhezés nem egy gyengébb jellemű bajtársunkat készítetett lopásra. Itt nem számított a kor, a rang, mert elcsíptek ezredest, alezredest, hadnagyot és legénységi állományút is. Azért ezek az emberek az összlétszám 1–2 %-ánál nem voltak többen.

Az élelem elosztásánál igen nagy pontosságra volt szükség, mert a konyha olyan kicsinyes kimértiséggel adta ki az 50–100 személyre szóló edényekbe az ételmennyiséget, hogy amikor nem a legpontosabban osztottuk szét az adagokat, az utolsó 8–10 embernek már nem jutott. Ezért aztán közösen hitelesített mérődobozokkal, váltogatott ételosztókkal, keverőkkel kellett ezt a bőrünkre menő műveletet elvégezni. Az egyszerű oldaltkeverés nem volt megfelelő, mert az nem hozta fel a fenékre süllyedt babot, szilvát, makarónit. Sajátos „liftelő”, emelő mozgással kellett az igazságos elosztásról gondoskodni. Mindennek ellenére mindig újabb és újabb intézkedéseket kellett kitalálni, alkalmazni, hogy a csalásokat, visszaéléseket kiküszöböljük.

22. ábra. A hadifogoly álma a sártengerben, a drótok közt, 1945. december 23.

Az étel mellett a dohány izgatta leginkább az emberek fantáziáját. Ennek megszerzéséért sok mindenre képesek voltak, a családi gyűrűktől, ékszerektől a bilgerüig, ingig, köpenyig, tisztí becsületig vándorútra kelt minden, hogy elfüstölődjön a levegőben. Érdekes, hogy a teljes szeszhiány ugyanakkor nem okozott olyan nagy gondot a nem éppen antialkoholista egyénekből összeállt társaságnak. Italozásról alig esett szó, ilyen irányú kívánságokról nemigen hallott az ember. Nőkről, nemi életéről szintén nem sok vita folyt, ami azt a régi megállapítást igazolja, hogy először az élelem, majd a védelem és végül a szerelem; ez az élet sorrendje.

A családra, az otthon maradt régi kedvesekre való emlékezés azonban mindannyiunk legfájdalmasabb érzése volt, mert hónapokig, fél évekig semmi hír nem érkezett felőlük. Ezt a felesleges fogolykínzást – amit semmiféle közlekedési nehézséggel, anyaghiánnyal megokolni nem

lehet – sohasem fogjuk a fogolytartó hatóságoknak megbocsátani. Fogságba esésünk után kb. 3 hónappal, hivatalos levélpapíron – szigorúan ragaszkodva az előírt kikötésekhez – hazaírhattunk. A megírt leveleket azonban az irodában dolgozó bajtársaink hetek múlva a szemétre dobva találták meg. Én a családomról az első hírt novemberben kaptam 1944. januárja óta. Papíron mennyi intézmény szolgált a levélposta ügyét: a római pápától a nemzetközi Vöröskeresztig, a repülőgéptől a cső-postáig ... A szegény hadifogolyhoz azonban csak fél évek múlva jutott el egy-egy kis hírfoszlány az otthon maradt hozzátartozókról. Akad-e majd olyan történetrő, aki ennek a különös jelenségnek a hátterét, lefolyását egyszer kinyomozza? És lesz-e olyan intézkedés, amelyik a kultúremberiség ezen szegényfoltját egyszer s mindenkorra megszünteti?

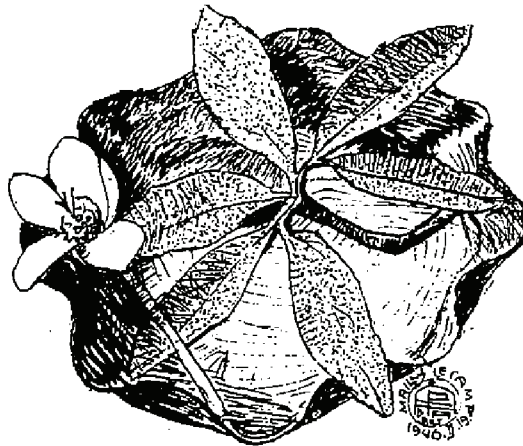
A január volt a leghidegebb, de aránylag nagyon kevés hó esett. A tábor csak január 20-án volt először behavazva (kb. 5 cm vastag hóréteggel), de a hónap végén, január 28-án a nem járt részeken már csak alig 80%-a volt fehér, a taposott helyek pedig egész latyakosak voltak. Január 30-án fél perces jégeső esett, jó borsó-mogyoró nagyságú szemekkel. Február már egészen enyhe volt, gyakori szélviharokkal, csak 13-án köszönt ránk gyenge éjjeli fagy. Huszadikán kb. 3–4 mm jéges dara esett. A földigiliszták február 6-án már kint mászkáltak a föld felszínén, 10-én a kerítés mellé ültetett fekete hunyor virítani kezdett (24. ábra).

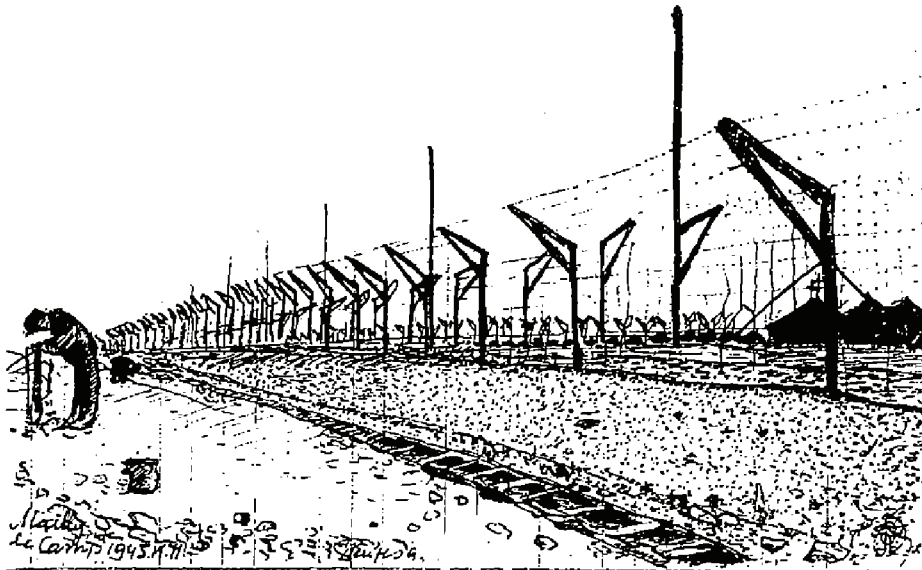
23. ábra. Maily-le-Camp, 1946. január 13. Sátor belseje

Az erős fagyok elmúltával mi is túl voltunk a fagyveszélyen, bár a bokán felül erő sártengert szívcsen elcseréltük volna egy kis faggyal. Ebben a hónapban megint sűrűsödtek a hazaszállítási hírek, jegyzőkönyvek, aláírások stb. követték egymást. Február 26-án végre ártettek bennünket egy, a főbejárathoz közel levő rekeszbe. Kicsit sűrűbb pempőt kaptunk, a gyülekező helyen azonban a sár

annál hígabb, folyékonyabb, valóságos latyaktenger volt. Huszonhetedikén reggel az esős hajnalban megszólalt a pacsirta, hirdelve a tavaszi szabadságot. Másnap még havazást kaptunk, de dél felé kikerültünk a hatalmas szögesdrótos kapun: ki az állomásra, honnan végre délután fél 3-kor tényleg elindultunk, magunkban örökre búcsút mondvá Mailly-le-Campnak (25. ábra). Most már vidámabban néztük a havas, erdei-fenyvesekkel tarkított tájat. Elhagytuk Vitryt, Bar le Ducot és reggelre – Bingen, Vörsbach után – Saarbrückenben jártunk, abban a biztos tudatban, hogy vonatunk most már nem kanyarodik vissza nyugatra, hanem visszavonhatatlanul keletre megyünk: hazafelé.

24. ábra. Fekete hunyor virága konzerv-bádogtálcán

25. ábra. Búcsú Mailly-le-Camp-tól

Nürnberg, Regensburg, egyszer már megjárt, ismerős helyek. Március 4-én Passau, 5-én Linz,

Rekawinkel, innét Hütteldorfba értünk Bécs mellé. Utazásunk során, minden különösebb baj nélkül ment. Csak az állomáson lejátszódó kenyérhajsza számított nagyobb eseménynek, amikor is a fogolynépség éhvelmes fele pillanatok alatt szétfutott a környező házakba, utcákba, hogy szappanért, cigarettaért, rágógumiért egy-egy cipőt szerezzen. Hiába volt a lengyel kísérő őrség minden kiabálása, lövöldözése, a drótok közül kiszabadult társaságon úrrá lett az élelemszerzés vad ösztöne, ami a 11 hónapig tartó éhezés alatt alaposan felfokozódott. Ekkorra a legtöbb fogolynak már megdagadt a lába. Hogy ez a hosszantartó üléstől, vagy az erősebb táplálkozástól keletkezett, nem tudom, de más táborokban levő bajtársaktól hallottam, hogy sok esetben, amikor koplalás után hirtelen bőségesebb táplálkozásra tértek át, megdagadt a kezük, lábuk. Hütteldorf állomáson mozdonyunk eltűnt, mi ezalatt kenyér-, és zsemlevadászatra indultunk, mind távolabbi beszerzőutakat, piacokat keresve. Sokan egész Bécsig mentek, de én óvatosságból ezt mégsem kockáztattam meg, mert a vonatunk minden percben indulhatott. Le is maradt egy-két bajtársunk, akik azonban – egy kis fogolynak járó szerencséjével – orosz katonai autón mégis utolértek bennünket.

Az addigi borongós, barátságtalan, hűvös időt a Lajtóhoz érve (Bruck a. d. Leitha) napsugaras, derűs, kék égbolt váltotta fel. Pirosan barkázó enyves égerfák, fehér nyárfák, bottlófüzek tűntek elő. Itt voltunk újra a Kis-Alföld szélén, a magyar föld határán. Hogy mit éreztünk akkor, amikor fél 10-kor Hegyeshalomnál elértük a magyar határt, nem tudom pontosan leírni ... De hogy most is, amikor e sorokat írom, a szememet könnyezés ingerli – lejegyezhetem. Másnap Győr, Komárom, Igmándi-erőd. Itt egy-két napi igazoltatás után végre ismét szabadok lettünk, hogy az ország minden részébe szétszóródva boldogan, bizakodóan nézzünk a szebb, napsugarasabb magyar jövő elé.